

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

TALİBAN DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ
(1994 – 2001)

Yüksek Lisans Tezi

HAZIRLAYAN
Said Feridun SADAT

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

KONYA-2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Said Fraidoon SADAT		
	Numarası	128102081001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Ana Bilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tezin Adı	TALİBAN DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ (1994-2001)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Said Fraidoon SADAT

İmza

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Said Fraidoon SADAT
	Numarası	128102081001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Ana Bilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU
	Tezin Adı	TALİBAN DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ (1994-2001)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Taliban Döneminde Din Eğitimi başlıklı bu çalışma 11/07/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Mustafa TAVUKÇUOĞLU	
2	Prof. Dr.	Hüsameddin REDEM	
3	Prof. Dr.	Muhiddin OKUMUŞLAR	

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Said Fraidoon SADAT		
	Numarası	128102081001		
		Felsefe ve Din Bilimleri/Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Tezin Adı	TALİBAN DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ (1994-2001)			

Taliban hareketi 1994’te ortaya çıkmış, 1996’da Kabil’i ele geçirerek Afganistan İslam Cumhuriyeti yerine İmaret-i İslamî-i Afganistan devletini kurmuştur. 1997-1998 yılları arasında Kuzey ve Kuzeydoğu illerini de alarak Afganistan’ın %90’na hâkim olmuştur. Mezkûr hareket, Ekim 2001’de iç ve dış güçlerin müdahalesi ile çökmüştür. Radikal İslam düşüncesine sahip olan Taliban, ülkede nispi bir şekilde istikrar ve düzen getirebilmiş olsa da tutumunun sert olması nedeniyle Afganistan halkını kendisinden soğutmuştur. Taliban Hareketi, Pakistan ve Afganistan’daki medreselerde eğitim görmüşlerdir. Afganistan’a hâkim olduktan sonra genel-modern okullarda da dinî eğitime daha çok önem vermişler ve genel (modern) eğitim konusunda ihmalkâr davranmışlardır. Medreseleri okullara tercih etmiş ve medreselere maddi ve manevi, her türlü destek sağlamışlardır. Taliban Hareketi, dini ilimleri asıl ve modern ilimleri ferî ilimler kategorisinde değerlendirmişlerdir. Taliban, izlediği eğitim politikasıyla kız okulları kapatılmış, kadınlar eğitim-öğretimden uzak kalmış, okullar medreseleştirilmeye çalışılmış, okullarda giyim-kuşama karışılmış ve sünnet olduğu iddiası ortaya atılarak Afganistan’ın yerel kıyafetinin giyilmesi zorunlu kılınmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Afganistan’ın eğitim sistemi büyük değişim geçirerek genel seyrini elden vermiştir.

Anahtar Kelime: Afganistan, Taliban, Din, Medrese, Eğitim.

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Said Fraidoon SADAT		
	Student Number	128102081001		
		Philosophy And Religion Studies/Religious Education		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU		
Title of the Thesis/Dissertation	Religious Education Under Taliban (1994-2001)			

Taliban movement rose in 1994, in 1996 they captured Kabul and changed Islamic Republic of Afghanistan into Islamic Emirate of Afghanistan. Between 1997-1998 Taliban by capturing Northern and Northeastern provinces became dominant above 90 % of the country. Taliban movement was ousted in 2001 thanks to joint operation of foreign forces and Afghan militias. Taliban militias received their training in Pakistani and Afghan madrasas. During their dominance Taliban privileged religious education in mainstream schools and therefore they disregarded modern education. Taliban prioritized religious sciences and they categorized modern sciences as secondary source of education. Under the Taliban, girl schools were closed, women were deprived of their education right, mainstream schools were mostly changed into madrasas, modern uniforms of schools were banned and students were enforced to dress the Afghan traditional clothing which was considered religiously proper. Thus the education system of Afghanistan under the Taliban movement underwent a great change and therefore it can be argued that Afghanistan education system experienced a malfunction in this period.

Key Words: Afghanistan, Taliban, Religion, Madrasa, Education.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
II- ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
III- ÖNEMİ	2
IV- ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ BELLİ BAŞLI ARAŞTIRMALAR....	2
V- ARAŞTIRMANIN METODU	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
AFGANİSTAN'DA EĞİTİMİN TARİHİ SÜRECİ.....	4
1. KRALİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM.....	4
1. 1. Emir Şir Ali Han (1868 – 1878).....	4
1. 2. Emir Abdürrahman Han (1880-1901)	5
1. 3. Habibullah Han (1901-1919).....	7
1. 4. Emanullah Han (1919 – 1929)	10
1. 5. Habibullah Kelekanî (1929)	13
1. 6. Muhammed Nâdir Şah (1929-1933).....	15
1. 7. Muhammed Zahir Şah (1933-1973)	18
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM	28

2. 1. Muhammed Davud	28
2. 2. Nur Muhammed Terekî ve Hafizullah Emin.....	30
2. 3. Bebrek Karmel	32
2. 4. Dr. Necibullah	37
3. MÜCAHİTLER DÖNEMİNDE EĞİTİM	42
İKİNCİ BÖLÜM.....	52
DİNİ BİR ÖRGÜT OLARAK TALİBAN HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI	52
1. TALİBAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI	52
1. 1. Siyasî ve İçtimaî Âmiller.....	52
1. 2. Dinî Âmiller	56
2. TALİBAN'IN HÂKİMİYET DÖNEMİ	58
2. 1. Ülkeyi Ele Geçirmeleri ve Başarıları	59
2. 2. Başarılarının Sırrı	68
3. TALİBAN'IN KABİNE VE İDARİ YAPISI	70
4. TALİBAN'IN ÇÖKÜŞÜ	73
4. 1. İç Faktörler	73
4. 2. Dış Faktörler.....	75
5. TALİBAN VE DİN	78
5. 1. Taliban'ın Dinî Eğitimi	78
5. 2. Taliban'ın Dinî Uygulamaları	81
6. TALİBAN'IN EĞİTİM ANLAYIŞI.....	84
7. TALİBAN DÖNEMİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM	86
7. 1. Modern Eğitim ve Dinî Eğitim.....	86
7. 2. Dinî Eğitime Ağırlık Vermelerindeki Amaçları ve Doğurdukları Sonuçlar	92

8. ÖRGÜN EĞİTİM/DEVLETE BAĞLI OKULLARDA DİN EĞİTİMİ.....	94
8. 1. İlköğretim’de Din Eğitimi	95
8. 2. Ortaöğretim ve Lise’de Din Eğitimi.....	99
8. 3. Yükseköğretim’de Din Eğitimi	108
8. 4. Resmî Dinî Medreseler ve Daru’l-huffazlar.....	116
9. YAYGIN EĞİTİM (GAYRI RESMÎ)	128
9. 1. Gayrî Resmî Medreseler ve Daru’l-huffazlar.....	128
9. 2. Camiiler/Mescitler.....	131
10. TALİBAN DÖNEMİNDE KADIN VE EĞİTİM.....	133
11. TALİBAN'IN EĞİTİM POLİTİKALARI.....	136
11. 1. Kız Okullarının Kapatılması	137
11. 2. Bayan Öğretmenlerin Görevden Alınması	139
11. 3. Sağlık Sektöründe Kadınların Belli Şartlar Çerçevesinde Eğitim Görebilmeleri.....	140
11. 4. Eğitim Kurumlarında Sarık Sarmanın, Sakal bırakmanın Zorunluluğu ve Giyim Kuşama Karışılması	142
11. 5. Okulları Medreseleştirme	144
11. 6. Spor Dallarında Eğitimin Sınırlandırılması.....	145
11. 7. Afganistan'da Eğitim ve Öğretim Yapan Yabancı Okulların Kapatılması	147
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	151
EKLER.....	157
BİBLİYOGRAFYA.....	167

ÖNSÖZ

Afganistan'ın eğitim tarihine baktığımızda yirminci asrın başında, yani kral Şir Ali Han döneminde (1875) ilk defa harp okulları tesis edilerek resmi bir şekilde eğitim ve öğretimin faaliyetine başlatıldığını görüyoruz. Sonraki kralların döneminde eğitimin yelpazesi genişlemiş ve cumhuriyet döneminde (1973-1990) de ülkenin birçok vilayetinde ve kırsal bölgelerinde eğitim kurumları açılmıştır. Daha sonra, cumhuriyetin son yılları ve mücahitlerin dönemindeki (1991-1994) süreçlerde iç kargaşaların şiddeti artmış, ülkedeki eğitim kurumları büyük ölçüde hasar görmüştür. İç kargaşaların neticesinde 1994'te ortaya çıkan Taliban hareketi, ülkeyi ele geçirerek İmaret-i İslamî devletini (1996) kurmuşlardır.

Medreselerde eğitim görmüş olan Taliban, dini eğitime daha çok önem vermişler ve okullardaki eğitim seyrini değiştirmişlerdir. Taliban birçok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da ister Afganistan halkı ve ister de Uluslar arası camia tarafından eleştirilmişlerdir. Taliban döneminde, her ne kadar birçok okul kapatılmış olsa da nispi bir şekilde eğitim ve öğretim devam etmiş; bu şekilde, Afganistan'ın eğitim tarihine farklı uygulamalar eklenerek yeni bir sistem oluşturulmuştur.

Taliban Döneminde Din Eğitimi isimli çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kraliyet, Cumhuriyet ve Mücahitler döneminde eğitim olmak üzere üç ana başlık altında Afganistan'ın eğitim tarihi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Taliban hareketinin ortaya çıkış tarihçesi, hâkimiyet dönemi, idari yapısı, çöküş ve din algısıyla birlikte, eğitim anlayışı ve ana hatlarıyla bu dönemin eğitim-öğretiminin durumu; ilkokul, ortaokul, lise, yükseköğretim, medrese, daru'l-huffaz, camiilerdeki dini eğitim ve Taliban'ın eğitim politikaları kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda kullanılan kaynaklar arasında Farsça yazılmış eserler ağırlıkta olmakla birlikte İngilizce'den Farsça'ya çevirilen ve Türkçe eserler yer almaktadır.

Çalışmamızda, bana büyük ölçüde yardımda bulunan ve her türlü desteğini esirgemeyen Danışman Hocam sayın Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca fikirsel ve tekniksel anlamda kendisinden

çok istifade ettiğim doktora öğrencisi Abdunnasır HAKİMİ'ye; Afganistan'dan, tezimin konusu gereği Taliban döneminde göver yapan bazı öğretmenlerle mülakat yapmamı sağlayan, Taliban dönemindeki ders programlarını okul ve resmi medreselerden elde edebilmem konusunda bana yardımcı olan kardeşim Said İkrām SADAT'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Yine Yükseköğretim olarak Şer'iyat Fakültelerinin; okulların, resmi medreseler, daru'l-huffazlar ve daru'l-ulûm'ların Taliban dönemindeki ders müfredatlarını elde etmem konusunda yardımcı olan, Afganistan Yükseköğretim Eğitim Bakanlığı'na, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Belh İl Eğitim Başkanlığı'na da teşekkürlerimi sunar ve minnettarlığımı bildiririm.

KISALTMALAR

A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

B.A.E. : Birleşik Arap Emirlikleri

BM. : Birleşik Milletler

c. : Cilt

D.İ.B. : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : hicri

Hz. : Hazreti

ISI : Inter-ServicesIntelligence (Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin ana istihbarat teşkilatıdır.)

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahü aleyhi vesellem

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Trc. : Tercüme

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

vs. :ve saire

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1980 yılındaki ilkokul, öğrenci ve öğretmen sayısı.....	33
Tablo 2: Tablo 2: 1980 yılındaki ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmenlerin toplam sayısı.....	33
Tablo 3: 1987'deki ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerin sayısı.....	38
Tablo 4: 1987'de erkek ve kız okulları arasındaki uyumluluk.....	38
Tablo 5: İttihadı İslamî-i Afganistan Partisine ait okul, medrese, öğretmen ve öğrenci sayısı.	46
Tablo 6: Taliban'ın Kabine Yapısı.....	70
Tablo 7: Taliban döneminde İlkokulda modern eğitim.....	89
Tablo 8: Taliban döneminde Ortaokulda modern eğitim.....	90
Tablo 9: Taliban döneminde Lisede modern eğitim.....	90
Tablo 10: Taliban'dan önceki dönemde ilkokul ders programları.....	96
Tablo 11: Taliban dönemindeki ilkokul ders programları.....	97
Tablo 12: Taliban'dan önceki dönemde ortaokul ders müfredatı.....	100
Tablo 13: Taliban dönemindeki ortaokul ders programı.....	101
Tablo 14: Taliban'dan önceki dönemin Lise ders programı.....	102
Tablo 15: Taliban dönemindeki lise ders programı.....	103
Tablo 16: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 1. Sınıf Ders Müfredatı.....	109
Tablo 17: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 2. Sınıf Ders Müfredatı.....	109
Tablo 18: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 3. Sınıf Ders Müfredatı	110
Tablo 19: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 4. Sınıf Ders Müfredatı	111
Tablo 20: Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin 1. Dönemden 4. Döneme kadarki ders müfredatı	112

Tablo 21: Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin 5. Dönemden 8. Döneme kadarki ders müfredatı.....	113
Tablo 22: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin İlkokul ders programları ve kitapları.....	119
Tablo 23: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin İlkokul ders programları ve kitapları.....	120
Tablo 24: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin ortaokul ders programı ve kitapları.....	121
Tablo 25: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin Lise ders programları ve kitapları.....	122
Tablo 26: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların ilkokul ders programları.....	123
Tablo 27: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların ortaokul ders programları.....	124
Tablo 28: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların Lise ders programları..	125
Tablo 29: Daru'l-Ulum/İslami Yüksek Eğitimin 4 Dönemlik ders programı.....	125

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Afganistan'da yıllarca süregelen iç karışıklıklara karşı iç savaşlarını yatıştırmak ve yeni bir düzeni getirmek için 1994'te ortaya çıkan Taliban hareketi, 1996'da İmaret-i İslamî devletini kurarak 2001 yılına kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. Belli ki her hükümetin kendine özgü siyasî, içtimaî ve terbiyevî anlayışı olduğu gibi Taliban'ın da kendine özel farklı anlayışları olmuştur.

Taliban ülkeyi ele geçirmesinden hemen sonra Afganistan'da kendi sistemlerini kurarak hızlı bir şekilde bu sistemi, ellerinde olan vilayetlerde uygulamaya başlamışlardır. Dinî bir örgüt olan Taliban, ta'lim ve terbiye alanında da eğitim sistemine değişiklik getirerek dinî derslere ağırlık vermeye başlamıştır. Bu örgüt, okullarda geleneksel din eğitimine ağırlık vermesi ve modern eğitime çok az yer ayırması nedeniyle, daha önceki rejimlerden farklı bir yöntem getirmiş olup ilgi çekmeye başlamıştır.

Araştırmamızın konusuyla ilgili bilgiler doğrultusunda, araştırmamızın ana problemini şöyle ifade edebiliriz: Çalışmamızda Taliban dönemindeki eğitim ve uygulamaları problem edilmiştir. Bu temel probleme bağlı olarak alt problem cümlelerimizi de şu şekilde söyleyebiliriz: Bu araştırma ile şu sorunlara/sorulara cevap aranmıştır:

- Taliban hareketinin ortaya çıkma sebepleri nelerdir?
- Taliban'ın din ve eğitim anlayışı nasıldır?
- Taliban döneminde eğitim ve öğretim, özellikle de din eğitimi hangi durumdadır?
- Din eğitimi programları/ders kitapları nelerdir?
- Din eğitiminin yapıldığı kurumlar nelerdir?
- Taliban'ın dinî eğitime getirdikleri yenilikler toplum üzerinde ne gibi etkiler yaratmıştır?

II- ARAŞTIRMANIN AMACI

Taliban'ın eğitim faaliyetleri sayesinde modern eğitimle uğraşan binlerce öğretmen eğitim faaliyetinden, kadınlar ise eğitim ve öğretimden uzaklaştırılmıştır. Çalışmamızın amacı, bunların nedenleri ve sonuçları hakkında bilgi toplamak ve o dönemin siyasi, sosyal ve eğitsel açıdan incelenmesini yapmaktır. Dolayısıyla *Taliban Döneminde Din Eğitimi* başlıklı bu çalışmayı planlayarak tamamladık.

III- ÖNEMİ

Belli bir dönemde Afganistan topraklarında hüküm süren Taliban, din anlayışı ve uygulamaları bakımından tartışıla gelen bir siyasi-dinî gruptur. Bu grubun din eğitimi ile ilgili görüşlerinin çalışılmasının incelenmesi Afganistan'ın eğitim tarihi açısından önem arz etmektedir. Zira Taliban Döneminde Din Eğitimi doğrudan ele alan çalışmalar olmamakla beraber, zaman zaman bazı atıfları barındıran çalışmalar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın Afganistan eğitim tarihindeki, özellikle de din eğitim alanındaki boşlukları dolduracağına inanıyoruz.

Bu çalışmamızda önce Afganistan eğitim tarihçesini, Taliban'ın ortaya çıkışını, Taliban'ın din ve eğitim anlayışını, onların dönemindeki eğitimi ve dini eğitimi incelemeye çalıştık.

IV- ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ BELLİ BAŞLI ARAŞTIRMALAR

- Dr. Cemilurrahman Kamgar: Tarihi Maarife Afganistan, 2008; Farsça bir eserdir.
- Doç. Dr. Sosen Mukaddes Barikzey: Tarihi Ta'lim ve Terbiye-i Afganistan, 2013; Farsça bir eserdir.
- Seyid Mahmud Haşimi: Teffekkürü Dini-î Taliban, 1997; Farsça bir eserdir.
- Vahid Müjde: Afganistan ve Penç Sal Salta-i Taliban, 2003; Farsça bir eserdir.
- Peter Marsden: Taliban, Cenk, Mezheb ve Nizami Cedid Der Afganistan, 1999; İngilizceden Farsçaya çevirilen bir eserdir.

- Muhammed Ekrem Endişmend: Marifi Asri-i Afganistan, 2010; Farsça bir eserdir.
- Muhammed Kara Gözlü: Zuhur ve Sukut-ı Bünyad Garayi, 2007; Farsça bir eserdir.
- Hoca Beşir Ahmed Ensari: Mezhebi Taliban, 2012; Farsça bir eserdir.
- Resmi Ceride, (Taliban Döneminde Çıkartılan Kanunlar) Farsça ve Peştunca yazılmıştır.
- Dr. Aliye Yılmaz: Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi (SDÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2005)
- Abdulgani Aydın: Afganistan'da Taliban hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri (NEÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2010)

Yukarıda zikrettiğimiz çalışmalar doğrudan Taliban Dönemine ait Din Eğitimi ele alan çalışmalar olmamakla beraber, zaman zaman bazı atıfları barındıran çalışmalardır. Dolayısıyla bu çalışmanın, Afganistan eğitim tarihindeki özellikle de din eğitimi alanındaki bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

V- ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmamızda sosyal bilimler alanında kullanılan metotlar göz önünde tutulmak kaydıyla Taliban'ın din eğitimindeki uygulamalarına göre literatür, arşiv taraması, yerli ve yabancı kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu çalışmamızda zaman zaman nitel araştırma teknikleri de kullanılmıştır. Çalışmamızda tarama, dokümantasyon ve içerik analiz tekniklerine de yer verilmiştir.

Nitel araştırma teknikleriyle elde edilen bilgi ve belgeler, amaca uygun istatistik işlemlere tâbi tutularak tablolar halinde gösterilmiştir. Bazı belgeler de çalışmamızın sonundaki ekler kısmında sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA EĞİTİMİN TARİHİ SÜRECİ

1. KRALİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM

1. 1. Emir Şir Ali Han (1868 – 1878)

Şir Ali Han ilk kraliyet dönemlerini iç karışıklıklarla geçirmiştir. Ancak o son beş senelik kraliyetinde harp ve sivil okullarının (1875) temelini atmıştır. Böylece kral Şir Ali Han eğitim alanında yeni bir hareketin öncüsü olmuştur.¹

Onun döneminde iki harp ve sivil okulu tesis edilmiştir.² Başkent Kabil'in Bâlâhisar denilen mıntıkasında inşa edilen sivil okulun ismi Mülki Havanin'dir ki bu okul, o dönemin önde gelenlerinin çocuklarına özeldir. Bu okulda Emirlerin ve Hanların çocuğu eğitim görmüşlerdir. Bu okulun ders müfredatı Hukuk, Yönetim, Siyaset ve Ulumi Edebi/edebi ilimlerden ibarettir. Emir'in harp okulu ise Kabil'in Şirpur denilen mıntıkasında inşa edilmiştir. Bu okulda pratik eğitim, uygulamalı kıraat eğitimi, imla, ulumi dinî/din dersleri ve tarih görülmüştür. Ayrıca bir harp okulunda gerekli sayılan harp eğitimi, top atış kaideleri, yaya talimatı, ata biniş ve nişan eğitimleri öğrencilere öğretilmiştir. Harp okulunda ilk başlarda 300 öğrenci bulunmuştur ki bunların hepsi yatılı olarak o okulun yurdunda kalmışlardır. Bunların bütün masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. İki okul da Kadı Abdülkadir tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla Kadı Abdülkadir'e o dönemin fahri ilk Eğitim Bakanı da diyebiliriz.³ Yine Şir Ali Han döneminde ilk kez bir yayınevi kitap basmaya başlamıştır. Bu yayınevinin ismi Matbaa-i Sengi'dir. Afganistan'ın ilk gazetesi olan Şemsün-Nihar da bu yayınevinde basılmıştır.⁴

Şir Ali Han dönemindeki eğitim teşkilatı, eğitim kurumunun genel başkanı, yerli ve yabancı öğretmenler, gözetmen, tahvildâr⁵ ve okula gerekli olan şeyleri satın alan bir kurumdan oluşmuştur. Eğitim teşkilatı da iki çeşit olmuştur: 1. Eskiden beri

¹ Kamgar, Cemilurrahman, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, 2008 Kabil, s. 19.

² Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 19.

³ Endişmend, Muhammed İkrâm, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, 2010 Kabil, s. 7.

⁴ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 19.

⁵ Tahvildâr: Okula ait bütün şeylerden sorumlu olan görevli.

devam ede gelen gayri resmi eğitim yerleri; 2. Resmi olarak kurulan okullardır⁶ ki, daha önce de değindiğimiz üzere bunların bütün masrafları devlete ait olmuştur.

Afganistan, dış ülkelerinin karışmasıyla o dönemlerde de eğitim alanında pek ilerleyememiştir. Bu yüzden başka alanlarda Afganistan'ın dış ülkelere ihtiyacı olduğu gibi eğitim alanında da ihtiyacı olmuştur. O sebeptendir ki bazı derslerin eğitimi için başka ülkelerden öğretmen istenmiş ve bu şekilde o alandaki problem bir zamana kadar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Örneğin matematik, coğrafya, kimya ve resim derslerinin eğitim ve öğretimini dış ülkelere gelen öğretmenler üstlenmişlerdir.⁷

Genel olarak baktığımızda Şir Ali Han'ın eğitime yönelik alakasının olduğunu açık bir şekilde görebiliyoruz. Onun okulların kurulmasındaki gösterdiği çaba, öğrencilerin durumundan bizzat kendisinin haber alması, sınav zamanlarında öğrencilere gözetmenlik yapması, öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri için onlara sorular sorması ve çalışkan çocuklara şefkatli davranması,⁸ eğitime özel bir hissinin olduğunu göstermektedir. Yalnız Şir Ali Han'ın bu okulları neden sadece Emir ve Hanların çocuklarına özel kıldığı konusunu eleştirmemiz de yerinde olacaktır. Çünkü eğitim görmek sadece kral ailesinin hakkı değildir. Bu konuda herkese eşit davranması gerekirdi.

1. 2. Emir Abdürrahman Han (1880-1901)

Emir Şir Ali Han'ın vefatından sonra Afganistan milleti 21 ay İngiltere ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü İngiltere'nin Afganistan'ı işgali karşısında Afganistan milleti sessiz kalamazdı. Bu karışık dönemlerde Şir Ali Han'ın oğlu Muhammed Yakup Han babasının yerine geçmiştir. Fakat kendisi işgalciler tarafından yakalanıp öldürülünce Emir Abdürrahman Han ülkenin başına geçmiştir. Muhammed Yakup Han dönemi savaş ve mücadele ile geçtiği için eğitim alanında herhangi bir gelişme söz konusu olmamıştır. Abdürrahman Han'ın da çoğu zamanı

⁶ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 20.

⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 8.

⁸ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 20.

İngilizlerle mücadeleye geçmiştir. Bu şekilde Abdürrahman ülkenin düzeniyle uğraşmış ve eğitim alanında pek teveccüh edememiştir.⁹

Abdürrahman Han döneminde kültürden hiçbir şey görülmemiştir. Bu dikkatsizlik onun zaafının bir göstergesidir. O dünyanın medeniyet ve kültüründen haberdar olmasına rağmen bir tane okul bile tesis etmemiştir. Onun zamanında gazete diye bir şey de olmamıştır. Hâlbuki ondan önce, ülkenin hem okulu hem de gazetesi olmuştur. Onun döneminde kendisinin işine yarayacak bir kaç risale basılmıştır. Yalnız o risalelerin içeriği krala itaat, vergiyi zamanında vermek ve yönetim kanunlarıyla ilgili bir kaç kuraldan ibaret olmuştur. Onun döneminde özel bir medrese açılmış ve orada fıkıh dersleri verilmiştir. Yine bu dönemde hurafelerle dolu risaleler, İngiliz ve Hint mitolojisi Afganistan'da yayılmıştır. Bu da gençleri fal görme saçmalıklarına sürüklemiş ve karanlıklar içinde kalmalarına neden olmuştur.¹⁰

Birçok tarihçi onun hakkında ne kadar olumsuz şeyler söyleseler de onun kendisinden sonra yerine geçecek olan oğluna vasiyetini mütalaa ettiğimizde, durumun farklı bir şekilde yorumlanmasına yol açacağı kanaatini taşıyoruz. Ülkenin gelişmesini ve kalkınmasını isteyen Emir, oğlu Habibullah Han'a şu vasiyeti bırakmıştır: Milletın saadeti, doğru düzgün yaşamaları ve ülkede emniyeti sağlamak için çaba göstermen lazımdır. Şunu bilmelisin ki kazanmak ve kurtulmak servette gizlidir. Ülkenin zenginliği de ticaret, ziraat ve sanat olmadan olmayacaktır. Bunların gelişmesi ve gerçekleşmesi için de genel eğitime ihtiyaç vardır. Oğlum! Bizim milletimiz henüz medeniyet eşiğindedir. Bu yüzden ilim tahsil etmek için dikkatli olmayabilirler. Ben kalben istiyorum ki Afganistan'ın bütün yerinde Avrupa usulünde olduğu gibi okullar tesis edilsin ve aydınlık ülkemi sarsın. Fakat bunlar ve bunlara benzer şeyler kısa sürede gerçekleşmeyecektir. Çünkü bu maksatların hakikate dönüşmesi için tedrici gelişmeye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu konuda hükümet iktidarı, elinde olduğunda dikkatli olman gerekir. Şunu bilmelisin ki, bu planları ihya etmek senin en mukaddes görevlerinden biridir. Kadınlar da eğitime

⁹ Mukaddes Barikzayi, Susen, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, İntişarati Said, Kabil 2013, s. 30-31.

¹⁰ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 21.

yönelik duygularını ve isteklerini ortaya koymuşlardır. Ümit ederim ki bizim bu mukaddes arzularımızın kapısını sen açacaksın.¹¹

Anlaşılan o ki Abdürrahman Han'ın eğitime yönelik bir planı olmuştur. Yalnız o, bu isteklerini yerine getiremeden dünyadan göç etmiştir. Onun eğitimle alakalı bu güzel vasiyeti oğlunda etkisini bırakmıştır ki, daha sonra oğlu kendi devrinde eğitim konusunda dikkatli davranmış ve eğitime yenilikler getirmiştir. Fakat dünyadan haberdar olan Emir'in kendisi de döneminde eğitimle alakalı bir şeyler yapması gerekirdi. Bu kadar güzel bir vasiyete göre bir kaç risale yazdırmak ve bir tane medrese tesis etmek hiçbir şekilde yeterli değildir. Emir, ya sözlerinde samimi olmamış yahut da zamanı uygun görmemiştir. Diğer yandan her şeyi bildiği halde neden böyle bir şey yaparak ülkenin geri kalmasına ve milletin cahil kalmasına sebep olmuştur sorusunun illa ki başka nedenleri de vardır düşüncesindeyiz. Konumuz eğitimin tarihi süreci olduğu için farklı mevzulara girmek istemedik ve bu kadarıyla yetindik.

1. 3. Habibullah Han (1901-1919)

Emir Habibullah Han 1872 yılında Samarkand'da doğmuştur. O okuma yazmayı ve geleneksel ilmi bilen biri olmuştur. Hatırat yazılarından anlaşılıyor ki, o bilgili bir şahıstır. Habibullah Han babasının vefatından sonra ülkenin başına geçmiş, ardından da milletin rızasını elde etmek için hızlı bir şekilde işe başlamış ve yenilikler getirmeye çalışmıştır. Babası ona Afganistan toplumunun dindar ve mezhebe bağlı olduklarını söylemiş ve kendisini ona göre ayarlaması gerektiğini vasiyet etmiştir. Bu yüzden o devlet köşkünde bağırarak şunu söylemiştir: Benim beş tane karım/eşim var. Dolayısıyla şeriat hükmünü yerine getirebilmem için hemen şu mecliste birisini huzurunuzda boşayacağım.¹²

Habibullah Han'ın en önemli işlerinden biri 1903'te Habibiye okulunun tesisi olmuştur. Kardeşi Nasrullah Han'ı okulun müdürü olarak tayin etmiştir. Bu okul ibtidâiye/ilkokul, rüştiyye/ortaokul ve idâiyye/liseden oluşmuştur. İlkokul birinci sınıftan başlayarak dördüncü sınıfta, Ortaokul beşinci sınıftan başlayarak yedinci

¹¹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 8.

¹² Feryad Afgan, Necmettin, *Nigerişi Ber Tarihi Maasırı Afganistan*, Encümeni Neşeratı-ı Daniş, 2006, Pişaver, s. 165-166.

sınıfta ve Lise sekizinci sınıftan başlayarak on birinci sınıfta bitmiş oluyordu. (4+3+4=11) Böylelikle çocuklar ilkokuldan itibaren liseyi bitirene kadar on bir yıllık bir eğitime tabii tutulmuş oluyorlardı. İbtidâî/İlkokulda, Diniyât/din eğitimi, Deri/Farsça, Matematik, Coğrafya ve Hat eğitimleri; Rüştiyye/Ortaokulda, Diniyât/din eğitimi, Tarih, Coğrafya, Dil/Farsça-Peştunca-Orduca-Türkçe, Resim, Sağlığı koruma, Matematik ve konuşma usulü eğitimleri; İdâiyye/Lisede, Diniyât/din eğitimi, Deri/Farsça, Tarih, Coğrafya, Matematik, Mukabele/Karşılaştırma, Geometri, Trigonometri, Analiz Geometrisi, Dozer eğitimi, Metafizik, Kimya ve İngilizce eğitimleri görülmüştür.¹³

Habibullah Han döneminde eğitim konusunda Afganistan daha yeni gelişmekte olmuştur. Okullar tesis edilmiş ve daha yeni yeni sistemleştirilmeye başlamıştır. Bu yüzden Afganistan'ın bütün vilayetlerine okul tesis edilmemiştir. Ülkenin diğer vilayetlerinde eğitim eski usulle devam etmiştir. Camiiler ve medreseler milletin eğitim gördükleri en önemli yerlerdendir. Dolayısıyla Emir çocukları resmi ve modern bir şekilde okutturmak istediği için camilerde verilen eğitimleri de Eğitim Bakanlığının istediği şekilde eğitim vermelerini ön görmüştür ki, birçok camide eğitim gören çocuklar Eğitim Bakanlığının programına tabi tutulsun ve resmi okulların gözetimi altında yetiştirilsin şeklinde emretmiştir.¹⁴

Habibiye okulunun İbtidâî/İlkokul kolları Başkent Kabilin farklı yerlerinde farklı isimlerle açılmıştır. Bu İlkokulların ismi, Mektebi İbdidâiyye-yi Bağî Nevab, Tenur Sazi, Hafihâ, Perançahâ, Mektebi Hudamı Huzür-ı Âli ve Mektebi Hunud'dan ibarettir. Habibullah Han Kraliyetinin son yıllarında Habibiye lisesinde emirlerin ve önde gelenlerin çocukları için de özel bir sınıf açtırmıştır. Bu sınıf “sınıfı şehzâdegân-ı izâm” diye isimlendirilmiştir. Habibiye lisesi öğrencilerinin sayısı 269; İlkokul öğrencilerinin sayısı 700 olmuştur. Daha sonraları ilkokul öğrencilerinin sayısı 1534'e çıkmıştır. Bütün öğretmenlerin sayısı 55'tir. Ayrıca kabilde bir tane Dâr'l-Muallimin¹⁵ tesis edilmiştir. Mezkûr kurumda belirli üç yıllık eğitimle 80 öğretmen

¹³ Ğubar, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, Merkezi Neşri İnkılab bâ Hemharî-i Cumhuri, Kabil, 1268, s. 702.

¹⁴ Ğubar, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, s. 702.

¹⁵ Dârul-Muallimin: Öğretmen Okulu/Ortaokullara öğretmen yetiştirmek için kurulan eğitim kurumu.

eğitim görmüştür. Okul üç yıl sonra her devrede otuzar kişi öğretmen mezun etmiştir.¹⁶

Emir, Habibiye Lisesi dışında harp okulu açmaya da çaba göstermiştir. 1909'da Kabil'de bir harp okulu tesis etmiştir. Bu okulun bütün masrafları devlet bütçesinden karşılanmıştır. Okulun öğretmenleri Afganistanlılar ve Türkiye Türklerinden oluşmuştur. Emir Habibullah Han'dan sonra yerine geçecek olan Şah Emanullah Han bu okulda eğitim görmüştür. Harp okulunda Kur'an, Hat, Matematik, Geometri, Coğrafya, Jimnastik, Yaya Eğitimi, Tabii Bilgiler, İslam Tarihi, matematik usulü, Ata biniş eğitimi, Topçuluk, Muhabere, genel Tarih vs. eğitimleri görülmüştür. Öğrenci sayısı ilk başlarda 150 iken daha sonra 400'e ve son zamanlarda ise 900'e çıkmıştır.¹⁷

Habibullah Han kendi döneminde eğitim konusunda çok değişikler getirmiş ve modern eğitime önem vererek mevcut okullarda dinî derslerin yanında modern dersleri de yerleştirmiştir. Emir'in bu çabası kendisinden sonra boy gösterecek ve gelecek nesillere örnek teşkil edecekti. Fakat ne yazık ki Emir'in kendi tesis ettiği okuldan Cunbişi Meşrutiyet¹⁸ çıkınca işler değişmiş ve Emir'i eğitime olduğu aşkından soğutmuştur.

1909'da çıkmış olan bu harekete Habibiye Lisesi öncülük etmiş ve saltanata başkaldırmıştır. Bu örgüte liderlik eden bazı şahıslar Emir tarafından yakalanmış ve idam edilmişlerdir. Onlardan bazıları hapis cezasına mahkûm edilmiştir.¹⁹ Sonuç olarak Emir Habibullah Han ilk yıllarında eğitime yenilikler getirmiş ve modern eğitimin temelini atmıştır. Ama daha sonra kendi tesis ettiği okullardaki öğrenciler ve öğretmenler, ona karşı çıkınca Emir eğitim faaliyetlerinden elini çekmiş ve durumu olduğu gibi bırakmıştır. Fakat Emir'in eğitim konusunda ilk yıllarındaki girişimleri hiçbir şekilde göz ardı edilemez. Çünkü her ne kadar eğitimin resmileşmesi Şir Ali Han döneminden itibaren başlamışsa da Habibullah Han onu sistemleştirmiş ve umumileştirmiştir. Ayrıca Emir, modern eğitimi derslere ilave

¹⁶ Ğubar, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, s. 702.

¹⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 12.

¹⁸ Cunbişi Meşrutiyet: O dönemdeki ortaya çıkan siyasî bir hareketin ismi.

¹⁹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 12.

etme ve modern eğitimi Afganistan okullarına sokma ve getirme konusunda da öncülük etmiştir.

1. 4. Emanullah Han (1919 – 1929)

Emir Habibullah Han bir suikast sebebiyle öldüğünde Kral Emanullh Han Başkent Kabilde bulunmuş ve başkentte olma üstünlüğünü kullanmıştır. Memur ve askerlere yüksek maaş vadinde bulunmuş ve ordunun da desteğini alarak Barikzailer tarafından 21-22 Şubat 1919 tarihinde Afganistan'ın Kralı olarak tayin edilmiştir.²⁰

Emanullah Han ülkenin başına geçtikten sonra eğitime aşırı derece önem vermiş ve adeta talim ve terbiyeyi kurtulma yollarının en önemlisi olarak görmüştür. Bu yüzden de eğitimi Afganistan'ın bütün vilayetlerinde yaymaya çalışmış, bu planını sadece istemekle yetinmemiş ve hakikate dönüştürmeye çalışmıştır.

Emanullah Han döneminde Afganistan'ın tarihinde ilk kez 1922'de Eğitim Bakanlığı resmi olarak kurulmuş²¹ ve bütün hızıyla işe başlamıştır. Emanullah Han, Afganistan'ın o dönemki anayasasınının 68. Maddesine binaen Ortaokula kadar eğitimi zorunlu kılmıştır. Başkent Kabil'de Habibiye okulunun yanında Emaniyeye (1922) ve Emami (1923) liselerini tesis etmiştir. Bu iki lisede Almanya'dan gelmiş olan öğretmenler öğretmenlik yapmışlardır. Tabiidir ki Emanullah Han bu okullarla yetinmemiş ve Afganistanın farklı vilayetlerinde İbtidâî okullar tesis etmiştir. O dönemdeki İbtidâî okulların sayısı 322'e çıkmıştır. 1927 yılında Ortaokul öğrencilerinin sayısı 51 bin, Lise öğrencilerinin sayısı 3 bine ulaşmıştır. Aynı yılda Ortaokullarda 650 ve Liselerde 100 öğretmen eğitmenlik yapmıştır. Yüzlerce öğrenci tahsil için Fransa, Almanya, İtalya, Birleşik Sovyetler Birliği Devletleri ve Türkiye'ye gönderilmişlerdir.²²

Bayanlar için ilk ibtidâî/ilkokul 1920'de "Mektebi İsmet" isminde Melike Süreyya vasıtasıyla açılmıştır. İlk başlarda okulda 34 bayan öğrenci eğitim görmüş ve daha sonra bu sayı 200'e çıkmıştır. Emanullah Han'ın kraliyetinin son yıllarında

²⁰ Özmen, Süleyman, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Muahmud Tarzi Han ve Anıları*, 2013, İstanbul, Kültür Yayınları, s. 71.

²¹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 27.

²² Sistani, Muhammed A'zam, *Allame Mahmud Tarzi Şah Emanullah ve Ruhâniyeti Müteneffiz*, 2004, Pişaver, Di Afganistan di Kültürü Veditolana, s. 99.

bu okul mezunları eğitim için Türkiye, Almanya ve Fransa'ya gönderilmişlerdir.²³ Görüldüğü üzere Emanullah Han döneminde, kadınlar sadece Afganistan'da eğitim görmekle kalmamış tahsil için dış ülkelere de gönderilmişlerdir.

Bu dönemde okulların gelişmesinin yanı sıra sistemleri de değişmiştir. Yani İlkokul beş yıllık, Ortaokul dört yıllık ve lise üç yıllık eğitim ve öğretime tabi tutulmuştur. (5+4+3=12) Ayrıca devlet, geleneksel eğitim ile modern eğitim arasında bir bağ kurmaya çalışmış ve geleneksel eğitim yapan müesseselere modern eğitim kitaplarının tedrisi de istenmiştir.²⁴

Emanullah Han döneminde okuma-yazma bilmeyenler için de faaliyetler yapılmıştır. Aslında bu faaliyetin öncülüğünü “Tarz Kaka”²⁵ yapmıştır. Emanullah Han yeni bir sistemle bu faaliyete başlamış ve “okuma-yazma bilmeyenler her gün iki saat eğitim görürse on gün içinde okuma yazmayı öğrenecekler” demiştir. Kral bu sistemi kendisi uygulamış ve okuma-yazma bilmeyenlere her gece Kabil'de bulunan Şahı Du Şemşire camiine giderek eğitim vermiştir. On gün sonra okuma-yazma bilmeyenleri imtihana tabi tutmuşlar ve bakmışlar ki sonuç olumlu çıkmıştır. Daha sonra bu usulü okuma-yazma bilmeyen askerler için de uygulamışlar ve olumlu sonuçlar almışlardır.²⁶

Emanullah Han okullar açtırmış, kütüphaneler yaptırmış, bunların yanı sıra tiyatro, sinema, radyo, musiki ve özgür yayına da önem vermiştir. Onun döneminde 23 gazete ve dergi yayın faaliyetine başlamıştır.²⁷

²³ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 17-18.

²⁴ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 27.

²⁵ İsmi Seyyid Ahmed lakabı Tarz Kaka olan şahıs, ilk Habibiye lisesindeki siyasi örgüt hareketinden biridir. Kaka Şir Ali Han'ın kurduğu harp okulunda okumuş ve hep sınıf birincisi olmuştur. Kısa süreliğine Cemaleddin Afganînin derslerlerinden de istifade etmiştir. Emir Abdürrahman Han döneminde “Meşrutiyet” hareketinin içinde olduğu için hapis cezasına mahkûm olmuştur. Dolayısıyla Kaka hayatın zorluklarını tadan ve hapishanelerde yatan biridir. Hapishanede yatması onu eğitimsel faaliyetinden alıkoymamıştır. Farsça, Arapça ve Matematiği iyi bilmesi hasebiyle yanındaki mahkûmlara yardımcı olmuştur. Daha sonra Emanullah Han döneminde hapishaneden çıktığında da onun faaliyetleri farklı yerlerde uygulanmış ve bu sayede yüzlerce okuma-yazma bilmeyen kişi okuma-yazmayı öğrenmiştir. (Muhammed A'zam, Sistani, *Allame Mahmud Tarzi Şah Emanullah ve Ruhâniyeti Müteneffiz*, s. -100-102.)

²⁶ Sistani, *Allame Mahmud Tarzi Şah Emanullah ve Ruhâniyeti Müteneffiz*, s. 102.

²⁷ Sistani, *Allame Mahmud Tarzi Şah Emanullah ve Ruhâniyeti Müteneffiz*, s. 100.

1922 yılında bir başka Daru'l-Muallimin tesis edilmiştir. İbtidâî okullardan mezun olanlar bu eğitim kurumuna alınmışlardır. 1924 yılında meslek okulları tesis edilmiştir. Emanullah Han ülkenin sitemini o dönemki Türkiye'nin sistemine dönüştürmek isteği içerisinde olduğu için bu okulu tesis etmiştir. 1927'de Gazi Lisesi Hintlerin yardımıyla açılmıştır. Bu okulda yabancı dillerden sadece İngilizce öğretilmiştir. Aynı yılda bazı öğrenciler Avrupa'ya Tıp okumak için gönderilmiştir.²⁸

Sonuç olarak kral Emanullah Han döneminde eğitim alanına aşırı derecede dikkat edilmiş ve Afganistan'ın eğitim seviyesi önceki dönemlere nazaran yükselmiştir. Kral eğitimi ön planda tutmuş ve milletin gelişmesi için elinden geleni esirgememiştir. Bu dönemde ülkenin birçok yerinde okullar açılmıştır. Normal okulların yanında meslek okulları da tesis edilmiştir. Bazı dersler için dış ülkelere çok sayıda öğretmen getirilmiştir. Bayanlar için okullar açılmış ve eğitimden uzak kalmış bayanlar bu aydınlıktan yararlanabilmişlerdir. Öğrenciler yüksek seviyede eğitim görmek için dış ülkelere gönderilmiştir.

Emanullah Han'ın olumlu faaliyetlerinin yanında bazı hataları da olmuştur ki, onun bu hataları devletin yıkılmasına sebep olmuştur. Emanullah Han yedi aylık Avrupa ziyaretinden sonra değişmiş ve bazı lüzumlu olmayan şeyler üzerinde ciddiyetle durmuştur. Kadınların özgürlüğü konusunda aşırı gitmiştir. Eşi Melike Süreyya ile törenler hazırlamış ve dış ülkelerdeki kadın özgürlüğü ve hicabı hakkında konuşmalar yapmışlardır. Burkayı kaldırmaya çalışmış, ülkenin farklı yerlerine görevli asker konulmuş; kadınların burka ile gezmeleri yasaklanmış ve “burka ile gezen kadınlar cerime²⁹ edilsinler” denilmiştir. Ülkede Avrupa kıyafetlerini (pantolon, gömlek, kravat, şapka,) üreten tek bir fabrika olmadığı halde Yerel kıyafetler (elbise, şapka, sarık,) yerine Avrupa elbiseleri tercih edilmiştir.³⁰

Öyle görünüyor ki Emanullah Han kendi milletin Sosyo-psikolojik durumlarını göz önünde bulundurmadan bazı yenilikler getirmeye çalışmıştır. Emanullah Han'ın getirdiği bu reform kanaatimizce gereksiz ve anlamsız şeylerdir. Çünkü medeniyet ve ilerleme, kadınları hicapsız yapmakta ve erkekleri de yerel

²⁸ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 28-29.

²⁹ Cerime: Suçludan alınan para cezası.

³⁰ Feryad Afgan, *Nişan-i Ber Tarih-i Maasır-ı Afganistan*, s. 219-220.

kıyafetlerinden uzaklaştırmakta değildir. Emanullah Han'ın yaptığı bazı yanlışlar yüzünden de binlerce insan eğitimden uzak kalmıştır.

1. 5. Habibullah Kelekanî (1929)

Habibullah Kelekanî 17 Ocak 1929'da ülkenin başına geçmiştir. Mezhebe bağlı liderler -ki bu liderlerin başında Şûrbazar geliyordu- ona gazi ve hâdimi dini Resulullah/Allah Resulünün dininin hizmetçisi lakabını vermişlerdir.³¹

Emanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve yerine Habibullah Kelekanî geçmiştir. Habibullah Kelekanî dokuz ay ülkenin başında kalmıştır. Onun dönemi krizle geçmiştir. Eğitim konusunda hiçbir şey yapmamış ve önceden aktif olan okulları da kapatmıştır.³²

Habibullah Kelekanî daha krallığının ilk gününde okulların tatili ve Emanullah Han'ın getirdiği yeniliklerin iptali konusunda ferman/yazılı buyruk yazmıştır. Habibullah Kelekanî fermanda şunları dile getirmiştir: “Allah'ın merhameti ve yardımıyla isteklerimizden en önemlisi olan dinin bozucusu Emanullah Han'ı etkisiz hale getirdim ve bunda başarılı oldum. Onun meşru olmayan işlerini yasaklıyor ve sizin bilginize sunuyorum:

1. Sünnetlerden biri olan selam, şapka işaretiyle yapılıyordu. Ben tekrardan sünnette olduğu gibi devam edilmesini emrettim.

2. Sünnetten sayılan bir diğer husus sarıktır ki, namaz da onun olmasıyla kâmil olur; sarık, onun döneminde yasaklanmıştı. Ben de tekrar revaçta olması için hüküm verdim.

3. Terk edilmiş olan İslam elbisesinin giyilmesini emrettim ve kâfirlerin kıyafetine benzer elbiseleri de yasakladım.

4. Hicabın terk edilmesi istenmişti ki ben onu reddettim.

5. Velilerinin izni olmaksızın bayanların çıkmasını yasakladım ve Mesturat/bayanların okullarını da durdurdum.

6. Sakalın kesilmesini ve bıyığın bırakılmasını yasakladım.

³¹ Feryad Afgan, *Nigeriş-i Ber Tarih-i Maasır-ı Afganistan*, s. 227.

³² Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 64.

7. İngiliz, Almanya ve Fransa okullarını yasakladım.

8. Dış ülkelere gönderilmiş olan kız öğrencilerini tekrar getirtirdim. Çünkü onların oralarda olmasını doğru bulmadım ve namussuzluk olarak gördüm. Dış ülkelere göndermeyi de yasakladım.

9. Dine bakmadan iki günlük dünyanın gelişmesi için çaba sarf ediyordu. Bu yaptıklarından din zarar görüyordu ki hepsini yasakladım.

10. Âlimleri ve ilmi küçümsüyordu. Hâlbuki onlara saygı duyması şeran vacip idi.

11. Akidesinin bozulması ve mezhebini bırakması nedeniyle İslam'dan ayrılış fikrini ortaya atmıştı. (Bu düşüncenin yayılmasını) yasakladım. Tüm davranışların Hanefi mezhebine göre olmasını emrettim.

12. Yaygınlaştırdığı/Resmileştirdiği Matematik, Geometri ve İngilizce (eğitimlerini) yasakladım.

13. Kameri yılını şemsi yılına değiştirmişti ki onu da yasakladım.

14. Cuma günü tatilini perşembeye dönüştürmüştü; onu da reddettim.

15. Beytülmaldeki gelirleri nefsanî istekleri için sarf etmişti. İmamların ve müezzinlerin masraflarını vermiyordu; ben tekrar verilmesini istedim.

16. Yasaklanmış olan Emri Bilma'ruf ve Nehi Anilmünkiri tekrar revaçta olmasını istedim.

17. Müslümanların önderi olan Hazreti Müceddidi'yi hapse atmıştı; tekrardan dinî telkinlerde bulunsun diye salıverdim.

18. Şarap içmeyi engelledim.

19. Güney tarafında din için mücadele eden Molla Abdüllah Han'ı öldürmüştü; türbesinin doğru dürüst bir şekilde inşa edilmesi için emir verdim.³³

Kendisince Emanullah Han'ın karşısında cihat eden Habibullah Kelekanî eğitim alanında hiçbir şey yapmamış ve hatta açık olan okulları da kapatmıştır. Afganistan'ı karanlıklar içine sürükleyen kral, bayanlara hak tanımamış, onları

³³ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 38-39.

işlerinden ve eğitimden alıkoymuştur. Kralın kendisinden çok daha sonra gelecek olan Taliban ile benzer yönlerinin olduğu açıktır. İleride yeri gelince elbette ki bu benzerliklere değineceğiz.

1. 6. Muhammed Nâdir Şah (1929-1933)

Emanullah Han ordusunun komutanı olan Muhammed Nâdir Şah, birçok çekişme ve savaştan sonra Habibullah Kelekanî'nin kraliyetini yıkabilmiş ve 1929'dan 1933'e kadar ülkeyi idare etmiştir.³⁴

Nâdir Şah, saltanatı ele geçirdikten sonra plan ve hedeflerini on maddeden oluşan bir fermanla açıklamıştır. Bu fermanın sekizinci maddesinde ilim ve fen adında eğitimden bahsedilmiştir. Sekizinci maddede şöyle denmiştir: “İlim, fen dinin ve dünyanın gelişmesi için zaruri sayılmaktadır. Hâlihazırdaki hükümet bu konuyu çok önemli görmektedir. Milli şura ve vekiller teşkil edilerek toplandığında bu mevzu hakkında, milletin ve ulamanın daha güvende olması için iyi bir yol bulunacağına ümit ediliyor.”³⁵

Nâdir Şah Emanullah Han'ın başına geldiği şeylerin kendi başına gelmemesi için biraz dikkatli davranmıştır. Bu yüzden kraliyetinin ilk yıllarında Eğitim Bakanlığını tekrardan tesis etmesine rağmen erkeklerin resmi okullarda okumasını başkent ve bir kaç büyük şehirlerle sınırlı tutarken, bayanlara eğitim görme iznini vermemiştir.³⁶ İlk başlarda kızların okumamalarını ön görmüş olan kral, daha sonra 1931 yılında Mesturât hastanesinde Ebelik Bölümünü tesis ederek bayanlara da eğitim görme hakkı tanımıştır. Bunun ardından kız okulunu başkent Kabil'de aktif hale getirmiştir.³⁷ Böylece bayanlar tekrar eğitim görme özgürlüğüne kavuşmuşlardır.

Nâdir Şah'ın kraliyet yıllarında İbtidâî/ilkokullar ülkenin birçok yerinde açılmıştır. Tıp Fakültesi, Daru'l Ulum-i Arabiyye, Daru'l Eytam,³⁸ spor, Müessise-i

³⁴ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 34.

³⁵ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 45.

³⁶ Ferheng, Mir Muhammed Siddık, *Afganistan der Penc Kar-nı Ahir*, s. 605.

³⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 48.

³⁸ Dâru'l-Eytam: Yetimlerin eğitim gördüğü kurum.

Sarenduy,³⁹ Mektebi devasazi,⁴⁰ İstiklal Okulu, Necat, Habibiye, Gazi vs. okullar ve eğitim kurumları tekrar ihya edilmiştir.⁴¹

Nadir Şah, eğitim alanında çok teveccüh eden krallardan biridir. Bu yüzden de onun döneminde eğitim alanında tekrardan bir reform yaşanmıştır. Onun kraliyet yıllarında mevcut liseler son derece hızıyla faaliyetlerine başlamışlardır. İlk kez İstiklal Lisesi 1931’de, Necat lisesi de 1934’te mezun vermişlerdir. Ülkenin ekonomik, tarım/ziraat, siyaset ve yönetim açısından kalkınması ve gelişmesi için eğitilmiş, bilgili, istidatlı memur ve öğretmenlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Milli Eğitim Bakanlığı üç şey üzerinde odaklanmıştır:

1. İçeride/ülkede ve dışarıda/dış ülkelere öğretmen yetiştirmek:
 - a) Öğrencilerin farklı bölümlerde eğitim görmeleri için dış ülkelere göndermek.
 - b) Daru’l-Mualliminleri geliştirmek ve yaymak.
2. Farklı idarelerdeki memurları yetiştirmek:
 - a) Mevcut liseleri güçlendirmek.
 - b)Taktik, ziraat ve yönetmenlik için öğrencileri dış ülkelere göndererek yüksek eğitim-öğretim görmelerini sağlamak.
 - c) Mezun olan öğrencilerden iş için istifade etmek ve çalıştırmak.
3. İlkokul ve ortaokulları vilayetlerde açmak ve geliştirmek:
 - a) Yeni ilkokullar açmak.
 - b) Okulların inşasını ve tadilatını yapmak
 - c) Okulların olduğu yerlerde, eğitimin zorunluluğu.
 - d) Öğretmeni ve eğitim için gerekli malzemeyi bulmak.⁴²

³⁹ Müessise-i Sarenduy: Toplumsal ve eğitimsel bir eğitim kurumudur.

⁴⁰ Mekteb-i Devasâzi: Eczacılık okulu.

⁴¹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 34.

⁴² Anonim, *Maarif-i Afganistan der Nim Karn-ı Âhir Ez 1285 Tâ 1335* (mukaddime), Kabil, 1961, s. i, ii.

1930'da ülkede ilk defa bir Daru'l-Eytam/yetimlerin eğitim gördükleri okul tesis edilmiştir. Bu okulda kimsesiz olan çocuklar eğitim görmüşlerdir.⁴³

Tıp alanında da Nâdir Şah döneminde gelişmeler yaşanmıştır. Milletın sağlık sorunlarını gidermek için Tıp Fakóltesi 1932'de "DilküŖa KöŖkünde" açılmıŖtır. O dönemde Tıp Fakóltesinin dekanı Dr. Rıfkı Kâmil⁴⁴ olmuŖtur. İlk baŖlarda İstiklal ve Habibiye liselerinin mezunu -ki onların sayıları sekiz kiŖiyi aŖmamakta idi- bu Fakóltenin öğrencileri olmuŖlardır.⁴⁵ Dolaysıyla Nâdir Şah Yükseköđretimi baŖlatan ve yükseköğretim kurumlarının tesisi için çaba gösteren bir kraldır dememizde bir sakınca yoktur. Çünkü ondan önce Fakólte anlamında resmi bir Ŗekilde faaliyet yapan yükseköğretim müesseseleri olmamıŖtır.

Nâdir Şah'ın ölümü bir öğrenci tarafından gerçekteŖtirilmiŖtir. 8 Kasım 1933 tarihinde öğrencilerin karnelerini dağıtmak için bir törene katılmıŖ olan Nâdir Şah, Necat Lisesi öğrencisi Abdülhalik tarafından suikasta maruz kalmıŖtır. Tabancayla aldđđı darbe yüzünden dârı faniye veda etmiŖtir.⁴⁶ Öğrencilerden birinin böyle bir Ŗey yapması, daha sonraki dönemde eğitim alanında olumsuz etkilere neden olmuŖtur. Belirli dönemlerde eğitimle uğraŖan Ŗahıslara iŖkence edilmiŖ ve eğitim faaliyetlerinden uzaklaŖtırılmıŖlardır.

Nâdir Şah ilk baŖlarda eğitim alanında adım atma konusunda biraz temkinli davranmıŖtır. Çünkü kendisinden bir önceki kral Emanullah Han eğitim ve diğer mevzularda aŖırı davrandđđı için iç karıŖıklıklara maruz kalmıŖtır. Modern eğitimin yıkıcılarından biri diyebileceğimiz kral Habibullah Kelekanî ve hemfikirlerinin taraftarları Nâdir Şah'ı muhafazakârlığa itmiŖtir. Edindiđi tecrübeler onu eğitim alanına aŖırı gitmekten alıkoymuŖ gözükmektedir. İlk baŖlardaki tutumu bunu açık bir Ŗekilde ortaya koymaktadır. Yalnız buna rağmen Habibullah Kelekaî döneminde milletin yüzüne kapanmıŖ olan bütün okulları tekrardan açmıŖ ve bunun yanında yeni okullar ve Fakólter de inşa etmiŖtir.

⁴³ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 74.

⁴⁴ Emanullah Han döneminde sağlık sorunları için Afganistan'a davet edilmiŖ olan Türkiyeli doktor.

⁴⁵ Kurul: *Maarif-i Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, Ŗube-i Tabaati-i Müdüriyet-i Umumi-i NeŖerati-i Puhentun-i Kabu/Kabil Üniversitesi Tarafından YayınlanmıŖtır., s. 2.

⁴⁶ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 619.

1. 7. Muhammed Zahir Şah (1933-1973)

1914'te Kabil'de doğmuş olan Muhammed Zahir Şah Muhammed Nâdir Şah'ın oğludur. Çocukluk yıllarında babasıyla Fransa'ya gitmiş, ilkokul ve ortaokulu orada bitirmiştir. Kendisinden büyük kardeşi Muhammed Tahir, Kelekanî döneminde hapisanede vefat etmiştir. Babası Nâdir Şah'ın kraliyet döneminde o, Afganistan'a dönmüş harp okulunda eğitimine devam etmiştir. Babası vefat edince uygulamalı eğitimini tamamlamadan genç yaşta Afganistan'ın kralı olmuştur.⁴⁷

Zahir Şah'ın döneminde birçok faaliyeti sadrazamların/başbakanların götürdüğünü görmekteyiz. Zahir Şah'ın Kırk yıllık kraliyet döneminde Afganistan dokuz tane başbakan görmüştür. Krala yardımcı mahiyetinde olan bu başbakanlar birçok konuda faaliyetlerini göstermişlerdir. Eğitim alanında da başbakanlar çok etkili şahıslar olmuşlardır. Kendi inisiyatiflerine göre olumlu ve olumsuz işler yapmış olan bu başbakanlar, eğitim alanında da kimileri iyi adımlar atabilmiş ve kimileri eğitime pek olumlu olarak yaklaşmamıştır. Zahir Şah dönemindeki başbakanları sırasıyla ele alırken eğitim tarihi dışına çıkmamaya gayret sarf edeceğiz.

a) Muhammed Haşim Han: Haşim Han döneminde Eğitim Bakanlığı, 1934 yılında, İstiklal, Habibiye ve Necat liseleri mezunları için bir tane Fen Fakültesi açmıştır. Bu fakülteye zikredilmiş olan lise mezunları bir sınava tabi tutularak kaydediliyorlardı. İlk başlarda öğrencinin bulunmaması ve başka bazı sorunlardan dolayı bir kaç yıl kapalı kalmıştır. Fakülte daha sonra 1942 yılında tekrar eğitim programlarına başlamıştır. İlk başlarda 16 tane öğrenci bu fakültede eğitimlerini sürdürmüşlerdir.⁴⁸

1935 yılında toplam 43 okul Afganistan'ın farklı vilayetlerinde tesis edilmiştir. 1936 yılında yaklaşık 60 tane ibdidâi/ilkokul ve 6 tane Rüştiye/ortaokul farklı vilayetlerde açılmıştır. Aynı yılda Ahmed Şah Baba Okulu Kandahar vilayetinde tesis edilmiştir. 1937'de Numan Lisesi Çeharikâr'da ve Bağlan vilayetinde de bir tane lise tesis edilmişlerdir. 1938'de Lise-i İdareyi Amme⁴⁹ tesis edilmiştir ki, bu lisenin hedefi devlet dairelerinde yönetmenlik yapacak olanları yetiştirmek

⁴⁷ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 630.

⁴⁸ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 38.

⁴⁹ Lise-i İdareyi Amme: Genel Yönetim Lisesi.

olmuştur.⁵⁰ 1938 yılına kadar başkent Kabil ve birçok vilayette 78 tane ilkokul, 5 tane ortaokul ve bir tane meslek lisesi ülkenin farklı illerinde açılmıştır. Ayrıca aynı yılda 98 öğrenci tahsil için dış ülkelere gönderilmişlerdir.⁵¹

Haşim Han döneminde bazı yeni yüksek eğitim kurumları ve fakülteler de tesis edilmiştir. 1937’de bir tane Daru’l Muallinini Müsta’cel⁵² tesis edilmiştir. Bu yüksek öğretim kurumu öğretmenleri yetiştirmek için bir kurs mahiyetinde olmuştur. Bu okulda 450 kişi eğitim görmüş ve yedi ay eğitim gördükten sonra kendi bölgelerine gidip öğretmenlik yapmışlardır. 1938 yılında Siyaset Bilimleri ve Hukuk Fakülteleri tesis edilmiştir.⁵³ Tıp, Fen, Hukuk fakülteleri birinci dünya savaşından önce tesis edilmişlerdir. 1944’te Edebiyat ve Ulum-i Beşeri Fakülteleri de açılmıştır. Bahsettiğimiz bu fakültelerin olması sebebiyle, 1946 yılında Kabil Üniversitesinin temeli başkent Kabilde atılmıştır.⁵⁴

Haşim Han döneminde ilkokul eğitim ve öğretim yılı beş yıldan dört yıla düşmüştür.⁵⁵ Başbakan bayanların okumasına aşırı derece karşı olmasına rağmen 1941 yılında Kabil’de bir tane kız okulu açılmıştır.⁵⁶ Özetle söylemek gerekirse Başbakan Haşim Han döneminde ülkenin farklı vilayetlerinde ve köylerinde yeni ilkokul ve ortaokullar tesis edilmiştir. Başkentte bir takım Meslek Liseleri açılmıştır. Yalnız bu harekete pek de hızlı bir hareket diyemeyiz. Çünkü Haşim Han Başbakanlığının son yılı olan 1945’te Afganistan’ın bütününde 346 okul tesis edilmiş ve öğrencilerin sayısı 93 bine ulaşmıştır. On milyondan fazla nüfusu olan bir ülkede bu sayı çok az görülmüştür.⁵⁷ Başbakanın Kardeşi olan Nâdir Şah, bir öğrenci tarafından suikasta uğradığı için eğitime pek olumlu bakmamıştır. İstibdat ile ülkeyi yöneten başbakan, yüzlerce eğitimle ve basımla uğraşan kişileri hapse mahkûm etmiş ve onları sorguya çekmeden yıllarca cezaevinde tutmuştur.⁵⁸

⁵⁰ Feryad Afgan, *Nigeriş-i Ber Tarih-i Maasır-ı Afganistan*, s. 260.

⁵¹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 58.

⁵² Dâru’l-Muallinini Müsta’cel: Acil yetiştirme yükseköğretim öğretmen okulu.

⁵³ Feryad Afgan, *Nigeriş-i Ber Tarih-i Maasır-ı Afganistan*, s. 260.

⁵⁴ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 62.

⁵⁵ Ğubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, s. 1085.

⁵⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 60.

⁵⁷ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 651.

⁵⁸ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 55.

b) Muhammed Şah Mahmud: Zahir Şah, başka bir amcası olan Şah Mahmud'u 1946'da ülkenin Başbakanı olarak tayin etmiştir.⁵⁹ Şah Mahmud'un Başbakanlık dönemindeki iki önemli siyasi karar, Afganistan'ın eğitim alanındaki gelişmesine çok yardımcı olmuştur. Birincisi: Mahmud Şah sayesinde siyasi bir reform esaslı, ruhsal demokratik anlayış Afganistan hükümetinde oluşmuş ve yeni anayasa değişikliği parlamentoda gerçekleşmiştir. Bu anayasada bütün çocukların ilkokula kadar eğitim görmeleri zorunlu olmuştur. İkincisi: Hükümet, iktisadî/ekonomik faaliyetlerinin başlatılması ve desteklenmesini istemiştir. Afganistan'ın kuzeyindeki mazot madenlerini çıkartmak istemiş ve güneydeki Hilmend vadisini sulama ve elektrik projelerini de devralmıştır. Bunların gerçekleşmesi için de teknisyenler ve uzmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle öğrencilerin ister ülkede ister dış ülkelerde terbiye edilmeleri gerekli görülmüştür. Dolayısıyla bu olaylar Afganistan'da eğitim faaliyetlerinin tekrardan harekete geçmesinde önemli sebeplerden sayılmıştır.⁶⁰

Mahmud şah'ın başbakanlık döneminde eğitim alanında bir takım değişiklikler gelmiştir. Okulların eğitim ve öğretim kitaplarını yayınlamak için 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığının yayınevi, tesis edilmiş ve 1960'ta ise New York'taki Franklin Yayınevinin desteğiyle yayım kapasitesi yükselmiştir. 1949'da çocuklar için üç sınıftan oluşan okullar, ülkenin kırsal bölgelerinde kurulmuştur. 1950 yılının sonlarına kadar doğu vilayetlerinde 21 okul, 20 okul Hazarecat'ta ve 20 okul da Herat vilayetinde olmak üzere toplam 61 kırsal okulu tesis edilmiştir. 1951'de 41 tane kırsal okulu daha tesis edilmiş ve 1952 yılında Afganistan'ın 12 ilinde 95 kırsal okulu kurularak kırsal okulların sayısı artmıştır. 1952'den sonra kırsal okulların sayısı gittikçe artmış 1971⁶¹ yılına kadar bu okulların sayısı ülkenin 21 bin köyünde 2945'e ulaşmıştır. Kırsal okullarında genellikle erkek öğrenciler eğitim görmüşlerdir.

⁵⁹ Feryad Afgan, *Nigeriş-i Ber Tarih-i Maasır-ı Afganistan*, s. 266.

⁶⁰ Samadî, Seyfurrahman, *Ta'lim ve Terbiye ve Camia-yi Afganî der Karnı Bistum*, Çapi Encümeni Ferhengi-i Afganistan der Fransa, 2002, s. 17

⁶¹ Kırsal okulları Mahmud Şah'tan önce de ülkenin bazı bölgelerinde görülmektedir. Fakat Mahmut Şah Başbakanlık döneminde kırsal okulların sayısını artırmıştır. Kırsal okullarının sayısı 1971 yılına kadar artmıştır. Ancak bu yıllarda Mahmud Şah Başbakan değildir. Dolayısıyla bu artış kendisinden sonraki Başbakanlar döneminde gerçekleşmiştir.

Ayrıca sayıları (138) az olmakla birlikte bu okullardan kız öğrenciler de yararlanmışlardır.⁶²

1946 yılında Müesseseyi Nisvan⁶³ tesis edilmiştir.⁶⁴ Kadın kurumlarının tesisi daha sonra kadınların eğitim görme konusunda çok yararlı olmuştur. Bu sebeple iki tane kız ilkokulu (Kabil) Şehri Kühne’de açılmıştır. 1947’de bir tane kız ilkokulu (kabil) Şehri Nev’de tesis edilmiştir. Bayan öğretmenlerinin daha iyi yetiştirmek ve geliştirmek için Mesturat okulunda bir tane Daru’l-Muallimat⁶⁵ kurulmuştur.⁶⁶ Aynı yılda bayanlar için ilk fakülte de tesis edilmiştir. Fakülte-i Edebiyatı Nisvan isminde olan bu fakülte Fen/bilim ve içtimaiyat/sosyoloji olmak üzere iki bölümden oluşmuştur.⁶⁷ Yine aynı yılda Herat vilayetinde ilk kadın okulu tesis edilmiştir.⁶⁸ 1952’de Kabil’in Çendavul ve Dervazehayi Lahurî bölgelerinde Mektebi Mahcube-i Herevi ve Mektebi Hazika-i Herevi isminde iki kız okulu tesis edilmiştir. Ayrıca Herat, Bedeşan ve Bağlan illerinde de birer kız okulu açılmıştır.⁶⁹

1947’de eğitim dilinin Peştunca ve Farsça olması ön görülmüştür. Daha önce eğitim dili sadece Peştunca olmuştur. Mahmud Şah’ın getirdiği bu yenilik, dili Farsça olanlara çok büyük bir kolaylık sağlamıştır. Aynı yılda iki tane erkek lisesi -Sultan Gıyasuddin-i Guri ve Cami liseleri- Kabil’de, Hoşhal Han Lisesi ise Herat’ta tesis edilmiştir. 1948’de kız ilkokulu Kabil’in Kartehi Çehar mıntıkasında ve birer kız okulu da Kandahar ve Meymene illerinde tesis edilmiştir. Yine aynı yılda Afganistan UNESCO üyesi olmuştur. 1950’de yeni ilkokullar Bedeşan’ın Vahanında, Siyahgerd’in Gurbend bölgesinde, Kabil’in Şehri Nevinde ve Belh vilayetinin Mezar-ı Şerif şehrinde kurulmuştur.⁷⁰

Gençlerin naklî ve aklî olarak eski ve yeni ulûmlardan haberdar olmaları için 1951’de Şer’iyat Fakültesi Kabil Üniversitesi çerçevesinde açılmıştır. Başlangıçta bu

⁶² Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 67-68.

⁶³ Müesseseyi Nisvan: Kadınlar kurumu demektir.

⁶⁴ Ğubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, s. 1103.

⁶⁵ Daru’l-Muallimat: Bayan öğretmenlerin eğitim gördüğü kurum.

⁶⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 67-68.

⁶⁷ Kurul: *Maarif-i Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 68.

⁶⁸ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta’lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 80.

⁶⁹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 70.

⁷⁰ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta’lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 81.

Fakülte 19 öğrenciyle faaliyetine başlamış ve gitgide hedefine ulaşmaya çalışmıştır.⁷¹ Şer'iyat Fakültesinde tefsir, hadis, hukuk ve İslam, fıkıh ve usul, fıkıh, felsefe ve İslam hukuku bölümleri yer almıştır. Daha sonra fıkıh, Kanun ve talimatı İslamî bölümleri de eklenmiştir.⁷²

1952 yılında ilkokul öğrenci sayısı 74000, kırsal okullarının öğrenci sayısı 6000, meslek okulların öğrenci sayısı 3500 ve ortaokul öğrencilerinin sayısı 15000'e ulaşmıştır.⁷³ Şah Mahmud'un son Başbakanlık yılında (1953) Afganistan 21 tane erkek Lisesi ve erkek Ortaokulu, 3 tane de kız Lisesi ve kız Ortaokuluna sahip olmuştur.⁷⁴

Mahmud Şah'ın başbakanlık döneminde eğitim alanında yeni adımlar atılmıştır. Eğitim dilinde Farsça'ya yer verilmesi, kız okullarının kısmî olarak çoğalması ve ülkenin uzak bölgelerinde kırsal okullarının açılması kanaatimizce çok büyük önem arz etmektedir.

c) Muhammed Davud: Şah Mahmud'un yedi senelik başbakanlık dönemi bittikten sonra Muhammed Davud, 1953'te ülkenin başbakanı olarak tayin edilmiştir.⁷⁵ Muhammed Davud amcası Şah Mahmud dönemindeki siyasî ve içtimaî özgürlüğe son vererek diğer amcası Muhammed Haşim'in tutumunu hükümette sergilemiş olsa da eğitim konusunda kendisinden önceki dönemlerden daha çok teveccüh etmiştir. Muhammed Davud, Afganistan'ın kalkınması ve gelişmesi için eğitime ve eğitimle uğraşan kimselere ihtiyacın olduğunu fark etmiştir. Bu sebeple Başbakanlığının ilk günlerinde Kabil Üniversitesine gitmiş ve orada eğitim görmekte olan Hukuk Fakültesi öğrencileriyle görüşmüştür. Daha sonra Hukuk Fakültesi mezunlarını Kabil ilinin ilçelerinde kaymakam olarak tayin etmiştir.⁷⁶

1954'te kırsal okullarının gelişmesi için girişimler yapılmış ve öğrencilerin iyi yetişmesi amacıyla Eğitim Fakültesi açılmıştır.⁷⁷ 1955'te 50 tane kırsal okulu birçok

⁷¹ Kurul: *Maarifi Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 71.

⁷² Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 82.

⁷³ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 52.

⁷⁴ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 71..

⁷⁵ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 678.

⁷⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 72.

⁷⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 73.

vilayette tesis edilmiştir. Ayrıca bir tane kız okulu Kunduz'da ve 6 tane ilkokulu da başka vilayetlerde açılmış ve bazı ilkokulları ortaokula dönüştürülmüştür. 1956 yılında 91 tane erkek kırsal okulu, 2 tane kız kırsal okulu, 18 tane erkek ilkokulu, 3 tane kız ilkokulu, 18 tane Ekâbir Kursu, 2 tane erkek ortaokulu, 1 tane kız ortaokulu ve 2 tane de lise okulları tesis edilmiştir. Bu yılda ilkokullarda yeni kayıt yaptıran kız ve erkek öğrencilerinin sayısı 13000'e ulaşmıştır. Yine aynı yılda İlkokul mezunlarının sayısı 3674, Meslek okulları mezunlarının sayısı 571, ortaokul mezunlarının sayısı 84'tür.⁷⁸ Ziraat ve Mühendislik Fakülteleri de 1956'da tesis edilmişlerdir.⁷⁹ Aynı yılda Kandahar ve Nengerhar vilayetlerinde Daru'l-Muallimin yükseköğretim kurumları tesis edilmiştir. 1957'de İktisat Fakültesi ve 1958'de Formasyon Fakültesi açılmıştır.⁸⁰

1958 yılında ülkenin bütününde 32 tane kız ve erkek liseleri ve ortaokulları mevcut olmuştur. Bu okullarda kız ve erkek olarak toplam 26690 öğrenci 870 öğretmen tarafından eğitim görmüşlerdir.⁸¹

Muhammed Davud'un Başbakanlık dönemlerinde okuma-yazma bilmeyenlere yönelik eğitim faaliyetleri tekrardan başlatılmıştır. 1959'da 40 tane Kursi Sevad Âmuzi-i Ekâbir⁸² adı altında açılmıştır.⁸³

Bu dönemde bayanların eğitim görmesine aşırı derecede dikkat edilmiştir. Özellikle Başkent Kabil'de kızlar daha rahat bir şekilde eğitim görebilmişlerdir. Bu dönemde ilk defa bayanlar için bir kurum tesis edilmiştir ki kurumun sorumluluğunu da kraliçe Hümeyra üstlenmiştir.⁸⁴ Hicabın kaldırılması da bu dönemde tekrar başlamış; Kandahar halkı bu konuda ne kadar isteksizlik gösterecekler de hükümet tarafından bastırılmışlardır. Daha sonra 1960'lı yıllarda Nisvan Fakülteleri/Kız Fakülteleri ile Erkek Fakülteleri Kabil Üniversitesinde bir araya getirilmiş, kız ve erkek öğrenciler aynı yerde eğitim görmüşlerdir.⁸⁵

⁷⁸ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 55.

⁷⁹ Kurul: *Maarif-i Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 121.

⁸⁰ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 248.

⁸¹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 76.

⁸² Kursi Sevad Âmuzi-i Ekâbir: Halk eğitimi mahiyetinde olan Ekâbir Okuma-yazma öğretici kurs.

⁸³ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 80.

⁸⁴ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 81.

⁸⁵ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 82.

1963'te 14 tane yeni ortaokul açılmış ve 9 tane ilkokulu ortaokula dönüştürülmüştür. 1964 yılında 20 tane Mektebi Esasî, 100 tane Kırsal okulu, 24 tane Şubeyi Hirfevi, 50 tane Ekâbir Kursu ve göçmenler için de yaklaşık 30 tane okul tesis edilmiştir. Aynı yılda 15 tane ilkokul ortaokula ve bir tane ortaokul da liseye dönüştürülmüştür.⁸⁶

Muhammed Davud 1963 yılının Mart ayında Başbakanlıktan istifa ettiğinde⁸⁷ Zahir Şah'ın kraliyet döneminin 30 yılı geçmiştir.⁸⁸ Görüldüğü üzere Muhammed Davud'un Başbakanlık döneminde eğitimin seviyesi yükselmiş ve ülkede okul, üniversite, fakülte, kurs ve öğrenci sayısı artmıştır. Afganistan'ın o günkü sosyo-kültürel durumunu gözler önünde bulundurduğumuzda, Başbakanın erkek-kız öğrencilerinin fakültelerde aynı çatının altında eğitim görmesini yasal hale getirmesi ve hicabı kaldırması tarafımızca uygun bir davranış olarak düşünülmemektedir.

d) Son On Yıl: Başbakan Davud Han'dan sonra Muhammed Yusuf, Muhammed Haşim Meyvendval, Nur Ahmed İtimadî, Abduzzahir ve Muhammed Musa isimli şahıslar Zahir Şah döneminde sırasıyla Başbakan olmuşlardır. İsimlerini zikrettiğimiz Başbakanların başbakanlık dönemleri az olduğu için "Son On Yıl" başlığı altında eğitimle alakalı kraliyetin son on yılındaki olup bitenlerden bahsedeceğiz.

Başbakan Davud Han'ın istifasıyla saltanatta yeni bir devir başlamış ve kral ailesinden olmayanlar hükümetin başbakanlığını yapmışlardır. Bundan dolayı on yıllık bu döneme "demokrasi dönemi" denmiştir.⁸⁹ Bu bağlamda Afganistan tarihindeki bu değişim büyük önem arz etmekle birlikte kraliyetin sonunu da getirmiştir.

Demokrasi döneminde 1963 yılında yeni anayasa Parlamento'ya sunulmuş ve 1964'te meclis tarafından onaylanmıştır. Yeni anayasanın 34. maddesinde eğitimle ilgili kanuna yer verilmiş ve şöyle denmiştir: Talim, Afganistan'da yaşamakta olan bütün vatandaşın hakkıdır. Eğitim ücretsiz olarak devlet tarafından bütün halka

⁸⁶ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 64.

⁸⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 82.

⁸⁸ Ferheng, *Afganistan der Penc Karn-ı Ahir*, s. 704.

⁸⁹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 90.

verilecektir. Devletin bu alandaki hedefi, kanuna göre Afganistan halkına uygun bir şekilde talim ve terbiye görmeyi kolayca ulaştırmaktır. Devlet, Afganistan'ın bütününde Paralel bir şekilde eğitim görülmesi için faydalı kanunlar koymak ve uygulamakla mükelleftir. Yol göstermek, talim ve terbiyeyi takip etmek, devletin görevidir. Devlet tarafından eğitim malzemesi hazırlanmış ve verilmiş olan bölgelerde bütün çocukların ilkokula kadar eğitim görmesi zorunludur. Yüksek öğretimin tesisi, yönetmenliği yalnız devletin hakkı ve görevidir. Bunun dışında Afganistan vatandaşı özel okul tesis etme ve -Kursi Sevad Âmuzî açma hakkına sahiptir. Bu okulların tesis etme koşulları, eğitim müfredatı ve eğitim şartları yasaya göre düzenlenecektir. Hükümet, kanun hükümlerine göre yabancı şahıslara da özel okul açma iznini verebilir. Bu okullardan yalnız yabancılar istifade edebilirler.⁹⁰

1964 yılındaki sayıma göre okulların sayısı 1871 ve öğrencilerin sayısı da 347854'ü bulmuştur. Bu yıla kadar Afganistan 11 tane Fakülteye sahip olmuştur. Yükseköğretim gören öğrencilerin sayısı 4000'dir. Yatılı okulların sayısı ise 25'e ulaşmıştır.⁹¹

Yine aynı yılda Kabil Yüksek Dar'ul Muallimin'i ortaokul öğretmenlerini terbiye etmek ve Akademi-i Terbiye-i Muallim/öğretmen eğitim akademisi Daru'l-Mualliminlerdeki öğretmenleri eğitmek için kurulmuştur. Kabil Daru'l-Müallimin'de erkek ve kız öğrenciler alınmış ve aynı yerde müşterek eğitim görmüşlerdir. Bu Daru'l Mualliminlerde eğitim yılı iki sene olmuştur. Buradan mezun olan öğrenciler ortaokullarda öğretmen olarak atanmışlardır.⁹²

1965'te usul-i tahrir ortaokulu, idare-i amme ismini almış ve lise olmuştur. Çin cumhuriyetinden Derice/Farsçayı öğrenmek ve Edebiyat Fakültesinde eğitim görmek için üç kişi Kabil'e gelmiştir. Aynı yılda Nengerhar vilayetinde Tıp Fakültesini tesis etme konusunda yardım etmek isteyen ABD ile sözleşme yapılmıştır. Tevfik ve Firuz sanayi müesseselerindeki işçiler için erkek ve kadınlara Kursi Sevad Âmuzi,

⁹⁰ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 67.

⁹¹ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 87.

⁹² Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 108.

Encümeni Nisvan/Kadın Encümeni tarafından açılmıştır. Ayrıca Kabil kadın hapisanesinde bir tane anaokulu yine aynı kurum tarafından tesis edilmiştir.⁹³

1967’de ilkokul öğrencilerinin sayısı 444237’dir ki, bunlardan yüzde 39,9’u eğitim dili Peştunca olan okullarda ve yüzde 60,1’i de eğitim dili Farsça olan okullarda eğitim görmüşlerdir. Yine kızlardan yüzde 5,3’ü Peştunca okutturan okullarda ve yüzde 20’si Farsça okutturan okullarda eğitim görmüşlerdir.⁹⁴

1967’de Politahnik/Politeknik faaliyetlerine başlatılmıştır. Kabil Politeknikin inşasında Sovyet birliği yardım etmiştir. Bu Fakülte ilk başta 240 öğrenci almıştır. Bu öğrencilerden 80 tanesi Fakültenin yurdunda kalmış ve bütün masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Fakültenin eğitim ve öğretim yılı beş senedir. 1968’de 35 tane Ekâbir kursu Kabil şehrinde tesis edilmiştir. Bu yılda Liseyi Mesleki-i Encümeni Nisvan Okulu dördüncü yıl mezun öğrencilerini sosyal asistan bölümüne yerleştirmiş ve onlardan 80 kişi dış ülkelerde eğitim görmüşlerdir. 1970’te Arabistan’ın Kralı Melik Faysal Kabil’e gelmiş ve “Merkezi Tahkikatı İslamî” Üniversitesinin temelini atmıştır. Aynı yılda Encümeni Nisvan’a sosyal asistanlık ve Terbiye-i Müallimin-i Kodekistan,⁹⁵ bölümleri için ikişer burs Fransa ve Almanya’dan gelmiştir. 1971’de 45 tane Lise, 80 tane Ortaokul, 17 tane İlkokul ve 244 tane Kırsal okulları tesis edilmiştir.⁹⁶ Yine bu yılda Tahnikum-i Mezar-ı Şerif ve Daru’l-Ulum-i Kandahar tesis edilmiştir. 1972’de Medrese-i Ruhâni-i Pektiya ve Daru’l-Muallimin-i Âli-i Herat açılmıştır. Aynı yılda 23 öğrenci Almanya’ya, 10 öğrenci Rusya’ya, 11 öğrenci ABD’ye, 1 öğrenci Hindistan’a, 3 öğrenci Fransa’ya, 2 öğrenci Beyrut’a, 7 öğrenci Filipin’e ve 2 öğrenci de İngiltere’ye olmak üzere toplam 59 öğrenci yükseköğretim görmek için dış ülkelere gönderilmiştir. Bu yılda Kabil Üniversitesinin bölümleri Tıp ve Eczacılık, Hukuk ve Ulum-i Siyasi, Ulum, Edebiyat ve Ulum-i Beşeri, Şer’iyat, Ziraat, Mühendislik, İktisat, Talim ve Terbiye, Tıbbi Nengerhar ve Politeknik bölümlerinden ibaret olmuştur.⁹⁷

⁹³ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 71.

⁹⁴ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 93.

⁹⁵ Terbiye-i Müallimin-i Kodekistan: Anaokulları için öğretmen yetiştirme eğitim kurumu.

⁹⁶ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta’lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 89-90.

⁹⁷ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 80-81.

1973'te Afganistan eğitim tarihinde eğitim görmekte olan öğrencilerin sayısı şöyledir: İlkokulda 605655 öğrenci, ortaokulda 102045 öğrenci, lisede 44934 öğrenci, Terbiye-i Muallimin eğitim kurumlarında (10-17) 3310 öğrenci, Âli'de (13-18) 7440 öğrenci ve Mekâtib-i Talimat-ı Dinî⁹⁸ (1-6) 3093 öğrenci eğitim görmüşlerdir.⁹⁹

Son on yılda bazı yeniliklerin gerçekleşmesiyle birlikte öğrenciler tarafından ortaya çıkan karışıklıklar da olmuştur. Öğrencilerin devlete karşı çıkmaları onların eğitimden uzak kalmalarına ve eğitimin yavaşlamasına sebep olmuştur.

1963'te demokrasi yıllarının başlaması ve anayasanın değişmesiyle eğitim alanında da büyük bir değişiklik olacak diye bir algı oluşmuştur. Yalnız sanıldığı gibi eğitime ve öğrencilere dikkat edilmemiştir. Eğer öğrencilere teveccüh edilseydi öğrenciler hükümete karşı protesto ve kavga yerine onlara yardımcı olabilirdi. Öğrencilerin hareketi ve devlete destek vermemeleri 1963 ile 1973 yıllarındaki reformların gerçekleşmesine engel olmuştur.¹⁰⁰

Demokrasi yıllarında öğrenciler üç kez protesto yapmışlardır. Öğrencilerin protestoları, ardından isteklerinin gelmesine ve gerçekleşmesine sebep olmuştur. 1965'teki protestoda başbakanın istifa meselesini krala tahmil ettirmişler ve istifa gerçekleşmiştir. 1968'deki protestoda Eğitimle ilgili kanunların kaldırılmasında ve Eğitim Bakanının istifa ettirme konusunda başarılı olmuşlardır. 1972 yılındaki protesto, Milli Eğitim Bakanının, Üniversite rektörünün ve bütün bölüm başkanlarının görevinden istifa etmesine sebep olmuştur.¹⁰¹ Dolayısıyla öğrencilerin istekleri, protestolar sebebiyle gerçekleşmiştir. Ancak öğrencilerin tahsil yerine böyle şeylerle uğraşmaları ve eğitimden uzak kalmaları tasvip edilecek bir durum değildir.

⁹⁸ Mekâtib-i Talimat-ı Dinî: Dini Eğitimi Okulları

⁹⁹ Keşkeşi, Sabahuddin, *Dehe-i Kanuni Esasi Gaflet Zedegi-i Afghanha ve Fırsat Talabi-i Rusha, Naşır, Şura-i Sekafeti-i Cehadı Afganistan*, 1986, s. 127.

¹⁰⁰ Keşkeşi, *Dehe-i Kanuni Esasi Gaflet Zedegi-i Afghanha ve Fırsat Talabi-i Rusha*, s. 123.

¹⁰¹ Keşkeşi, *Dehe-i Kanuni Esasi Gaflet Zedegi-i Afghanha ve Fırsat Talabi-i Rusha*, s. 127.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM

2. 1. Muhammed Davud

Zahir Şah döneminde başbakanlık görevine getirilmiş olan Muhammed Davud 1963 yılında başbakanlık görevinden istifa etmişti. On sene siyasetten uzak kalan Muhammed Davud belli ki kraliyetin hâkimiyeti altında bazı isteklerini gerçekleştiremiyordu. Bu yüzden de kraliyetten bağımsız olarak bir hükümet kurma ve kraliyete son verme gibi düşünceler içinde olmalı ki 1973'te darbe meselesi ülkede boy göstermiştir. Bu düşünceler içinde olan Muhammed Davud, kendisine vefalı olan kişileri çevresine toplamış ve ordunun içine sızabilmiştir. Böylelikle başta kendisi olmak üzere ordunun yardımıyla 17 Temmuz 1973 tarihinde gece saat bir buçukta darbeyi başlatmış, bir kaç saat içinde kraliyeti yıkmış ve cumhuriyeti ilan etmiştir.¹⁰²

Davud Han'ın cumhurbaşkanlık döneminde eğitim alanında bazı eksiklikler olmuştur. Fakat onun döneminde Afganistan'ın eğitim seviyesi kendisinden önceki dönemlere nazaran daha iyi olmuştur. Vilayetlerdeki okullar geliştirilmiştir. Seçkin ve layık/çalışkan öğrencilere yükseköğretim merkezlerinde ve Başkentte tahsil yapmaları için fırsat tanınmış ve zemin hazırlanmıştır. Bu dönemde öğrencilerin uzmanlaşması ve meslekileşmesi için teveccüh edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığının 1974 yılındaki raporuna göre Ferah vilayetinin Ziraat Lisesi 300 öğrenci kapasiteyle ve Mektebi Tahnik-i Âli-i Kabil,¹⁰³700 öğrenci kapasitesiyle teşkil edilmiştir. Aynı yılda Müzik Lisesi, Enstitüt-i Terbiye-i Maavin-i İnciniyeri,¹⁰⁴ (14 senelik eğitim süreciyle) Kabil'de oluşturulmuştur. Ayrıca bu yılda 90 tane Mekteb-i Dehati¹⁰⁵, 25 tane ortaokul tesis edilmiş; 97 tane kırsal okulu ortaokula dönüştürülmüş, 116 tane kırsal okulundaki tekli öğretmenlik sistemi ikili ve 25 tane kırsal okulundaki ikili öğretmenlik sistemi de üçlü yapılmıştır. Bu yılda Kabil Üniversitesinin öğrenci sayısı 7798'e çıkmıştır. Bu sayının 782'sini kızlar teşkil etmişlerdir. Yerli ve yabancı

¹⁰² Feryad Afgan, *Nigeriş-i Ber Tarihi Maasırı Afganistan*, s. 316.

¹⁰³ Tahnik-i Âli-i Kabil: Kabil Yüksek Teknik Okulu.

¹⁰⁴ Enstitüt-i Terbiye-i Maavin-i İnciniyeri: Mühendis Yardımcılığı ve Eğitim Enstitüsü.

¹⁰⁵ Mekteb-i Dehâti: Kırsal okul.

öğretmenlerin sayısı da 639'a ulaşmıştır.¹⁰⁶ Aynı yılda Kabil'de 190 tane, Bağlan'da 41 tane ve Kûhdâmen'de 34 tane –Kurs-i Sevad Âmuzî açılmıştır.¹⁰⁷

1974'te ülkenin eğitim sistemi değişmiştir. Örneğin, ilkokulların eğitim ve öğretim yılı altı yıldan sekiz yıla çıkartılmıştır. Çocuklar altı ve yedi yaşlarında okullarda kayıt yaptırabilmişlerdir. Ortaokulları tecziye edilmiş, yedinci ve sekizinci sınıfları ilkokullara ilave edilmiştir. İlkokullarının son iki senesinde (7-8) normal dersler dışında eğitim seviyeleri yükselsin diye teori ve pratik açısından çevre ve meslek bilgileri, ders müfredatlarına yerleştirilmiştir. Üniversite sınavlarına girip de kazanamayan öğrenciler ihtiyaca göre bir kısmı kısa süreli kurslara tabi tutulmuşlardır. Lise eğitim ve öğretim yılı da üç yıldan dört yıla yükseltilmiştir. (8+4=12)¹⁰⁸

1975'te yeni okulların yapımı, eğitim kurumlarının oluşumu devam etmiştir. Bazı liseler meslek okuluna dönüştürülmüştür. Enstitü-i terbiyet-i bedeni¹⁰⁹, on dört yıllık bir eğitim süreciyle teşkil edilmiştir. Bu yılda birçok öğrenci eğitim için dış ülkelere burslu olarak gönderilmişlerdir. 1976'da okul sayısı 3804'e ulaşmıştır. Yani 1255 tane tekli öğretmenli kırsal okul, 78 tane ikili öğretmenli kırsal okul, 384 tane üçlü öğretmenli kırsal okul, 1622 tane ilkokul, 256 tane müstakil ortaokul ve 198 tane de lise yapılmıştır. 1977'de erkek okullarının sayısı 3309 ve kız okullarının sayısı 471'e çıkmıştır. Bu okullarda 847232 erkek öğrenci ve 158846 kız öğrenci eğitim görmüşlerdir. Erkek okullarındaki öğretmen sayısı 25839 kişi ve kız okullarındaki öğretmen sayısı ise 4589 tane olmuştur.¹¹⁰

Davud han döneminde eğitim için bayanlara daha çok zemin hazırlanmıştır. Tabii ki kadınlar Muhammed Davud'dan önceki dönemlerde de eğitim görebilmişlerdir. Yalnız bu dönemde onların sayısı artmış ve istedikleri şekilde eğitim görebilmişlerdir. Ancak şunu da ifade etmemiz gerekir ki Afganistan'ın eğitim tarihine baktığımızda kimi dönemlerde kadınlar eğitim ve işten uzak

¹⁰⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 129.

¹⁰⁷ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 107.

¹⁰⁸ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 86.

¹⁰⁹ Enstitü-i terbiyet-i bedeni: Beden Eğitimi Enstitüsü

¹¹⁰ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 129-130.

tutulmuşlardır. Bu da Afganistan halkının kültürel ve sosyal dokusundan kaynaklanmıştır.

Cumhuriyet döneminde eğitim kurumlarında kız öğrencilerinin sayısı artmıştır. Bu artış, ilkokul, lise, meslek okulları, Terbiye-i Müallim¹¹¹ ve yükseköğretim kurumlarında kendisini göstermiştir. 1970’te kız öğrencilerinin sayısı 90,893 iken 1978’de 120167’ye çıkmıştır. Yine Terbiye-i Muallim dâhil olmak üzere meslek eğitim ve akademik kurumlarında kız öğrencilerinin sayısı 1970’te 1,135 iken 1977’de 4,684’e çıkmıştır.¹¹²

Muhammed Davud döneminde gerek meslek ve teknik okullarında gerekse yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin sayısında bir artışın olduğu görülmüştür. 1970’te Kabil Üniversitesi ve başka Üniversitelerde yükseköğretim görmekte olan öğrencilerin sayısı 7,832 iken, Muhammed Davud’un cumhurbaşkanlığının son yılı olan 1977’te bu sayı 16,147’ye ulaşmıştır.¹¹³

2. 2. Nur Muhammed Terekî ve Hafizullah Emin

Muhammed Davud’un beş senelik cumhurbaşkanlık dönemi 27 Nisan 1978 tarihinde Demokrat partinin darbesi ile yıkılmış, Muhammed Davud bu darbede hayatını kaybetmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.¹¹⁴ Darbenin üçüncü günü olan Nisan ayının otuzunda Nur Muhammed Terekî hem Demokrat partisinin genel başkanı hem de Afganistan’ın cumhurbaşkanı olarak tayin edilmiştir.¹¹⁵

Terekî döneminde Milli Eğitim Bakanlığı 1978 yılındaki faaliyetlerini şu şekilde açıklamıştır: Bu dönemde 62 tane yeni ilkokul ve 10 tane yeni lise tesis edilmiştir. 69 tane altı sınıflı okullar sekiz sınıflıya, 128 tane kırsal okulu ilkokula, 70 tane ilkokulu ortaokula, 24 tane ortaokulu liseye, 69 tane altı sınıflı ve 128 tane de 3 sınıflı kırsal okulları ilkokula dönüştürülmüştür. Okuma-yazma bilmeyen kadın ve erkekler için Kabil’de ve diğer vilayetlerde 16032 tane okuma-yazma öğreten kursunun tesisi yapılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 196 tane öğrenci eğitim

¹¹¹ Terbiye-i Muallim: Öğretmen yetiştirme yüksek okulu.

¹¹² Samadî, *Ta’lim ve Terbiye ve Camia-yi Afganî der Karni Bistum*, s. 122.

¹¹³ Samadî, *Ta’lim ve Terbiye ve Camia-yi Afganî der Karni Bistum*, s. 119.

¹¹⁴ Feryad Afgan, *Nigerişi Ber Tarihi Maasırı Afganistan*, s. 334.

¹¹⁵ Duâguy, Mehdi, *Ruydâd Hayi Penç Deheyi Ahir der Afganistan*, Müessiseyi İntişarâtı el-Ezhar, 1384/2006, s. 194.

için dış ülkelere gönderilmişlerdir. Ayrıca devlet memuru ve öğretmenlerden oluşan 95 kişi de uluslararası bölgesel seminer ve konferanslara katılmışlardır.¹¹⁶

Bu dönemde Hindistan'daki okulları ziyaret ederek, daha fazla bilgiye sahip olmaları ve (farklı) dilleri öğrenmeleri için 60 tane öğretmen Hindistan'a ve diğer dost ülkelere gönderilmişlerdir. Liselerdeki üç ay ve altı ayda bir sınav yapma sistemi, ayda bir kere sınav yapma sistemine değiştirilmiştir. Ayrıca Hayırhâne'de bir tane Gece Okulu da açılmıştır.¹¹⁷

Muhammed Davud dönemindeki eğitim sistemi Terekî döneminde değişmiştir. Okullardaki 12 yıllık eğitim yılı ona düşürülmüştür. Yani 8+4=12 siteminde bir değişiklik gelmiştir. İlkokuldaki 6 yıllık öğrenim yılı 4'e indirilmiştir. Tam olmayan ortaokulunun öğrenim yılı birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar veya beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar olmuş ve değiştirilmiştir. Tam olan ortaokulunun öğrenim yılı birinci sınıftan onuncu sınıfa kadar olmuştur.¹¹⁸

Nur Muhammed Terekî ve Hafızullah Emin'nin son yılları ve Demokrat partisinin ilk iktidar yılları sayılan dönemlerde Afganistan eğitiminde bir düşüş görülmüştür. Muhammed Davud'un son yılındaki (1978) erkek okullarının sayısı 3259'du. Tekekî ve Hafızullah Emin'in son yıllarında bu sayı 2283'e düşmüştür. Fakat kız okullarının sayısında Muhammed Davud dönemine nazaran bir artış olduğu görülmüştür. Şöyle ki 1978'de kız okullarının sayısı 484 iken Terekî ve Hafızullah Emin dönemlerinde yani 1979'da bu sayı 509'a çıkmıştır. Dolayısıyla genel olarak vilayetlerin durumuna baktığımızda Halk Demokratik Cumhuriyet döneminde okulların sayısında bir düşüşün olduğu aşikârdır. Yalnız şehirlerde ve özellikle Kabil'in merkezinde öğrenci sayısının etraf bölgelere nazaran kat kat fazla olduğu bir vakadır.¹¹⁹

¹¹⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 145.

¹¹⁷ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 102.

¹¹⁸ Mukaddes Barikzayi, *Tarih-i Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, s. 120.

¹¹⁹ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 147-148.

2. 3. Bebrek Karmel

Hafizullah Emin ve yandaşları karalanarak idam hükmüne çarptıldıktan sonra Rusya'nın desteği ile Bebrek Karmel 30 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak ülkenin başına geçmiştir.¹²⁰

Karmel iktidarı ele geçirdiğinde ülke Rusya'nın işgali altında olmuştur. Yalnız Karmel'in taraftarları bu dönemi mükemmel ve yeni bir dönem olarak adlandırmışlardır. Fakat ülkede Ruslar etkili oldukları için halk baştakilerden nefret etmiştir.¹²¹ Öte yandan Rusya'nın baskısı ve ülkenin bazı yerlerini bombardıman yapması, milleti güvenli yerlere gidip sığınmalarına sebep olmuştur. Bu dönemde Afganistan halkı özellikle Pakistan'da sığınmaya mecbur kalmışlardır.¹²² Böyle bir durum ister istemez gençlere etki etmiştir. Bu yüzden de ülkede yaşayan gençler ve orta yaşlılardan bir kısmı iktidara karşı çıkarak hem devlet ile hem de ülkede olan Rus askerleri ile mücadele etmeye başlamışlardır. Tabiidir ki öğrenciler de bu mücadeleye katılarak eğitim ve öğretimden uzak kalmışlardır. Dolayısıyla bu dönem iç karışıklıklarla geçtiği için eğitime pek dikkat edilememiştir.

İktidar yanlılarının açıklamalarına göre 1980'de Kabil vilayetinin etraf (uzak) bölgelerinde 29 tane yeni yapılmış olan okul, eğitim ve öğretime başlamıştır. Farklı eğitim dairelerinde Afgan ve Rusya dostluk komiteleri tesis edilmiştir. Gevheri ilkokulunun anaokulu da bu dönemde tesis edilmiştir. Kabil Üniversitesinin filoloji bölümünde Rus dilinde bir laboratuvar bölümü açılmıştır. Yine üç anaokulu Kabilin farklı yerlerinde açılmıştır. Ayrıca Kabil Üniversitesinde Gece eğitimi sağlanmıştır.¹²³

Aşağıdaki tablolar 1980 yılındaki okul, öğrenci ve öğretmenin sayısını göstermektedir.¹²⁴

¹²⁰ Duâguy, *Ruydâd Hayi Penç Deheyi Ahir der Afganistan*, s. 275.

¹²¹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 102.

¹²² Lelistanî, *Cengi Kudret Vekayi-i Se Dehe-i Ahiri Afganistan*, 1384, s. 177.

¹²³ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 104.

¹²⁴ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 157.

Tablo 1: 1980 yılındaki ilkokul, öğrenci ve öğretmen sayısı

Bağımsız İbtidâî/ilkokul	Okul çeşidi	
614	Erkek	Okul Sayısı
189	Kız	
803	Toplam	
286538	Erkek	Öğrenci Sayısı
102580	Kız	
389118	Toplam	
10488	Erkek	Öğretmen sayısı
6326	Kadın	
16814	Toplam	

Tablo 2: 1980 yılındaki ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmenlerin toplam sayısı: Bu tablo yukarıdaki tabloyu da kapsamaktadır.

İbtidai-yi Merbuta	Ortaokul	Lise	Toplam
Erkek Okulu: 89	33	93	829
Kız Okulu: 41	10	35	275
Toplam: 132	43	128	1.106
Erkek öğrenci: 49969	4808	54989	396.304
Kız öğrenci: 27098	425	18260	148.363
Toplam: 77067	5233	73249	544.667

Erkek öğretmen: 1430		2484	14.402
Bayan öğretmen: 709		1049	8.084
Toplam: 2139		3533	22.486

1981’de 2393’ten fazla ilkokul, 476 tane lise ülkenin soğuk bölgelerinde mevcut olmuştur. İlkokullarda 129242 öğrenci ve liselerde de 10362 öğrenci talim ve terbiye/eğitimle meşgul olmuşlardır. Yüksek eğitim ve meslek bakanlığı şu müesseselere sahip olmuştur:

- 1- Kabil Üniversitesi Rektörlüğü.
- 2- Politeknik Enstitüsü.
- 3- Nengerhar Üniversitesi. (eskiden Tıp Fakültesi idi)
- 4- Meslek Tedrisatı.¹²⁵

Afganistan Demokratik Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığının verdiği bilgilere göre 1982 yılında ülke çapında erkek okullarının sayısı 436 ve kız okullarının sayısı da 214’e ulaşmıştır. Erkek öğretmenlerinin sayısı 8077 ve bayan öğretmenlerinin sayı 8948’i bulmuştur.¹²⁶

1982 yılındaki verilen okul, öğrenci ve öğretmen sayısını 1980 yılındaki verilen sayı ile karşılaştırırsak bunların bazılarında eksilme ve bazılarında da artmanın olduğunu görüyoruz. Yukarıdaki tabloda ülke çapında Afganistan’daki okulların sayısı 829 iken 1982’de bu sayı 650’ye düşmüştür. 1980’de Erkek öğretmenlerin sayısı 14402 iken 1982’de 8077’ye düşmüştür. Yalnız kadın öğretmenlerin sayısı 8084’den 8948’e çıkmıştır.¹²⁷

İstatistik verilerin verdiği bilgilere göre 1979 ile 1983 yılları arasında eğitim alanında ister okulların sayısında olsun ister öğrencilerin sayısında olsun bir düşüşün

¹²⁵ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 105.

¹²⁶ Mirza Zade, Abdulkerim, vd., *Tarih-i Ta’lim ve Terbiye der Afganistan ez 1357 tâ 1367*, Naşir, Vezareti Ta’lim ve Terbiye, Kabil, 1369/1988, s. 270.

¹²⁷ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 158.

olduğu söz konusudur. Öyle ki 1982 yılının sonlarında okulların sayısı 677'ye düşmüştür. 1983'ten sonra iktidarda olan partinin ve devletin teveccühü ile eğitimin seviyesi tekrar iyi olmaya başlamış ve hızlı bir şekilde gelişmesi için çaba gösterilmiştir. 1983 yılında ilmi ve ameli olarak yeni planların uygulanması için ciddiyetle ülkedeki okulların ve eğitim müesseselerinin gerçek sayısının belirlenmesi istenmiştir. Yıkılan okulların onarımı/tadilatı ve yeni okulların inşası için Eğitim Bakanlığına büyük miktarda para tahsis edilmiştir. Netice itibarıyla 1983 ile 1988 yılları arasında 472 tane okul yapılmıştır.¹²⁸

1983 yılında ülke çapında 380 binden aşkın kişi 18 bin Kurs-i Sevad Âmuzi'de¹²⁹ 18 bin öğretmenden fazla resmi eğitimcilerin nezareti altında eğitimle meşgul olmuşlardır. 1984'te meslekî olan öğretmenleri eğitmek için öğretmen eğitimi akademisi yerine yüksek seviyede pedagoji enstitüsü Kabil'de tesis edilmiştir. Yüksek lisans programları da bu enstitüde mevcut olmuştur. 1985'te 10 yıllık olan eğitim ve öğretim yılı 11 yıla çıkartılmıştır.

- 1- İlkokul: Birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar.
- 2- Ortaokul: Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar.
- 3- Lise: Birinci sınıftan on birinci sınıfa kadar.

Bu sistem bir sene sonra uygulamaya başlamıştır. Aynı yılda genel okulların sayısı 1145 tane olmuştur. Bu okullarda 731 bin öğrenci eğitim görmüştür. 1980 ile 1985 yılları arasında 9 bin kişiden fazla yükseköğretimde, 10 bin kişi orta seviye ve meslek eğitimlerinde ve 4 bin kişi de yetenekli işçi eğitiminde terbiye edilmişlerdir. 1986'da 118631 çocuk birinci sınıftan okullara alınmışlardır. Genel olarak öğrencilerin sayısı 700554'e çıkmıştır. 33 tane yeni okul inşa edilmiş ve 96 tane okul da köylerde tekrardan faaliyete başlamıştır. 1226 tane okuldaki 540'ı köylerde mevcut olmuştur ki, bu okullarda 117 bin öğrenci eğitim görmüşlerdir. Yine bu yılda Belh ve Herat'taki öğretmen eğitim müesseseleri pedagoji enstitüsüne dönüştürülmüştür. Bedehşan vilayetinde Müessesese-i Terbiye-i Muallim¹³⁰, tekrardan oluşturulmuştur. Bu müessesede 1835 yeni kayıtlı öğrenci ve dini okullarında da 3939 öğrenci olmak

¹²⁸ Mirza Zade vd., *Tarihi Ta'lim ve Terbiye der Afganistan ez 1357 tâ 1367*, s. 270.

¹²⁹ Kurs-i sevad âmuzi: Halk Eğitim Merkezleri okuma-yazma Kursları.

¹³⁰ Müessesese-i Terbiye-i Muallim: Öğretmen Eğitimi Müessesesi

üzere toplam 5474 kişi eğitimle meşgul olmuşlardır. Dini okullardan 230 tane mezun olan öğrenci okullarda din eğitimi öğretmeni olarak atanmışlardır. Aynı yılda 18389 tane okuma-yazma öğreten kurs merkezde ve diğer vilayetlerde oluşturulmuştur. Bu kurslarda 371104 okuma-yazma bilmeyen kişi kayıt yaptırmış ve bunlardan 102000'i mezun olabilmıştır. Bu yılda ülkede anaokulunun sayısı 196'dır ki bu anaokullarında 18000 çocuk eğitim görmüşlerdir.¹³¹

Bebrek Karmel'in dönemi Eğitim seviyesinin düşmesi ve gelişmesi açısından ikiye ayrılmaktadır. 1979'dan 1983 yılına kadar eğitim ve öğretim alanında bir düşüşün olduğu aşikârdır. 1983 yılından 1985 yıllarına kadar eğitime yönelik faaliyetlerin yeterli olmadığını söylemekle birlikte bir artışın olduğunu da söyleyebiliriz. Biliyoruz ki Bebrek Karmel Rusya'nın desteği ile Afganistan Cumhurbaşkanı olarak ülkenin başına geçmiştir. Bu nedenle gelenek ve göreneklerine bağlı olan Afganistan halkı buna razı olmamış ve devlete karşı çıkmıştır. Dolayısıyla belirli bölgelerde bazı örgütlenme olarak ayaklanmalar başlamıştır. Bu iç savaşlar etkisini eğitimin üzerine de bırakmış ve milletimiz eğitimden uzak kalmışlardır. Yine bazı bölgeleri ellerine geçiren devlet karşıtı örgütler, yahut da cihadiler/mücahitler devlete zarar vermek adına veya da böyle bir devletin nezareti altında eğitim görmenin caiz olmadığını düşünerek okulları yıkmışlar ve çocukları eğitimden uzak tutulmuşlardır.

Sultan Ali Keştmend, seksenli yıllardaki okulların yıkımından bahsederek şöyle demektedir: Seksenli yıllarda iki binden fazla okul, birçok medrese ve camii, yüzlerce tıbbî müessese ve klinik/sağlık ocağı; güya okul, medrese ve diğer eğitim yerlerinde komünizm dersleri veriliyor yahut da hastanelerde ve sağlık ocaklarında savaş yaralıları tedavi ediliyor diye ateşe verilmişlerdir.¹³²

Belli ki Bebrek Karmel döneminde en şiddetli savaş mücahitlerle Ruslar arasında devam etmiştir. Bazı tarih yazarlarımıza göre Karmel'in hedefi gençlerin zihnine Rusların edep ve ahlakını yerleştirmektir. Çünkü bu düşünce, Karmelin eskiden beri isteklerinden biri olmuştur. Mesela Karmel döneminde

¹³¹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 112.

¹³² Keştmend, Sultan Ali, *Yaddaşthayi Siyasî ve Ruydathayi Tarihi*, Naşir, Necib Kebir, 2002, s. 784.

binlerce çocuk küçük yaşlarda yani 6,7 ve 10 yaşlarında Rusya'ya gönderilmiştir.¹³³ Karmel'in bu yaptıkları ülkede Rus düşüncesini hâkim kılma ve gençlerin fikrini değiştirmeye çalışmasını göstermektedir.

2. 4. Dr. Necibullah

Gerdiz vilayetinden olan Dr. Necibullah Başkent Kabil'de büyümüş, liseyi bitirdikten sonra Tıp Fakültesini kazanmış ve 1975'te fakülteden mezun olmuştur. 1966'dan beri Perçem partisinin üyelerinden olup partinin önde gelenlerinden sayılmıştır. 1986'da Perçem partisinin genel sekreteri olmuş ve aynı yılın (sekizinci ayında) Afganistan Cumhurbaşkanı olarak ülkenin başına geçmiştir.¹³⁴

Necibullah ülkenin başına geçtikten sonra istikrarı getirmeye ve eğitimin seviyesini yükseltmeye çalışmıştır. Dolayısıyla onun döneminde 1987 yıllarında sınır bölgelerinde 19 tane okul yapılmış ve 29 tane aktif olmayan okul tekrar aktif hale getirilmiştir. İran ve Pakistan'a gidip tekrar Afganistan'a dönen muhacirlerin çocukları okula teşvik edilmişlerdir. 9 ay içinde muhacirlerden 12000'den fazla kişi farklı sınıflara alınmış ve bunlar için 19 tane okul tesis edilmiştir. Bu yılda okullarda 139400 çocuk birinci sınıfa alınmışlardır. 106 tane ilkokul, ortaokul ve lise aktif hale getirilerek genel eğitim okullarının sayısı 1308'e çıkartılmıştır. Bu okullarda toplam 776000 öğrenci eğitimle meşgul olmuşlardır. 433 tane öğretmen ve 85 tane de memur okullarda ve müesseselerde işe atanmışlardır. Lise mezunlarından 2990 öğrenci yükseköğretime alınmış, Enstitü ve Terbiye-i Muallimin'in öğrenci sayısı 3497'ye çıkmıştır. Öğrenciler deneyimli öğretmenlerden eğitim almışlardır. İki tane Terbiye-i Muallim Küner ve Cuzcan vilayetlerinde tesis edilmiştir. Belh, Nengerhar, ve Herat illerinde olan Müessesesi-i Terbiye-i Muallimler Enstitüye dönüştürülmüştür. Başkent Kabil'de 174 okulda toplam 334392 öğrenci eğitim görmüştür. Eğitimle uğraşan 408 personel dost ülkelere gönderilmişlerdir.¹³⁵

Aynı yılda okuma-yazma öğreten kursların sayısı 16509'a ulaşmıştır. Bu kurslarda eğitim gören öğrencilerin sayısı da 389590'a çıkmıştır. 9 veya 14 yaşında olan bazı çocuklar sevad-ı hayat-i ve kargerî okullarına alınmışlardır ki onların sayısı

¹³³ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 131.

¹³⁴ Duâguy, *Ruydâd Hayi Peñç Deheyi Ahir der Afganistan*, s. 368.

¹³⁵ *De Afganistan Kaleney*, sayı: 53, y. 1366/1987, s. 493-496.

da 10160'a ulaşmıştır. 37 tane anaokulu tesis edilmiştir; böylece çocukları ilkokula hazırlayan eğitim kurumlarının sayısı 237'e ve bu okullarda eğitim gören çocuk sayısı da 20250'ye çıkmıştır. Ayrıca 2072 tane öğrencinin dinî okullarda (Medreseler ve Darül-huffaz/Kur'an ezberleme yerlerinde) kaydolması ile, bu okulların öğrenci sayısı 6699'a çıkmıştır.¹³⁶

Aşağıdaki tablo 1987 yılının ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerinin sayısını göstermektedir.¹³⁷

Tablo 3: 1987'deki ilkokul, ortaokul ve lise öğrencilerin sayısı

İlkokullarının toplam öğrenci sayısı	524257
Ortaokullarının toplam öğrenci sayısı	156775
Liselerin toplam öğrenci sayısı	94968
Bütünü	776000

1987 yılının erkek ve kız okullarının sayısına bakıldığında kız ve erkek okullarının arasında bir ölçünün söz konusu olduğunu görmek mümkündür. Aşağıdaki tablo bu uyumluluğu göstermektedir.¹³⁸

Tablo 4: 1987'de erkek ve kız okulları arasındaki uyumluluk

Okul çeşidi	Erkek	Kız	Toplam
İlkokul	382	107	489
Ortaokul	371	104	475
Lise	249	95	344
Toplam	1002	306	1308

¹³⁶ *De Afganistan Kaleney*, sayı: 53, y. 1366/1987, s. 497-498.

¹³⁷ Mirza Zade, vd., *Tarih-i Ta'lim ve Terbiye der Afganistan ez 1357 tâ 1367*, s. 272.

¹³⁸ Mirza Zade, vd., *Tarih-i Ta'lim ve Terbiye der Afganistan ez 1357 tâ 1367*, s. 271.

1988’de 2100 tane çocuk eğitim için okullara alınmışlardır. 44 tane yeni okul tesis edilmiştir ki bunların çoğu mahallelerde inşa edilmiştir. Yabancı ülkelerden tekrar geri dönen ailelerin çocukları genelde bu okullardan yararlanmışlardır. Yine ülkelere dönenlerden 14 kişi Terbiye-i Muallim eğitim kurumuna alınmıştır. İllerden alınan rapora göre ülke genelinde 146192 çocuk, okullara kaydolmuştur. Okulların sayısı 1353’e ulaşmıştır. Öğrencilerin sayısı 857014’e çıkmıştır. Aynı yılda merkezde ve diğer illerdeki anaokulunun sayısı da 245’e çıkmış ve bu okullarda toplam 19382 çocuk eğitilmek üzere kaydolunmuşlardır. Yine bu yılda 171517 kurs kurulmuş ve 375537 kişi bu kurslarda eğitimle meşgul olmuşlardır. Ülkenin genelinde 2445 tane okuma-yazma öğreten kursun olduğundan bahsedilmiştir. Okuma yazma öğreten bu kurslarda eğitim görenlerin sayısı 72166’ya ulaşmıştır. Ayrıca aynı yılda bu kurslardan 59231 kişi mezun olarak senetlerini/diplomalarını elde etmişlerdir.¹³⁹

Okulları iyi bir hale getirmek ve meslekî kadroları yetiştirmek amacıyla 161 kişi Terbiye-i Muallim’e ve 1034 kişi de Pedagoji Enstitüsüne yeniden alınmışlardır. Bu eğitim kurumlarında toplam 4692 kişi 14. sınıf, lisans ve yüksek lisans olmak üzere dokuz bölümde eğitimlerine devam ettirmişlerdir. Aynı yılda 316 kişi staj için Rusya, Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Hengeri ve Hindistan’a gönderilmişlerdir.¹⁴⁰ Yine bu yılda Afganistan Cumhuriyetinin sosyo-kültürel ve ekonomi planlarının gelişmesi için Belh Üniversitesi Mezar-ı Şerif şehrinde tesis edilmiştir. Belh Üniversitesinde Mühendislik, İktisat, Ziraat ve Edebiyat Fakülteleri yer almıştır. Ayrıca Herat Üniversitesi de Herat şehrinde açılmıştır ki bu Üniversite ilk yıllarında Edebiyat ve Ziraat Fakülteleri ile eğitim faaliyetlerini başlatmıştır. Kabil şehrinde bir kaç bölümden oluşan İslam Üniversitesi açılmıştır. Faryab’daki Terbiye-i Muallim eğitim kurumu Pedagoji Enstitüsüne dönüştürülmüştür. 1989’da Medrese-i İslami-i Nesvan¹⁴¹, Kabil şehrinde tesis edilmiştir. Bu okula öğrenciler altıncı sınıftan alınmışlar ve on birinci sınıfı bitirdikten sonra mezun olmuşlardır.

¹³⁹ *De Afganistan Kaleney*, sayı: 54, Yıl: 1367/1988, s. 385-387.

¹⁴⁰ *De Afganistan Kaleney*, sayı: 54, Yıl: 1367/1988, s. 387-388.

¹⁴¹ Medrese-i İslami-i Nesvan: Kızların İslamî eğitimden istifade edebilmesi için tesis edilmiş olan Medresesi.

Daha sonra bu sistem değiştirilmiştir. Yeni sisteme göre öğrenciler yedinci sınıftan alınmışlar ve on dördüncü sınıfı bitirdikten sonra mezun olabilmışlerdir. Aynı yılda Lağman vilayetinde de bir tane Medrese ve bir tane de Daru'l-huffaz/hafızlık eğitimini veren kurum tesis edilmiştir.¹⁴²

1990'da yüksek eğitim öğrencilerinin sayısı 146000 kişi'ye ulaşmıştır. Bu sayı 1980 yıllarındaki öğrencilere nazaran yüzde dört artış göstermiştir. Kabil Üniversitesinin on bin öğrencisi olmuştur. Öğrencilerin yüzde altmış kızlardan oluşmuştur. 630 öğretmen Üniversitede eğitim vermekle meşgul olmuşlardır.¹⁴³

1990 yılında okullarda eğitim ve öğretim sistemi de değiştirilmiştir.

- 1- İbtidaiye/İlkokul: Birinci sınıftan Altıncı sınıfa kadar.
- 2- Mutevassıta/Ortaokul: Yedinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar.
- 3- Lise: Onuncu sınıftan on ikinci sınıfa kadar olmuştur. (6+3+3=12)¹⁴⁴

1990'da 36 tane yeni okul oluşturulmuştur. Böylece eğitim ve öğretimle meşgul olan okulların sayısı 1401'e çıkmıştır. Bu sayıdan 334'ü lise, 480'i ortaokul ve 577'si de ilkokuldur. Toplam 909870 öğrenci bu okullarda eğitim görmüşlerdir. Bu yılda 131625 tane çocuk okullara alınmışlardır. 2290 öğrenci 11 tane Terbiye-i Muallim'de eğitimlerine devam etmişlerdir. 1895 öğrenci beş tane Pedagoji Enstitüsünde eğitimlerini sürdürmüşlerdir. 725 öğrenci 14. sınıftan ve 280 öğrenci de lisans seviyesinde bu eğitim kurumlarından mezun olmuşlardır. Aynı yılda ülke çapında 24 tane Medrese-i Âli ve Talimat-ı İslamî ve Daru'l-Huffaz gibi İslami ve din'î okullar mevcut olmuştur. Bu okullarda toplam 9445 öğrenci 501 öğretmen tarafından eğitim almışlardır. Okuma-yazma bilmeyenler için faaliyet gösteren Kursi Sevad Âmuzi'nin velayetlerdeki sayısı 3800 ve eğitim görenlerin sayısı da 60996'ya çıkmıştır.¹⁴⁵

Kanaatimizce Dr. Necibullah'ın Cumhurbaşkanlık döneminde Afganistan'ın eğitim seviyesi önceki dönemlere ve özellikle de cumhuriyet dönemine nazaran

¹⁴² Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 119.

¹⁴³ Samadî, *Ta'lim ve Terbiye ve Camia-yi Afganî der Karnî Bistum*, s. 133.

¹⁴⁴ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 120.

¹⁴⁵ *De Afganistan Kaleney*, sayı: 56, Yıl: 1369/1990, s. 387-388.

yükselmiştir. Gördüğümüz gibi onun dönemindeki eğitime yönelik gelişmeler kendisinden önceki dönemlerden daha iyi olmuştur. Tabiidir ki Afganistan'daki birçok kişi veya mücahitlerin liderleri cumhuriyete karşı çıkmışlardır. Bu yüzden de Afganistan'ın bazı bölgelerinde yaşayan halk cumhuriyet döneminde eğitimden uzak kalmıştır. Çünkü mücahitlerin hâkim oldukları yerlerde sürekli bir iç karışıklığı olmuştur. Dolayısıyla Dr. Necibullah döneminde de bu iç karışıklıklar olmuş ve bazı bölgelerde yaşayan halk eğitim aydınlığından yararlanamamışlardır. Bu bağlamda Necibullah'ın iktidar döneminde öğrencilerin sayılarına bir eksiklik veya fazlalık gözükmemektedir. Ama kaynakların bize verdiği bilgilere dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, cumhuriyet dönemine baktığımızda Necibullah'ın iktidar dönemi, eğitim konusunda daha ileri seviyede olmuştur. Genel eğitim ve yüksek eğitim öğrencilerinin sayılarının yükselmesi, okulların, eğitim kurumlarının, enstitülerin, üniversitelerin çoğalması ve kızların eğitimden daha çok istifade edebilmesi de buna bir örnek olabilir. Hatta dinî okulların çoğalması özellikle de medrese, Daru'l-Huffazların resmileştirilmesi ve islamî üniversitelerinin açılması Afganistan eğitim tarihinde hemen hemen benzeri olmayan gelişmelerdir diyebiliriz. Öte taraftan bunca gelişmelere rağmen neden Afganistan halkının büyük bir kısmı bu rejime karşı çıkmıştır sorusu da insanların aklına gelmektedir?

Biliyoruz ki Afganistan'ın iç karışıklıklarına sebep olan büyük etken bazı dış ülkelerin karışması ile vuku bulmuştur. Dr. Necibullah'ın iktidarda olduğu dönemdeki iç karışıklıklarda da başta Rusya olmak üzere Amerika ve Pakistan'ın etkilerinin olduğu açık bir şekilde ortadadır. Rusya Necibullah'ı, Amerika ve Pakistan da mücahitleri desteklemişlerdir. Mücahitlerin ilk önce delilleri, Rusya ordusunun Afganistan topraklarında bulunması ve Rusya ordusu 1988'de Afganistan'dan çıktıktan ¹⁴⁶ sonra da komünistlerin iktidarda olması olmuştur. Sonuçta Afganistan'ın iç savaşları milletin eğitimsiz kalmasına sebebiyet arz etmektedir.

Dr. Necibullah'ın iktidara gelmesinden sonra yeniliklere başvurarak bazı şeylerde değişiklikler getirdiğini de görmekteyiz. Örneğin o, adı kötüye çıkan Halk Partisinin ismini Vatan Partisi ve demokrat kelimesini de kaldırıp Afganistan

¹⁴⁶ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afgansitan*, s. 173.

Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Barış siyasetini öne sürmüş ve bütün mücahitleri barışa davet ederek, barış konusunda yardımcı olmalarını istemiştir. Eğitim alanında da değişiklikler getirerek on bir senelik eğitim ve öğretim yılını on iki seneye çıkartmış ve okullarda din dersleri saatlerini çoğaltmıştır. Komünist ile ilgili dersler eğitim müfredatından kaldırılmış ve öğrencilere nispi bir şekilde özgürlük hakkı tanınmıştır. Kendisinden önceki komünist yanlılarının diktatörlük ve baskıları ortadan kaldırılmıştır. Dr. Necibullah eskiden beri Rusya yanlısı olan Demokrat/Perçem Partisinin önde gelen üyelerinden biri olduğu için bazı insanlar tarafından kötü bir insan olarak tanıtılmış, özellikle de mücahitlerin önde gelenleri ona inanmamış, yaptıkları birçok şeyi de gösteriş ve hile olarak değerlendirmişlerdir. Sonuç itibarıyla ülkenin kritik dönemi Dr. Necinullah'ı Cumhurbaşkanlığından çekilmesine sebep olmuştur. Kendisini birleşmiş milletlerin Kabil'deki şubesine 16 Nisan 1992'de mülteci olarak teslim etmiř¹⁴⁷ ve böylece cumhuriyet dönemi de sona ermiştir.

3. MÜCAHİTLER DÖENMİNDE EğİTİM

Mücahitler dediğimizde, Rusya'nın Afganistan'a girmesi ve Cumhuriyet döneminde Terekî, Hafızullah Emin, Bebrek Karmel ve Dr. Necibullah gibi şahsiyetleri destekleyen ve bunların Afganistan cumhurbaşkanı olmasına rolü olanlara karşı teşkilatlanan bir kitle aklımıza gelmelidir. Afganistan'da özellikle de Cumhuriyet döneminde, parçalanmalar ve bölünmeler yaygınlaşmıştır. Belirli bölgeler devletin hâkimiyeti altından çıkmış ve iç savaşları başlamıştır. Böyle bir durumda vilayetlerin ilçelerinde yaşayan halk merkezi eğitim sisteminden ayrı kalarak mücahitlerin eğitim sitemine bağlı kalmışlardır. Mücahitlerin elinde olan mıntıkalarda ara ara güvenlik sorunu olsa da tamamen emniyetin olmadığını da söyleyemeyiz. Ayrıca şunu da söyleyelim ki, mücahitlerle devletin arasındaki savaşlarda Afganistanlılardan birçok kişi kendi can güvenliği için ülkeden çıkmak zorunda kalmıştır. Muhacirler genel olarak kendilerinden yana olan Pakistan ve İran ülkelerinde barınmışlardır. Tabii ki, bu ülkelerde yeterli olmasa da mücahitlerin muhacirlere yönelik eğitim için çaba gösterdikleri söz konusudur.

¹⁴⁷ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 122.

Mücahitler denilince bir de ilk İslamî Partilerden bahsetmemiz gerekiyor. Çünkü her bir İslamî parti elinde olan bölgelerde siyasî, içtimaî ve eğitim faaliyetlerini yürütmüştür. O dönemdeki İslamî Partiler, İttihadı İslamî-i Afganistan, Cebhe-i Milli-i Necat-ı Afganistan, Cemiyet-i İslamî-i Afganistan ve Hizbi İslamî-i Afganistan'dan ibarettir.

Halk Demokrat Partisinin iktidarda olduğu dönemlerde onlara karşı çıkan İslamî partiler, ilk başlarda modern eğitime pek de ilgi göstermemişlerdir. Partilerin bazı komutanı veya bu partilere bağlı olan bazı şahıslar devlete karşı, savaşın ilk başlarında okulları ateşe vermişlerdir. Aynı zamanda eğitimle alakalı herhangi bir program veya planları da olmamıştır. Mücahitlerin ilk başlardaki eğitime ve modern eğitime karşı çıkmaları, bir taraftan devlete karşı kinlerinden ve öbür taraftan da içlerindeki eğitimsiz, okuma-yazmayı bilmeyen bazı komutanlardan kaynaklanmıştır. Bunlar ülkelerinin, toplumun gelişmesini ve eğitimin önemini anlayamamışlardır. Yalnız daha sonra kontrollerinde olan bölgelerde bazı mücahitlerin bakış açısı, eğitim ve okul konusunda değişmiştir. Mücahitlerin eğitilmiş liderleri eğitime teveccüh ederek okullar tesis etmeye başlamışlardır. Yine de seksenli yıllarının sonlarına kadar kızların eğitim görmesine karşı çıkmışlardır. Buna rağmen bazı bölgelerde farklı düşünen ve kızlara eğitim izni veren istisnaî mücahitler de olmuştur.¹⁴⁸

Yukarda zikrettiğimiz İslamî Partilerden bazıları ülke dışında, bazıları da ülke içinde eğitim faaliyetlerini yapmışlardır. Ülke içinde en çok Hizbi İslamî ile Hizbi Cemiyet-i İslamî hareketleri eğitimle uğraşmıştır. Vilayetlerde her bir Partinin kendine özel okulları olmuştur.

1989'da Hizb-i İslamî'nin Afganistan'ın güney batısındaki okullarının ve öğrencilerinin sayısı şu şekilde olmuştur: 93 tane ilkokul, 2 tane ortaokul ve iki tane de lise vardır. Bu bölgelerdeki okulların öğrenci sayısı toplam 14060'a ulaşmıştır.

¹⁴⁸ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afgansitan*, s. 179-180.

Güney batıda olan vilayetlerdeki okulların sayısı da şu şekildedir:

- 1- Kandahar vilayetinde 63 tane okul ve medrese.
- 2- Zabul vilayetinde 22 tane okul ve medrese.
- 3- Uruzgan vilayetinde 14 tane okul ve medrese.
- 4- Nimruz vilayetinde 6 tane okul ve medrese.

Bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı 31169 ve öğretmenlerin sayısı ise 1417 tanedir.¹⁴⁹ Ayrıca Hizbi İslamî ülke içinde bu okulları tesis ederken ve çocukları okuturken ülke dışında da eğitim faaliyetine devam etmiştir. Fakat biz ülke içinde en çok faaliyette bulunan partilerden ki Hizbi İslamî ve Hizbi Cemiyet-i İslamî hareketleridir, bahsedeceğiz. Ülke dışındaki eğitim faaliyetleri konumuzla alakalı olmadığı için onların anlatılmasını uygun bulmadık.

Hizb-i İslamî'nin başka bir kolu olan “Hizbi İslamî-i Afganistan-ı “Halis'in” de Afganistan'ın içinde bazı eğitim faaliyetleri olmuştur. Bu hareket 1992 yılına kadar Afganistan'ın içinde ve dışında toplam 98 tane modern ve dinî okulu tesis etmiştir. Bu okullardan 33 tanesi Afganistan topraklarında ve 62 tanesi de hicret diyarlarında yapılmıştır. Hizbi İslamî-i Afganistan-ı “Halis'in” okullarında ve medreselerinde toplam 12103 öğrenci eğitim görmüştür. 7932 öğrenci dış ülkelerde tesis edilmiş olan okullarında ve 1417 öğrenci de ülke içindeki okullarında eğitimle meşgul olmuşlardır. Ayrıca her iki kolun hicret diyarında birer Üniversiteleri de olmuştur. Hizbi İslamî-i Afganistan Cihad Üniversitesini (1989) ve Hizbi İslamî-i Afganistan-ı “Halis” de Abdullah b. Mübarek Üniversitesini (1985) tesis etmişlerdir.¹⁵⁰

Hizbi Cemiyet-i İslamî de birçok vilayette okul ve medrese açmıştır. Güney doğu bölgelerinde erkek ve kızdaki oluşan 85193 öğrenci 10 tane lise, 75 tane de ilkokul ve ortaokulda eğitim görmüşlerdir. Verdek ilinin Çağatuy mahallesinde 3 tane modern okulları olmuş ki öğrenci sayısı 260'a ulaşıyordu. Bu okullarda 9 tane öğretmen, öğrencileri eğitmekle meşgul olmuştur. Pençşir vilayetinde 60 tane okul ve 5 tane lise açılmıştır. Bu okullarda 7000 öğrenci eğitimle meşgul olmuşlardır. Yine burada 3 tane büyük medrese de tesis edilmiştir. Ayrıca Badğis ilinde

¹⁴⁹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 158.

¹⁵⁰ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 165-169.

Cemiyet-i İslamî'nin 60 tane dinî medresesi olmuştur. Bu medreselerde ulum-î şer'inin yanında hafızlık eğitimi de verilmiştir. Kapisa ilinde de 78 tane ilkokul, ortaokul ve liseleri olmuştur. Zikrettiğimiz vilayette okul dışında 8 tane dinî medrese ve 5 tane de daru'l-huffaz vardı. Cemiyet-i İslamî Partisine ait olan Şurayi Nizar'ın da eğitime yönelik faaliyetleri olmuştur. Bu müessesenin Talikan, Pençşir ve Cebel-Sirac'da 420 tane okulu ve medresesi olmuştur. Bu okullardan 409 tanesi ilkokul, 7 tanesi ortaokul ve 4 tanesi de lisedir. Bu okullarda ve medreselerde eğitim gören öğrencilerin sayısı 41000'e ulaşıyordu. Bunlardan 39500'ü erkek ve 1500'ü de kız öğrencileri olmuştur. Yine bu müessise kızlar için Talikan, Kunduz, Vursec, Gülbehar ve Cebel-Sirac mıntıklarında 11 tane kız okulu tesis etmişlerdir. Ayrıca Tahhar, Bedehşan, Bağlan ve Faryab vilayetlerinde de 11 adet Daru'l-Ulum-i İslamî ve 4 tane de Daru'l- Huffaz tesis etmişlerdir.¹⁵¹

Cemiyet-i İslami Partisi Müslümanların savaş eğitimi görmesi ve savaş taktiklerini öğrenmesi için 1980'de Harp Üniversitesini (Pakistan'da) tesis etmişlerdir. İlk başlarda üniversitenin öğrencileri Şehit olan mücahitlerin çocuklarından oluşsa da daha sonra diğer gençler de bu üniversiteye kayıt yaptırmışlardır. 1990 yılına kadar 1600 kişi bu üniversiteden mezun olmuştur.¹⁵² Harp üniversitesinde silah ve askerlik eğitiminin yanında diğer dersler de verilmiştir. Üniversitenin eğitim dersleri şöyledir: Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akait, Top Atışı, Topçuluk, Topçuluk Taktikleri, Topçuluk Keşfi, Yaya taktiği, Silah Taktiği, Yaya Haritacılığı, Kumandu Taktiği, İstihkâm, Cem'i Nizam, Moral Komutanlığı ve Harp Tarihidir. Cemiyet-i İslamî 1991'de Peşaver'de Abdullah b. Mesud Üniversitesini de tesis etmiştir ki bu üniversite Usulud-Din ve Şer'iyat Fakültelerinden oluşmuştur.¹⁵³

Cemiyet-i İslamî partisi Pakistan'da diğer İslamî Partiler arasında kızlar için ilk üniversite tesis eden İslamî partilerdendir. Ümmehatu'l-Müminin Üniversitesi Cemiyet-i İslamî partisi tarafından tesis edilmiştir. Bu üniversitede 250 kız ve kadın

¹⁵¹ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 153.

¹⁵² el-Mücahidun, sayı: 25, y. 1990, s. 13

¹⁵³ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 151-152.

Tıp, Fen, Talim ve terbiye, Edebiyat ve Ulum-i İslamî/İslam ilimleri bölümlerinde okumuşlardır. Daha sonra 1995 yılında bu Üniversite Kabile taşınmıştır.¹⁵⁴

Bir diğer İslamî partilerden biri olan İttihadı İslamî-i Afganistan Partisine ait okullar, medreseler, bu eğitim müesseselerinde eğitim ve öğretimle meşgul olan öğrenciler ve öğretmenlerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.¹⁵⁵

Tablo 5: İttihadı İslamî-i Afganistan Partisine ait okul, medrese, öğretmen ve öğrenci sayısı

Okul çeşidi	Afganistan'da	Hicret diyarında	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
İlkokul	200	242	43032	1455
Ortaokul ve Lise		19	8785	432
Daru'l-iytam		2	2000	187
Daru'l-hıfaz		12	1560	13
Toplam	200	275	55377	2274

Yukarıdaki tabloya göre İttihad-ı İslamî-i Afganistan partisinin eğitim faaliyetleri genelde yurt dışında yani hicret diyarında olmuştur.

İttihad-ı İslamî-i Afganistan hareketi de yurt dışında muhacirler/mülteciler için bir tane Üniversite tesis etmiştir. 1985'te İttihad-ı İslamî tarafından kurulmuş olan Davet ve Cihat Üniversitesi ilk başlarda Şer'iyat ve Usulud-Din Fakültelerinden oluşmuştur.¹⁵⁶

İslamî hareketlerinden bir diğer parti olan Cebhe-i Milli-i Necat da yurt dışında muhacirler için bir takım eğitim faaliyeti yürütmüştür. Bu hareket de mücahitlerin

¹⁵⁴ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 192.

¹⁵⁵ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 139.

¹⁵⁶ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 139.

hâkim oldukları Herat, Zabul, Nengerhar, Host, Pektiya, Şern, ve Mezar-ı Şerif gibi bazı vilayetlerde, şehirlerde okul ve medrese tesis etmiştir. Örneğin Mezar-ı Şerifte 7 tane Lise ve medreseleri olmuştur. Okullarında Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akait, Peştunca, Deri/Farsça, Matematik, Geometri, Tarih, Coğrafya, Fizik, Kimya, Biyoloji, Cihat Eğitimleri, İngilizce, Arapça, Hat ve Çizim dersleri olmuştur.¹⁵⁷

1988 yılında devletle alakası olmayan 28 tane kurum eğitim için Afganistanlılara hem yurt dışında hem de yurt içinde yardım etmişlerdir. Yabancı müesseseleri, genelde Pakistan'daki Afganistanlı muhacirlere yardım etmiştir. Sekiz tane kurum ise bütçelerinin hemen hemen tamamını Afganistan'ın içinde olan eğitim programlarına tahsis etmişlerdir. Özellikle üç kurum diğer kurumlara göre Afganistan'ın içinde yürütülen eğitim faaliyetlerine daha çok önem vermişlerdir. Bu kurumlar mücahitlerin komutanları ile irtibata geçerek öğretmen ataması ve okulların bakımı konusunda yardımcı olmuşlardır. Ayrıca okullardaki ders programlarını ve ders kitaplarını belirtmede de koordine etmişlerdir. 1988'de 1490 tane ilkokulundaki toplam 181655 öğrenci ve 2974 öğretmen devletle ilgisi olmayan sekiz kurum tarafından desteklenmişlerdir. Afganistan'ın içinde eğitim konusunda en çok yardımda bulunan yabancı kurumlar şunlardır:

1) (SCA) Komite-i Ta'lim ve Terbiye-i Afganistan/Afganistan Eğitim Komisyonu: Seviden'e ait bir kurumdur. Avrupa ülkelerinin devletle bağı olmayan ilk özel kurumlardan sayılıyor ki ilk başlarda 1982'de Pakistan'daki Afganistanlı muhacirlere insanî yardımlarda bulunmuş ve daha sonra 1984'te eğitim faaliyetlerini başlatarak mücahitlerin elinde olan bölgelerde okul tesis etmek için İslamî partilerin komutanları ile irtibata geçmiştir. Mücahitlerin kontrolünde olan bölgelerdeki okulların ders müfredatları/programları da bu kurum tarafından basılarak öğrencilere dağıtılmıştır.

2) (Muslim aid) Müessesese-i İmdadı İslamî/İslamî Yardım Kurumu: Bu kurumun başkanı İngiltereli Yusuf İslam'dır. Kurum uluslar arası işbirliği çerçevesinde Müslümanlara yardımda bulunmuştur. 1987'de Pakistan'da şubesini

¹⁵⁷ Kamgar, *Tarih-i Maarif-i Afganistan*, s. 148.

açan kurum eğitime yönelik yardımlarını Afganistan halkına ve mücahitlere yapmıştır.

3) (ECA) Afganistan Eğitim Merkezi: Amerika'nın Nebraska Üniversitesine ait olan bir kurumdur. Bu kurum 1986'dan 1994'e kadar Mücahitlere ait eğitim kurumlarına büyük ölçüde yardımda bulunmuştur.¹⁵⁸

1992 yılına kadar Mücahitler Afganistan'ın bütününe hâkim olamamışlardır. Belirli bölgelerde veya vilayetlerde hâkim olan mücahitler birbirleri ile çatışmanın yanında eğitim faaliyetlerini de kısmî bir şekilde yürütmüşlerdir. Belirtmek gerekir ki Afganistan'ın iç savaşları Rusya'nın ülkeyi terk etmesinden sonra da devam etmiştir. Her bir İslamî Partinin dışarıdan sponsoru olmuştur.

1992'de Dr. Necibullah'ın kurduğu hükümet devrildiği günden hemen sonra İslamî Partilerden Hizbi İslamî ve Cemiyet-i İslamî Partilerinin lideri Rabbâni ve Hikmetiyar birbirleri ile anlaşmamışlar ve Başkent Kabil'de savaşı başlatmışlardır. İki gün savaştan sonran 27 Nisan 1992'de Sibgatullah Müceddedi Pakistan'ın ili olan Peşaver'den Afganistan'a gelmiştir. Afganistan İslamî Devletinin kurulması için Necibullah'ın yardımcısı olan Abdurrahim Hâtif tarafından Nisan ayının 29'unda bir tören düzenlenmiş ve Sbgatullah Müceddedi iki aylığına ülkenin başına getirilmiştir. Sebkatullah'ın iki aylık hükümeti de iç kargaşaları ile bitmiş ve kendisinden sonra Rabbanî 28 Haziran 1992'de ülkenin başına geçmiştir.¹⁵⁹

Rabbanî Afganistan İslamî Devletinin Başkanı olduktan sonra eğitim politikasını şu şekilde açıklamıştır: İslamî devlet, çocukların ve gençlerin eğitim görebilmeleri konusunda çaba gösterecek ve ücretsiz eğitim görmelerini sağlayacaktır. Bize göre çocukların eğitimi ve gençlerin zihnî gelişimi İslam'ın yüksek öğretilerine dayanırsa ki bunlar ülkenin ve toplumun kalkınması, gelişmesi ve müdafaası konusunda etkilidirler, İslami devletin getirilerinden sayılacaklardır. Biz eğitim müfredatını İslam usulüne ve toplumun hayat şartlarına uygun bir şekilde hazırlayacağız. Eğitimin nicelik ve nitelik yönlerini yükseltmemiz ve ülkeyi sefillikten kurtararak eğitim için zemin hazırlamamız gerekir. Eğitim seviyesini yükseltmek, okulları ve üniversiteleri çoğaltmak, eğitim kurumlarını inşa ve onarmak

¹⁵⁸ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afgansitan*, s. 182-186.

¹⁵⁹ Duâguy, *Ruydathayi Penç Dehe-i Âhir der Afganistan*, s. 446-449.

bizim çalışmalarımızın ve işlerimizin ana konularındandır. Ülkemizin kalkınması konusunda ihtiyaç duyduğumuz için meslek ve teknik eğitimleri birinci derecede önemli gördüğümüz şeylerin başında gelir. Okuma-yazma bilmemeyi yok etmek, dini eğitimi tanıtmak için şehirlerde ve köylerde eğitim merkezleri ve camiiler vasıtası ile okuma-yazma öğreten kursları çoğaltacağız. Dinî medreselerin çoğaltılması ve İslamî eğitimi öğrenmek isteyenler için eğitim yerlerini köylerde ve şehirlerde tesis etmek, İslamî devletin dikkat edeceği konulardan olacaktır. İslamî devlet, kızların düzenli eğitim almaları ve zaruri olan eğitimi ve kültürü İslam toplumuna uygun bir şekilde görmeleri ve tanımaları konusunda teveccüh edecektir. Hukuken hakları neyse verilecek ve İslam'ın onlara verdiği eğitim haklarından yararlandırılacaklardır. Böylece onlar toplumun ve İslam'ın onlara layık gördüğü makamı da elde edeceklerdir.¹⁶⁰

Rabbanî'nin eğitimle alakalı söylediklerinin olumlu ve iyi olduğu konusunda kimsenin itirazı olmayacaktır. Onun eğitim politikası hem milletin gelişmesi ve hem de ülkenin kalkınması için çok faydalı gözükmedir. Yalnız Rabbanî, söyledikleri şeyleri ne kadar uygulayabildi sorusu da akılları meşgul edecektir? Rabbanî daha koltuğa oturur oturmaz ülkede iç savaşları olmuştur. Rabbanî kontrolü ele almak ve iktidar koltuğunun bakası için bazı partileri yanına almak zorunda kalmıştır. İfade etmek gerekir ki 1992'lerde İslamî partilerin sayısı da artmıştır. İslamî partiler taassup ve iktidar yüzünden birbirleri ile barışamamışlardır. Örneğin Rabbanî kendisinden bir önceki İslam devletinin iki aylık başkanlığını yapmış olan Sebhatullah Müceddedi'yi kendi rakibi olarak görmüştür. Bu yüzden de İttihadı İslamî partisinin başkanı Seyyafı yanına almış ve anlaşmıştır. Hizbi İslamî partisinin lideri Gulbeddin, baştan beri Rabbanî'ye karşı muhalefet etmiştir. O Rabbanî'nin bazı partiler ve milislerle anlaşmasını ve birleşmesini istemediği için onu eleştirmiştir. Gulbeddin Rabbanînin özellikle de Kuzeydeki milisler ile birleşmesini İslam'dan uzak bir iş olarak değerlendirmiştir. Çünkü o, onları komünistlerin kalıntıları olarak görmüş; dolayısıyla Cemiyet Partisinin lideri ve Afganistan İslamî devletinin başkanı olan Rabbanî'yi tehdit etmiş ve 1992 Haziran ayında yani Rabbanî'nin ülkenin başkanı olduğu ilk ayda başkent Kabil'e saldırmıştır. Kabil'de

¹⁶⁰ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afgansitan*, s. 213-114.

bir taraftan Rabbanî ve Gulbiddin savaşırken diğer taraftan İttihadı İslamî partisi ile Vahdeti İslamî partilerinin arasında da savaş devam etmiştir.¹⁶¹

Gulbeddin Hikmetiyar'ın kuzeydeki güçlere, milisler, komünistlerin kalıntıları diye adlandırması ve Rabbanî'nin bazı partilerle işbirliği yapmasını eleştirmesi kimileri tarafından olumlu olarak karşılanırsa da bunu bahane ederek ülkeyi karıştırması ve iktidar mücadelesini başlatması hiç de mantıklı gözükmemektedir. Öyle gözüküyor ki mücahitlerin önderleri Afganistan'ı sefillikten kurtaracağız düşüncesinde olsalar da, milleti kendileri sefalete sürüklemişlerdir. Neticede birçok vilayetlerde partilerin taraftarları birbirleri ile savaşmış ve iktidar mücadelesi başlatılmıştır.

Bu savaşlarda eğitim merkezleri, okullar ve üniversiteler de zarar görmüştür. Öğrencilerin sayısı azalmıştır; özellikle kız öğrencileri bu savaşlarda oldukça zarar görmüşlerdir. 1990'da kadın öğretmenlerin sayısı 36700 iken 1993'te 30000'e düşmüştür.¹⁶²

Rabbanî her ne kadar belirli kişiler tarafından Afganistan İslamî devletinin başkanı tayin edildiyse de güç ve iktidar sadece onun elinde olmamıştır. Bölgedeki mücahitler ve yöneticiler kendi anlayışlarına göre millete hükmetmiş ve istediği şekilde onları yönetmişlerdir. Muhammed Nebi Muhammedi, Hareketi İnkılâbı İslamî Partisinin lideri, Muhammed Yunus Halis Hizbi İslamî partisinin bir başka kolunun lideri, kızların/kadınların okullara, eğitim kurumlarına ve devlet dairelerine girmelerini yasaklamışlardır. İç savaşlarına rağmen Afganistan halkı eğitimden tamamen uzak kalmış da değildir. Dr. Necibullah'ın son yılı sayılan 1991'de toplam öğrencilerin sayısı 628000'dir. Bu sayıdan 21200 kız öğrenci 577 tane ilkokullarında kayıtlı olmuşlardır. 1993'te ilkokul öğrencilerinin sayısı 684000'e ulaşmıştı ki 74670 öğrenciyi kızlar oluşturmuşlardır. Öğretmenlerin sayısı 23000'e ulaşmıştı ki bu sayıdan 7500'ü kadın öğretmenler olmuştur. 1994 ve 1995 yıllarında ilkokul öğrencilerinin sayısı 628660'dır. Bunlardan 168820'ni kızlar oluşturmuşlardır. Bu yıllarda lise öğrencilerinin sayısı 282340'tır ki 85692 öğrenciyi kızlar oluşturuyordu. Daru'l-Muallimin'de eğitim gören öğrencilerin sayısı da 5300'e ulaşmıştır. Yine bu

¹⁶¹ Duâguy, *Ruydathayi Penç Dehe-i Âhir der Afganistan*, s. 450.

¹⁶² Endişmend, *Maarifi Asri-i Afğansitan*, s. 215

dönemde ilçelerde onlarca ilkokul liseye dönüştürülmüş ve bir takım yeni Üniversiteler açılmıştır. 1993'te Bağlan Üniversitesi -ki Edebiyat, Sosyal Bilimler ve Fen bölümlerinden oluşuyordu- tesis edilmiştir. Eskiden Cemiyet-i İslamî Partisi tarafından Peşaver'de kurulmuş olan Abdullah b. Mesut Üniversitesi 1994'te Tahhar Vilayetinin Talikan Şehrine taşınmıştır. 1995'te Kunduz Daru'l-Muallimini Enstitüye dönüştürülmüştür. Bu enstitü Talim ve Terbiye/Eğitim Fakültesi ve Ziraat Fakültesi ile eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1996'da Ziraat ve Eğitim Fakültelerinden oluşan Bamyân Üniversitesi Bamyân vilayetinin merkezinde tesis edilmiştir. Söylenmesi gerekir ki Rabbanî'nin hükümeti Eğitim alanında hem nitelik hem de nicelik yönünden çökmüş durumda olmuştur. Güvenlik açısından da problemler çok olmuş; hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin sayısında bir düşüş söz konusu olmuştur. Öğretmenlerin maaşı özellikle de illerde ve ilçelerde zamanında verilmemiştir. Öğretmenler bazı bölgelerde aylar geçer ama maaşın yüzünü görememişlerdir. Bazı komutanlar veya iktidarda olanlardan bazıları öğretmenlerin maaşını gasp etmişler; eğitim için gerekli malzeme, ders kitapları okullarda ve yüksek eğitim kurumlarında mevcut olmamıştır. Birçok okul ve eğitim kurumlarının bina eksikliği bile olmuştur.¹⁶³

¹⁶³ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afgansitan*, s. 217-218.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ BİR ÖRGÜT OLARAK TALİBAN HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI

1. TALİBAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI

Biliyoruz ki bir örgüt durup dururken ortaya çıkmaz. Bir örgütün ortaya çıkması için bazı sebeplerin olması gerekir. Dolayısıyla Taliban'ın ortaya çıkmasına, gelişmesine ve iktidarı ele geçirmesine sebep olan faktörlerin incelenmesi önemlidir. Kanaatimizce Taliban hareketinin ortaya çıkmasına sebep olan amiller siyasî, içtimaî ve dinîdir. Bu amilleri çoğaltmak da mümkündür. Fakat biz siyasî, içtimaî ve dinî amilleri incelemekle birlikte yan faktörlere de değinerek konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

1. 1. Siyasî ve İçtimaî Âmiller

Afganistan'ın etnik durumunu göz önünde bulundurduğumuzda farklı milletlerin bir araya gelip yaşamakta olduklarını görüyoruz. Farklı etnik gruplarının başında Peştunlar, Tacikler, Türkler ve Hazaralar gelmektedir. Bu farklılıkların azınlık ve çoğunluğunun mutlak bir şekilde belli olmadığı ve birbirlerini kabul etmediği sürece olumsuz sonuçlara yol açabileceğini söylemek mümkündür.

Taliban hareketi 1994 yılının sonlarına doğru ortaya çıkmadan önce Afganistan bölünmeye başlamıştır. Örneğin Taciklerin lideri ve Afganistan'ın cumhurbaşkanı Rabbanî başkent Kabil ve kuzey doğu bölgelerinde hâkim olmuştur. Batıdaki üç ille Herat'ın merkezi İsmail Han'ın kontrollü altındaydı. Pakistan ile sınır olan doğu illerinden üç il ve Celalabad da dâhil mücahitlerin elinde idi. Gulbeddin Hekmetiyar ise güney ve Kabil'in batısında hüküm sürmekte idi. Kuzey'deki altı il, Özbek Generali (Genel olarak Afganistan Türklerinin Lideri) Abdurraşid Dostum'un hâkimiyeti altında olmuştur. Afganistan'ın merkezinde ve Bamyân'da Şii mezhebine mensup Hazaralar etkili ve yetkili durumda olmuşlardır. Güney Afganistan da bölünmüş bir vaziyette olmuştur.¹⁶⁴ Böyle bir durumu değerlendirdiğimiz takdirde

¹⁶⁴ Raşid, Ahmed, Tr., Necle Handek, *Taliban, Zenan Ticareti Mafya ve Projeyi Azim-i Neft der Asiya-i Merkezi*, Neşri Bak'a, Tahran, 1381, s. 58.

Afganistan'ın bölüştürüldüğünü görmekle birlikte siyasi ve fikirsel olarak da ayrıştırıldığını söylemek mümkündür. Kaldı ki bu farklı anlayışlar sadece düşünce ayrılığı ile kalmayıp iktidar mücadelesine kadar götürülmüştür. Ülkenin her yerinde çatışmalar başlamış, ırkçılık haddinden aşmış ve savaşlar patlak vermiştir. Parti liderleri ara ara birleşmiş olsalar da çoğu zaman birbirleri ile barışmamışlardır. Böyle bir durumda yeni bir hareketin ortaya çıkması kaçınılmazdı. Öte yandan baktığımızda iktidar Peştunların elinden gitmiştir. Yaklaşık üç yüz yıl hüküm süren Peştunlar büyük ihtimalle, iktidarı ellerinden vermek istemiyorlardı. Eski liderleri başarısız olmuştu. Artık yeni bir oluşumla ortaya çıkmaları gerekirdi. Bu yeni oluşum da Taliban olacaktı.

Ülkenin durumu gün geçtikçe kötüye doğru gidiyordu. Ülkede Emniyetsizlik, istikrarsızlık ve düzensizlik hâkim olmuştur. Hal böyle iken Taliban hareketi istikrar, düzen, emniyet getireceğiz ve Allah'ın hükmünü uygulayacağız sloganlarıyla Afganistan'ın siyaset alanına adım atmışlardır. Gerçi ilk başlarda millet bu oluşuma pek de olumlu bakmamışlardır. Fakat halk, ülke güvenli duruma gelecek ve iç savaşlar bitecek ümidiyle az da olsa bu hareketi hoş karşılamışlardır. Dolayısıyla bu hareketin oluşumuna ve gelişmesine en büyük amil Afganistan'ın içtimaî durumunun müsait olmasıdır.¹⁶⁵ Emniyet, istikrar, düzenin ve merkezi hükümetin olmaması mücahit liderlerinin siyasî anlayışlarının zayıf olmasından kaynaklanıyordu. Birbirleri ile barışmanın ve anlaşmanın; birbirlerine güvenmenin ve hak tanımının yerine, birbirleriyle barışıp anlaşamamışlardır. Biri öbürüne hak tanımamış ve gözler devletin koltuğuna dikilmiştir. Daha önce ülkeyi komünist sisteminden kurtaracağız diye çıkan mücahitler ve parti liderleri, kendi menfaatleri için birbirleri ile savaşmışlardır. Dolayısıyla kendi elleriyle yeni bir hareketin oluşumuna zemin hazırlamışlardır.

Tartışılan meselelerden bir başkası da Taliban'ın arkasındaki dış güçlerinin kim olmasıdır. Hiçbir maddi ve fiziki gücü olmayan bir örgüt, nasıl olur da birdenbire ortaya çıkıyor ve hızlı bir şekilde Afganistan topraklarının genelini ele

¹⁶⁵ Seccadi, Abdülkayyum, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Afganistan*, Naşir, Müessese-i Tahsilâtı Ali-i Hatamannebiyyin, 2. Baskı, Kabil 1391, s. 298.

geçiriyor sorusu akıllara gelmektedir? Acaba harici ve gizli güçler bunları desteklemekte miydi?

Taliban dış ülkelerin yardımıyla ortaya çıktı ve başarılı oldu tahminleri ve söylemleri yıllardır söylene gelmektedir. Bu dış ülkelerin başında genelde Amerika, Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE'leri gelmektedir. Peki, gerçek anlamda bu ülkeler Taliban'ı desteklemişler midir? Yahut da ortaya çıkmasına ve oluşmasına sebep olmuşlar mıdır?

Amerikan'ın Taliban'ı desteklemesi konusu hakkında farklı görüşler vardır. Bir kesim Taliban'ı tamamen Amerika ortaya çıkarttı ve destekledi derken, bir diğer kesim de bu görüşü reddederek Taliban döneminde Afganistan'da Amerikan'ın rolünün olmadığını savunmaktadırlar.¹⁶⁶ Tabii ki dış ülkeler menfaatleri söz konusu olduğu sürece bir örgüte yardımda bulunurlar. Özellikle de yukarda isimlerini zikrettiğimiz ülkeler, her zaman Afganistan'a müdahale etmişlerdir. Amerikan'ın veya başka güçlerin Taliban'ı ortaya çıkartmasında ve desteklemesinde ne gibi menfaatleri olabilir meseleleri tartışılabilir. Fazla detaya girmeden şunu söylememiz mümkündür: Genel bir şekilde Taliban'ı Amerika ortaya çıkarttı ve destekledi dememiz pek de uygun gözükmemektedir. Çünkü Taliban Amerika'nın ortaya çıkarttığı bir örgüt olsaydı daha devletini doğru düzgün kuramadan ona karşı çıkmazdı. Kaldı ki Taliban fikirsel olarak da her zaman Amerika ile taban tabana zıt olmuştur. Dolayısıyla bu konuda kesin bir şeyi söylemek oldukça güçtür.

Pakistan'ın desteği konusuna gelince, Pakistan'ın Taliban üzerindeki etki, diğer ülkelere nazaran farklılık arz etmektedir. Çünkü Taliban'ın fikirsel ve siyasal yapısı oradaki siyasi, dini cemaatlerden ve medreselerden oluşmaktadır. Siyaset alanında Pakistan'da iki tane siyasî ve İslamî Cemaat vardır ki biri "Cemiyet-i el-Ulema-ı İslam" ve diğeri de "Cemaat-ı İslamîdir". Bu iki siyasî ve dinî cemaat (fikirsel anlamda) çok eskilerden beri yarış ve çatışma içerisinde olmuşlardır. Şöyle ki Cemaat-ı İslamî teşkilatının lideri Mevdudî'nin görüşleri Deyobend (medrese) uleması ve özellikle de Cemiyet-i el-Ulema-i İslam cemaatinin lideri müftü Mahmud tarafından eleştirilmiştir. Çünkü Mevdudî'nin İslam'dan anlayışı onlara

¹⁶⁶ Mahdevî, Ca'fer, *Camia Şinasi-i siyasi-i Taliban, (1994-2001)* İntişarâtı Müessesesi-i Âli-i Garcistan, birinci baskı, 1339, Kabil, s. 233.

nazaran daha güncel ve modern olmuştur. Bununla birlikte, Mevdudî geleneksel bir medresede eğitim görmediği için Deyobend medresesinin ulemaları, onu din âlimi olarak da görmemişlerdir.¹⁶⁷ Daha sonra Afganistan'da iç savaşları yüzünden milyonlarca insan Pakistan'a gitmiştir. Orada yerleşen halk, çocuklarının yetişmesi ve gelişmesi için okullarda ve medreselerde kaydettirmişlerdir. Tabiidir ki birçok genç radikal İslam düşüncesine sahip olan Deyobend medresesinden de eğitim almışlardır. Böylelikle Cemiyet-i el-Ulema-i İslam'ın bir sonraki lideri Müftü Muhmud'un oğlu Fazlurrahman ve burada yetişen gençler, ilk önce Afganistan'ın İslamî partilerini, daha sonra da Taliban örgütünü desteklemişlerdir. Pakistan, devlet olarak da Taliban'ın önünü açmak istemiştir. Mesela Taliban'ın General Abdürreşid Dostum ve Kuzeylilerle yaptığı görüşmelerde Pakistan'ın etkisi olmuştur. Ayrıca İran ve BM ile arası bozulduğunda da gerginlikleri gidermek için görüşmeler yaparak arayı düzeltmeye çalışmıştır. Aynı şekilde ideolojik ilkelerine zarar vermeyen konularda Taliban adına pazarlıklar bile yapabilmiştir. Taliban'ın Pakistan hükümetine karşı müeyyideleri ve itirazları olabilir. Fakat gerçek şu ki Taliban'ın kararları üzerinde Pakistan'ın o veya bu şekilde günümüze kadar etkisi devam etmiştir.¹⁶⁸ Bunun altında yatan sebep, Durand Hattı/meselesi¹⁶⁹ olabilir. Çünkü

¹⁶⁷ Müjde, Vahid, *Afganistan ve Peñç Sal Salta-i Taliban*, Neşreney Yayınları, 1382, Tahran, s. 34.

¹⁶⁸ Zeydan, Ahmed Muvaffak, Tr: Hülya Afacan, *Taliban'ın Yükselişi*, Mana Yayınları, 2013, İstanbul, s. 53-54.

¹⁶⁹ 19. Yüzyılda dünyanın en büyük emperyalist devletlerinden biri olan Britanya, Hindistan yarımadasının da tamamını kontrolünde tutmuştur. Bununla birlikte aynı dönemlerde diğeri bir sömürgeci pozisyonunda olan devlet de Çarlık Rusya, Orta Asya hanlıklarını yıkarak günümüz Afganistan ile komşu durumuna gelmiştir. Bu şekilde Afganistan iki imparatorluk ortasında büyük bir mücadele alanına dönüşmüştür. Her iki tarafın mutlak hâkimiyet sağlayamamasından dolayı Afganistan iki taraf arasında tampon bir bölge olarak kabul edilmiştir. Ancak bölgenin sınırları kesin olarak bilinmediği için bir takım mahalli ayaklanmalar ortaya çıkmış ve bunun önüne geçilememiştir. Bu nedenle Britanya devleti kendisine sorun yaratan bir takım Peştun kabilelerinin büyük bir kısmını kendi sömürgesindeki Hindistan sınırları içerisine dâhil eden Lahor (1838) ve Gandomak (1879) antlaşmalarını Afgan yönetimine kabul ettirmiştir. Bunlarla da mezkûr sorunlar çözülmemiştir. Dolayısıyla İngiliz yönetimi tampon bir ülke olan Afganistan ile sömürge altındaki Hindistan sınırları kesin olarak belirlenmesi için Dışişleri sekreteri General Mortimer Durand'ı bölgeye göndermiştir. Ekim 1893'te Hindistan'a gelen Durand, Afganistan Emiri Abdurrahman Han'a birçok antlaşmanın yanı sıra bu ülkenin güney sınırlarının belirlenmesi konusundaki antlaşmayı da kabul ettirmiştir. Neticede 12 Kasım 1893'te bugünkü Afganistan'ın güney doğusundan güney batısına uzanan sınırları çizilerek İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'dan ayrılmıştır. Günümüzde mevcut bölge, her ne kadar Afganistan devleti tarafından resmi bir şekilde tanınmıyorsa da uluslar arası camiada Pakistan ile Afganistan'ın resmi sınırı olarak kabul edilen bu sınırın çizilmesi ile Peştun kabileleri iki parçaya bölünmüştür. Böylece Afgan yönetimi tarafından Afganistan'ın doğal sınırları içinde kabul edilen bölgelerin bir kısmı Kuzeybatı Sınır Eyaleti adıyla Hindistan'a bırakılmıştır. Adını General Durand'dan alan bu sınır anlaşması 1905, 1919 ve 1922 yıllarında İngiliz ve Afgan yönetimleri

Durand hattı Afganistan ve Pakistan arasında yıllardan beri ihtilafa sebep olan bir konudur. Başka bir ifadeyle Durand hattı, Pakistan ve Afganistan arasında yaşanan kavga ve çekişmelere neden olan en büyük etkenlerden biri olmuştur.

Bölgesel ve ülkesel düşmanlıklar da Taliban Hareketinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Suudi Arabistan'ın ve (BAE) Birleşik Arap Emirliklerinin Afganistan'la sınır ülke olan, İran devleti ile arasının iyi olmaması buna örneklik teşkil etmektedir. Pakistan'ın Taliban'ı yönlendirme ve siyasi rehberlik konusunda Arabistan ve BAE'nin de maddi mevzularda büyük rolleri olmuştur.¹⁷⁰ Kaldı ki Arabistan, Pakistan ve BAE'leri Taliban devletini resmî bir devlet olarak da tanımışlardır. Dolayısıyla Taliban'ın ortaya çıkmasına, güçlenmesine hem Afganistan'daki içtimaî ve siyasî amiller ve hem de dış güçlerinin müdahale etmesi sebep olmuştur diyebiliriz.

1. 2. Dinî Âmiller

Afganistan toplumuna baktığımızda halkın çoğulluğunun dindar olduğunu görüyoruz. Geneli dindar olan bir toplum, genelde kendilerine dindar bir liderin

tarafından üç kez yenilenmesine rağmen, zaman zaman Afgan yöneticileri tarafından bir sorun olarak gündeme gelmiştir. 1919'da Amanullah Han Afgansitan'ın bağımsızlığını İngilizlere kabul ettirmiş ve ardından da Afganistan'ın doğal sınırları olan Kuzeypatı Sınır Eyaleti bölgesine hak iddia etmiş ve olumlu bir sonuç elde edememiştir. 12 Ekim 1929'da iktidarı ele geçiren Nadir Şah, 18 Mayıs 1930'da İngiliz yönetimine gönderdiği bir notada İngilizler ile yapılan Tüm antlaşmalara bağlı kalacağını ifade etmiştir. Ancak İngilizlerin Hindistan yarımadasından çekilme kararı ve Pakistan'ın kuruluş döneminde Afgan yöneticileri bu konuyu daha ciddi bir biçimde gündeme taşımaya çalışmışlardır. 14 Ağustos 1947'de bağımsız bir devlet olarak kurulan Pakistan'ın BM üyeliği Eylül 1947'de Afganistan tarafından kabul edilmemiştir. Afganistan'ın Pakistan'ı reddetme gerekçesi ise kendisine ait topraklarının Pakistan'a bırakıldığı iddiası olmuştur. Bununla birlikte Afganistan yoğun diplomatik baskılara maruz kaldığı için 20 Ekim 1947'de tekrar vetosunu geri çekmek zorunda kalmış ve Pakistan'ı resmen tanımıştır. Uluslar arası camiada Durand Hattı Pakistan ile Afganistan'ın resmi sınırı olarak kabul edilmekteyse de Afganistan özellikle 1950'den beri bu sınırı kabul etmemiştir. Öte yandan Pakistan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığından itibaren Durand Hattı ile ilgili tavrını net bir şekilde ortaya koymuş ve farklı dönemlerde Afganistan'ın çabalarına karşı, yaptığı açıklamalarda 1893'te çizilen Durand Hattının iki ülke arasındaki resmi sınır olduğunu ve uluslar arası kamuoyunda bunu bu şekilde tanındığını dile getirmiştir. Ayrıca 1947'deki referandum ile bölge insanının da kendi tercihini yaptığı yönündeki açıklamalarıyla söz konusu sınırdan kesinlikle taviz verilmeyeceğini beyan etmiştir. bk. Fazıl Ahmed Burget, "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı", *Ortadoğu Analiz*, c. 5, Sayı: 56, Ağustos 2013, s. 62-64. Dolayısıyla Pakistan mezkûr bölgeden vazgeçmemek için elinden geleni ardına koymamış; bu şekilde değişik politikalar izleyerek kendi menfaati gereği Afganistan liderlerinin birçoğunu bazen desteklemiş ve bazen de yıkmaya çalışmıştır. Neticede Pakistan'ın bu tavrı, Afganistan'ın karışmasına ve iç kargaşalarına yol açan en önemli nedenlerden biri olmuştur.

¹⁷⁰ İmamî, Hüsameddin, *Afganistan ve Zuhuri Taliban*, Müessesesi-i İntişarati, Şab, birinci baskı, 1378, Tahran, s. 90.

olmasını isterler. Yahut da böyle bir toplumu, dindar bir lider en iyi şekilde kullanabilir. Dolayısıyla Afganistan siyasetinde genelde din, siyasete alet edilmiştir ki, Taliban da bundan müstesna olmamıştır.

Taliban hareketini Mevleviler¹⁷¹ ve mollalar yönetmişlerdir. Bunlar Afganistan'ın durumunu çok vahim olarak değerlendirmişlerdir. Taliban'ın Dışişleri Bakanı Mevlevi Vekil Ahmet Mütevekkil hareketin ortaya çıkma nedenini şu şekilde açıklamıştır: Mücahit liderlerinin arasında ihtilaf çıktığında onlara ait komutanlar birbirleri ile savaştılar. Vilayetlerde kontrol edilemeyecek düzensizlikler hâkim oldu. Artık milletin mal, can ve şerefi güvence altında değildi. Bunun üzerine din âlimleri ıslah getirici bir hareketin ortaya çıkmasına fetva verdiler. Tüccar kesim, zenginler ve gücü elinde tutan bazı komutanlar bu oluşuma yardıma hazır oldular.¹⁷²

Her ne kadar Vekil Ahmet Mütevekkil din âlimlerinin bu hareketin çıkmasına fetva verdiklerini söylemiş olsa da onun bu söylemi Afganistan'daki din âlimlerinin geneli şeklinde anlaşılmalıdır. Bununla birlikte Mütevekkil'in vilayetlerde düzensizlik ve güvensizlik vardı sözü de tartışılabilir. Yalnız şu da bir gerçek ki birçok bölgede halkın mal, can ve namusu güvence altında olmamıştır.

Ülkenin birçok bölgesinde ahlaksızlık, kızları zorla evlendirme ve milletin namusuna tecavüz etme meseleleri, silahlı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Kabildeki farklı partilere ait militanlar meşru olmayan yollarla halkın malına ve mülküne sahip olmuşlardır.¹⁷³ Ülkede bu gayri meşru örneklerin sayısı daha çok olmuştur. Parti liderlerinin birçoğu kendilerine ait olan militanların önünü alamamışlardır. Komutanlardan bazıları liderlerinin sesine kulak vermiş ve bazıları da umursamamıştır. Kaldı ki liderlerin de gayri meşru işlerin içinde olmadığını söylememiz güç olacaktır. Dolayısıyla bunların hepsi Taliban'ın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Belirli din adamları İslam şeriatını hâkim kılacağız düşüncesiyle bir araya gelmiş ve hareketi Kandahar'dan başlatmışlardır.

¹⁷¹ Özel medreselerde dinî dersleri gören ve kendisini İslamî ilimlerde iyi yetiştiren kişilere Mevlevi denir.

¹⁷² Mütevekkil, Vekil Ahmet, Trc: Vahit Müjde, *Afganistan ve Taliban*, Naşir, Meyhen Kitap Furuşi, 1383/2015, s. 20.

¹⁷³ Seccadi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Afganistan*, s. 300.

Hareketin oluşumuyla alakalı örgüt lideri Molla Ömer, şöyle demiştir: İlk önce Kandahar'ın ilçesi Meyvend'deki medreseden yanımda bir kişiyi de alarak Zengevat mıntıkasına gittim. Server isimli bir şahıstan silah aldım ve Telukan'a girdim. Oradaki medrese öğrencilerine -ki sayımız on dört kişiyi aşmıyordu- fesatla mücadele ve ıslahı getirme konusunda fikirlerimi beyan ettim. Lakin onlar kabul etmediler. Sonra düşüncelerimi yedi tane başka bir Talebe (medrese öğrencisi) ile paylaştım. Bunlar kabul ettiler ve günün sonuna kadar sayımız elli üç kişiye ulaştı. Ertesi sabah Sengsar'a gittik. Sengsar'ın tüccarlarından biri olan Hacı Beşir, bize iki tane araba verdi. Keşeknuhud'a gittiğimizde oradaki halk silah ve maddi yardımlarıyla bizi desteklediler. Keşek'ten Arğustan'a ve oradan da Sipinboldak'a giderek ayaklanmayı başlattık.¹⁷⁴ Dikkat edilirse Molla Ömer de fesatla mücadele söylemleriyle hareketi başlatmasından bahsetmiştir. Sonuç itibarıyla Taliban hareketinin ortaya çıkmasında dinî amillerin rolü büyüktür diyebiliriz. Ne var ki Taliban da fesadın önünü alabilmiş değildir. Ülkenin birçok vilayetinde hüküm sürmüş olan Taliban İslam'a ve dine zarar verecek işler yapmışlardır. Kızların eğitim görmesine karşı çıkma, okulları yıkma, dört tane şahit olmadan zina suçlamalarıyla insanlara rejimi uygulama, bazen doğru dürüst gerekçeleri olmadan hırsızlık suçlarıyla insanların ellerini kesme, haksız yere adam öldürme, aşırı derece Peştunculuk ve ırkçılık yapmaları buna örnektir. Dolayısıyla Taliban ilk başlarda Şeriat buyruklarını uygulayacağız ve fesadın önünü keseceğiz sloganlarıyla çıkmış olsa da durum onların söyledikleri gibi devam etmemiştir.

2. TALİBAN'IN HÂKİMİYET DÖNEMİ

Ekim 1994 yılında ortaya çıkan Taliban hızlı bir şekilde Afganistan'ın topraklarında yayılmış ve iki sene içinde ülkenin hemen hemen hepsini ele geçirmiştir. Taliban'ın ortaya çıkış nedenlerini ve zeminin siyasi, sosyal ve dinî yönlerden müsait olduğunu yukarıda zikrettik. Taliban'ın hâkimiyet dönemi başlığı altında da bu hareketin çarçabuk ülkenin dört bir tarafında yayılmasını, ülkeyi nasıl ele geçirdiklerini, amaçlarını, başarılarını ve bu başarılarının temelinde neyin yattığını inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁷⁴ Endişmen, Muhammed İkrâm, *Nahzatu İslami-i Afganistan, Devleti Mücahidin, İmareti Taliban, Cumhuri-i İslamî*, İntişaratu Said, Birinci Bakı, 1392/2014, Kabil, s. 211.

2. 1. Ülkeyi Ele Geçirmeleri ve Başarıları

Taliban ilk kez Ekim 1994'te dünyanın dikkatini kendisine çekmiştir ki nereden ve nasıl ortaya çıktığı belli olmamıştır. Pakistan devleti ticaret amacıyla bir kervanı Afganistan topraklarından, yani Kandahar ve Herat sınırlarından Türkmenistan'a intikal ettirmek istemiştir. Kervan Afganistan topraklarında girerken saldırıya maruz kalmıştır. Saldırının hemen ardından başka bir grup da ticaret kervanına yardım etmek için saldıran şahısların üzerine doğru yürümüş ve kervanı kurtarmıştır. İşte bu kurtaranlar Talibanlar olmuşlardır. Olaydan sonra kervanın yolcuğuna devam etmesi için Kandahar'a yönelmişler ve direniş olmaksızın orayı ele geçirmişlerdir. Taliban Kandahar şehrine girmeden önce bu vilayet, bazı silahlı gruplar tarafından yönetilmiş ve vilayette kargaşa hâkim olmuştur. Çünkü farklı İslamî partilere mensup mücahitler şehri kendi hâkimiyeti altında olmasını istemişlerdir. Taliban ili ele geçirdikten sonra Farklı grupların komutanlarını da yakalamışlar, bazılarını öldürmüş ve bazılarını da hapse atmışlardır. İl halkından silahlarının teslim edilmesi ve ilin sükûneti için yeni iktidara yardım edilmesi gerektiği istenmiştir¹⁷⁵ Millet in bu çağrıya boyun eğmekten başka bir çaresi olmamıştır. Kaldı ki halk, önceki rejimlerin zulmünden bıkmıştır. İllerindeki savaşın ve kargaşanın durdurulması için tek yapmaları gereken şey de boyun eğmek ve onlara yardım etmek olmuştur.

Taliban artık Afganistan'ın önemli vilayetlerinden birini elde etmişti. Fakat onların amacı Afganistan'ın bütününe ele geçirmek ve kendi anlayışlarını yaymak olmuştur. Bu yüzden ki onlar Kandahar'ın kuzey tarafına göz dikmişlerdir. Uruzgan ve Zabul'u çatışmaksızın ele geçirmişlerdir. Bu vilayetlerdeki Peştun komutanlar Taliban'ın beyaz bayrağını kaldırarak teslim olmuşlar ve silahlarını da onların ihtiyarına bırakmışlardır. Sıra Kandahar'ın güney tarafında bulunan Hilmend vilayetine gelmiştir. Hilmend, Abdülgaffar Ahundzade'nin¹⁷⁶ kontrolü altında olmuştur. Hilmend'deki militanlar ve Taliban arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşmiştir. Belli ki oradaki komutanlar ili Taliban'a teslim etmek

¹⁷⁵ Marsden, Piter, Trc: Kazim Firuzmend, *Taliban, Ceng, Mezhep ve Nizamı Cedid der Afganistan*, Neşri Merkez, Tahran, İkinci baskı, 1388/2009, s.

¹⁷⁶ Hilmend vilayetin o dönemki yani 1994'teki valisinin ismi.

istememişlerdir. Taliban Ocak 1995'te Hilmen vilayetini de aldıktan sonra batıya yönelmişler ve İsmail Han'ın kontrolü altında olan batıdaki üç ilin sınırlarına kadar ilerlemişlerdir. Aynı zamanda başkent Kabil tarafına da hareket etmişlerdir.¹⁷⁷ Taliban iki üç ay içinde düşünülmecek şekilde ilerlemişler ve önlerini kesebilecek bir gücün olmadığını düşünmüşlerdir. Daha önce de değindiğimiz üzere belki de bu ilerlemelerine sebep olan en önemli amil, onların Peştun halkından olmasıdır. Şunu da ilave etmemiz gerekir ki Taliban'ın, geneli Peştunların yaşadığı vilayetlerdeki, işgali diğer vilayetlere nazaran hızlı olmuştur.

Taliban, 2 Şubat 1995'te Verdek ilinin büyük kısmını ele geçirmişler ve Gulbeddin Hikmetiyar'ın Kabil'deki bütün kuvvetlerini tehdit altına bırakmışlardır. Şubatın onuncu gününde ise Verdek vilayetinin merkezi Meydan Şehri kontrol altına almışlardır. Ardından Muhammed Ağa ilçesini de ele geçirmişler. Hikmetiyar, güney tarafından hükümet ve kuzey tarafından da Taliban örgütü arasında sıkıştırılmıştır. Aynı ayın 14'ünde Hikmetiyar Celalabad'a ve (sözde Cumhurbaşkanı olan) Rabbani'nin kuvvetleri de Kabil şehrine geri çekilmişlerdir.¹⁷⁸ Parti liderlerinin arasındaki ihtilaflar, Taliban için büyük bir avantaj sağlamıştır. Taliban ve Taliban'ın arkasındaki güçler, partiler arasındaki ihtilaflardan büyük oranda istifade etmişlerdir.

Devlet liderleri ve özellikle de Cemiyet-i İslami partisinin liderleri Taliban'ın Hikmetiyar karşısındaki başarısını hoş karşılamıştır. O zamanın devlet başkanı olan Rabbani, büyük miktarda para; komutan Ahmedşah Mesud da teknisyenlerini göndererek Taliban'a yardıma bulunmuşlardır. Bu teknisyenler Kandahar'daki uçakları aktif hale getirmek için işe koyulmuşlardır. Bagram'daki savaş uçakları da Hikmetiyar'ın silahlı güçlerini ve kuvvetlerini yok etmek için Gazni ve Çeharasiyab'a kadar Taliban'a eşlik etmişlerdir.¹⁷⁹ Böylece Hikmetiyar gücünü kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Başkan Rabbani'nin Taliban'a yardıma bulunması birdenbire vuku bulmuş bir şeye benzemiyor. Öyle gözüküyor ki Taliban iktidarı ele geçirmek için zekice planlar yapmıştır.

¹⁷⁷ Raşid, Ahmet, Tr: Abdulvudud Nazari, *Taliban, İslam, Neft ve Bazıy Buzurg-i Nev der Asiya-i Miyane*, Bengahi İntişaratı Meyvend, 2008, Kabil, s. 52.

¹⁷⁸ Raşid, Ahmet, *Taliban, İslam, Neft ve Bazıy Buzurg-i Nev der Asiya-i Miyane*, s. 53.

¹⁷⁹ Endişmend, *Nahzatı İslami-i Afganistan, Devleti Mücahidin, İmareti Taliban, Cumhuri-i İslami*, s. 216.

Taliban'ın önderlerinden biri olan Molla Rabbani (ö. 2000) Kabil'i ele geçirmeden önce devlet başkanı Rabbani ile görüşmek üzere Kabil'e gelmiştir. Kabil'i Hikmetiyar kâbusundan kurtarmak için birilerini arayan Rabbani açısından Molla Rabbani'nin bu ziyareti oldukça önemli olmuştur. Bu ziyaret üzere Başkan Rabbani Taliban'a sadece maddi destekle yetinmemiş; BBC Arap televizyonuna çıkarak onları ve güneydeki siyasetlerini övmüştür.¹⁸⁰ Başkan Rabbani'nin bütün bu yaptıklarının tek bir sebebi vardı. O da Hikmetiyar'la arasının bozuk olmasıdır.

Başkent Kabil'de Vahdet partisinin de silahlı güçleri mevcut olmuştur. Vahdet partisinin lideri Abdülali Mezari ile Cemiyet-i İslamî Partisinin lideri Rabbani'nin, özellikle de Cemiyet partisinin en etkili ve yetkili komutanı olan Ahmetşah Mesud'un arasında kırgınlıklar olmuştur. Her iki parti güçleri, Taliban'dan önce de birbirleri ile savaş içinde olmuşlardır. Hizbi İslam Partisinin lideri Gulbeddin Hikmetiyar da hem Cemiyet-i İslami ve Vahdeti İslamî partileriyle ve hem de Taliban'la savaşmıştır. Kuzey lideri General Abdürreşit Dostum'un da devlet başkanı Rabbani ve komutan Mesud ile arası iyi olmamıştır. O da bazen Taliban'la bazen de Cemiyet-i İslamî ve Hizbi İslamî partileriyle savaşmıştır. Parti liderleri ve önemli komutanların bir taraftan savaşıp diğer taraftan menfaatleri için birinin diğeri ile barışması, ilginç olmuştur. Çıkmış olan yeni hareket, bu durumdan azami derecede istifade etmesini çok iyi biliyordu. Belki de başarılarının altında yatan büyük sebep, ülkedeki etkili şahısların ittifak halinde olmamasıydı. Kaldı ki parti liderleri daha sonra ortak düşmanları olacak olan Taliban'a yardım ve destekte de bulunmuşlardır. Yalnız bilmedikleri bir şey vardı. Taliban her ne kadar liderlerin bazılarıyla barışmışsa da kendisinden başka hiçbir gücün iktidarda olmasını istemiyorlardı. Bununla birlikte karşısındaki gücü zayıflatmak için parti liderleri ile işbirliği yapıyordu.

6 Mart 1995'te Mesud, Vahdet partisinin silahlı kuvvetlerini Kabil'in güneyinden ihraç etmiştir. Bunun üzerine Hazaralar Taliban ile işbirliği yaparak silahlarını onlara teslim etmişlerdir. Yalnız, Taliban Hazaraların ve Vahdet Partisinin lideri olan Abdülali Mezari'yı yakalamışlardı. Taliban daha sonra Mezari ve ona eşlik edenleri öldürmüşlerdir. Bu olay, hem Afganistan'daki Şiileri ve hem de İran'ı kızdırmıştır. Komutan Mesud 11 Mart 1995'te Kabil'e girmiş olan Taliban'ı da

¹⁸⁰ Zeydan, *Taliban'ın Yükselişi*, s. 46.

mağlup etmiş ve başkentten çıkarabilmiştir. Bu, Taliban'ın ilk mağlubiyeti olmuştur. Taliban bu mağlubiyetten sonra Afganistan'ın batısına yönelmişlerdir. Ahmedşah Mesud Taliban'ın batıdaki ilerlemesinden endişe etmiş ve yanlısı olan Batıdaki komutan İsmail Han'a 2000 emektar kişi göndererek yardımda bulunmuştur. Böylece Mart ayının sonlarına doğru, Taliban 3000 savaçısını kaybederek batıdaki Şindent bölgesinden de kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁸¹ Batıdaki mağlubiyetten sonra Taliban eski aldıkları vilayetleri de tekrar elden vermişler, İsmail Han'ın askerleri Hilmend vilayetinin bir kısmına kadar girmiştir. Hatta Taliban'ın başkenti sayılan Kandahar da tehdit altında olmuştur.

Ağustos 1995'te İsmail Han'ın silahlı güçleri Kandahar tarafına yola koyulmuşlar, ilk önce başarılı bir şekilde ilerlemişlerdir. Fakat İsmail Han'ın silahlı kuvvetleri Girişgek bölgesinde Taliban tarafından durdurulmuştur. Taliban kısa bir zaman diliminde tekrar Şindent'i ele geçirerek Herat vilayetine doğru ilerlemiş ve 5 Eylül 1995 tarihinde de Herat'ı ele geçirmişlerdir. Öyle söyleniyor ki bu savaşta Taliban'ın ilerlemesinde Kuzey lideri Abdürreşid Dostum'un da rolü olmuştur.¹⁸² Taliban Herat'ı aldıktan sonra başkent Kabil'e tekrar yönelmişlerdir. Yalnız başkenti ele geçirebilmek için Celalabad, Lağman ve Küner illerini de kontrollerine almaları gerekiyordu. Bu sırada Rabbani ve Mesud tek bir parti olarak Taliban'la baş edemeyeceklerini anlamışlardı. Dolayısıyla dünkü düşmanlar Taliban'a karşı savaşmak için artık bir araya gelmeleri gerekiyordu.

Rabbani yeni bir hükümetin kurulması için diğer parti liderleri ile müzakere projesini başlatmıştır. 1996 Ocak ve Şubat aylarında Rabbani'nin temsilcisi Dr. Abdürrahman, Hikmetiyar'la Surubi'de, Abdürreşid Dostum'la Mezar-i Şerif'te ve Vahdet Partisinin lideri Muhakkik'le Bamyán'da ayrı ayrı görüşmeler yapmışlardır. Taliban dışında diğer liderler bir araya gelmeyi kabul etmişlerdir. Taliban ise rejimin kendilerine teslim olmasını istemişlerdir.¹⁸³ Yalnız bu anlaşma devletin liderlere görev vermesi şartıyla gerçekleşmiştir. Özellikle de Hikmetiyar ta baştan beri

¹⁸¹ Raşid, *Taliban, İslam, Neft ve Baziyi Buzurg-i Nev der Asiya-i Miyane*, s. 54-56.

¹⁸² Marsden, *Taliban, Ceng, Mezhep ve Nizamı Cedid der Afganistan*, s. 79.

¹⁸³ Raşid, *Taliban, Zenan Ticareti Mafya ve Projeyi Azim-i Neft der Asiya-i Merkezi*, s. 100.

başbakanlık koltuğunu istiyordu. Onun koltuk sevdalısı gibi görünmesi ve ısrarı belki de yanında yer alan fikir arkadaşlarının ve parti tabanın isteği olmuştur.

Hikmetiyar başkanlık koltuğunu kabul ederek 26 Haziran 1996'da Rabbani devletiyle işbirliği yapmaya hazır olmuştur. Vahidullah Sabavun da kabinesinin savunma Bakanı olmuştur. Hikmetiyar, silahlı kuvvetlerine Kabil'i savunma emrini vermiştir. Taliban güney ve batı tarafından Kabil'e doğru ilerleme yapamamışlardır. Taliban'ın devlet güçlerine karşı gelebilmesi ve Kabil'i alabilmesi için Şehzade Faysal devreye girmiş ve 1996 Temmuz ayında İSİ ile Kabil'in fethi meselelerini konuşmak için İslamabat ve Kandahar'ı ziyaret etmiştir. Arabistan ile Pakistan Taliban'a daha çok yardım ve destekte bulunmuşlardır ki, Taliban iki ay içinde Celalabad ve Kabil tarafına hızlı bir şekilde ilerlemeyi gerçekleştirebilmişlerdir.¹⁸⁴ Dolayısıyla Celalabad elde edildikten sonra batı tarafındaki Lağman, Küner ve Nengerhar vilayetleri de Taliban'ın eline geçmiştir. Böylece Taliban Kabil'e doğru hareket etmişlerdir. Rabbani, yani devletin kuvvetleri şaşkına uğramış ve komutan Mesud da herhangi bir direniş yapamadan 25 Aralık 1996'da silahlı kuvvetleri ile birlikte geri çekilmiştir. Böylece Taliban, başkent Kabil'i de ele geçirmişlerdir. Taliban'ın Kabil'deki ilk şiddeti Afganistan'ın eski cumhurbaşkanı Dr. Necibullah'ı ve onun ziyaretine gelmiş olan kardeşini işkence yaparak idam etmesi olmuştur.¹⁸⁵

Taliban ele geçirdikleri vilayetlerde kendi anlayışlarına göre İslam şeraitini uygulamışlardır. Özellikle kadınlara çok yüklenerek onları eğitimden uzak tutmuşlardır. Kabil'de de aynı uygulamalar söz konusu olmuştur. Kız okulları kapatılmış ve kadın memurları işten uzaklaştırılmıştır. Burka zorunlu olmuş ve çadiri¹⁸⁶ yasaklanmıştır. Musiki ve bazı eğlenceli oyunlar da yasaklanmıştır. Erkekler için sakal bırakmak zorunlu hale gelmiştir.¹⁸⁷ Daha önce böyle uygulamalarla karşılaşmayan Kabil halkı bir anda kendilerini, zor olan bu kanunları üstlenmekle

¹⁸⁴ Ferzan, Ahmedşah, *Afganistan Ez Hükümeti Mücahidin Ta Sukut-i Taliban*, Naşır, Âhengi Kalem, Birinci Baskı, 1389/2010, s. 152.

¹⁸⁵ Karval, Mir Sahib, *Dershayi Talh ve İbret Engizi Afganistan*, Bengahi İntişarati ve Mabaa-i Meyvend, Kabil, 1384/2005., s. 254.

¹⁸⁶ Çadiri: Afganistan toplumunda kadınların başının büyük bir kısmını örtmek için kullandıkları küçük şal.

¹⁸⁷ Karval, *Dershayi Talh ve İbret Engizi Afganistan*, s. 255.

mükellef bulmuşlardır. Gerçi şehirlerde yaşayan diğer vilayetlerin halkı için de aynı zorlanma söz konusu olmuştur.

Taliban artık Afganistan'ın başkentini de ele geçirmişti. Ruhsal olarak devlet çökmüş ve zayıflamıştı. Başkan Rabbani ve ünlü komutanı Ahmedşah Mesud Taliban karşısında yenilmişlerdi. Sıra kuzey lideri General Abdürreşid Dostum'a gelmişti. Kuzeyliler birçok savaştan uzakta olmuşlardır. Kuzeyliler Kandahar, Hilmend, Herat Celalabad Kabil vs. vilayetlerdeki savaşlardan ve oradaki halkın durumundan genel olarak habersiz olmuşlardır. Parti komutanlarının arasında ara sıra, ufak tefek savaflara şahit olmuş olsalar da büyük savaşları ve özellikle de Taliban'ı hiç görmemişlerdi. Her ne kadar bazı sorunlar olsa da halk işinde ve gücünde olmuştur. Millet eğitimini özgür bir şekilde görebilmiştir. Kadın öğretmenleri özgürce hem okullarda hem de kurslarda öğretim yapabilmişlerdir. Yine kadınlar rahatça ve istedikleri şekilde hem dışarıya çıkabilmiş ve hem de eğitimine devam edebilmiştir. Kız erkek okulları ayrı olsa da kadın öğretmenleri erkek okullarında ve erkek öğretmenleri de kız okullarında öğretmen olarak görevlerini yapabilmişlerdir. Emniyet açısından Afganistan'ın kuzey bölgesi, batı, güney ve doğu bölgelerine göre daha iyi durumda olmuştur. Kabil'de yüzlerce raket atılırken ve yüzlerce masum insanımız ölürken, kuzeyliler ülkelerinde savaşın var olup olmadığını bile hissetmemişlerdir. Bu da kuzeydeki istikrarın olması ve iç savaşının olmamasından kaynaklanmıştır.

Taliban kuzeyi General Dostum'dan almak için başka illerde yaptığı gibi düşmanı içten vurması gerekirdi. Başka türlü kuzeyi işgal etmesi düşünülemezdi. O dönemlerde Kuzeyin ikinci etkili adamı Abdülmellik olmuştur. Taliban General Dostum'a galip gelmek için Melik'i kullanmıştır. Denilir ki Taliban Melik'i kendilerinden etmek için ona para ve kendilerinin dışişleri bakanı görevini teklif etmişlerdir. General Dostum'un bazı diğer komutanları da Taliban'ın lehine çalışmışlardır. Bu vakalar Taliban'ın kuzeydeki başarısına sebep olmuştur.¹⁸⁸ Olayı, Taliban'ın Dışişleri Bakanı Müvekkil de şöyle anlatmaktadır: Melik kuzeyin dışişleri işlerini yürütüyordu. Pakistan'ın Mezar-ı Şerif'teki konsolosluğu vasıtasıyla Pakistanlılarla irtibattaydı. Dostum'la arası kötü olduğunda Taliban, Badğis ve

¹⁸⁸ İmamî, *Afganistan ve Zuhuri Taliban*, s. 87.

Faryab savunma hattındaydı. Pakistan'ın arabuluculuğuyla Dostum'a karşı Taliban'la bir anlaşma yaptı. Bunun üzerine o, Herat'ın eski valisi olan ve Dostum'un kuvvetleriyle birlikte Taliban'a karşı savaşan İsmail Han'ı yakalayıp Taliban'a teslim etti. Melik'le yapılan bu anlaşmayı Taliban'ın ilk dışişleri bakanı molla Muhammed Gavsiddin ve son içişleri bakanı olan molla Abdürrazık yaptı.¹⁸⁹ Anlaşılan o ki Taliban İSİ vasıtasıyla Melik'i kendilerinden etmiş ve işlerini kolaylaştırmıştır. Anlaşmanın içeriği tam olarak bilinmese de Taliban'ın Melik'e büyük bir şeyin vadinde bulunmasını söylemek mümkündür.

Melik'in savunma hattını bırakması ve Taliban'ın lehine işlemesi kuzeyin Taliban'ın eline geçmesine sebep olmuş ve 25 Mayıs 1997'de kuzeyin merkezi sayılan Mezar-ı Şerif Taliban'ın eline düşmüştür.¹⁹⁰ Bu sırada General Dostum da kuzeyi terk ederek ilk önce Özbekistan'a ve oradan da Türkiye'ye geçiş yapmıştır. Yalnız Melik'in Taliban'la anlaşması fazla sürmemiştir; 28 Mayıs 1997'de Taliban'a karşı Kuzeyliler tarafından savaş açılmıştır.¹⁹¹ Büyük ihtimalle Melik, aldandığının farkına varmıştı yahut da kuzeyin tek lideri olmak istiyordu ki olamamıştı veya Taliban'ın kendisini yetkisiz hale getireceğini düşünmüştü.

Taliban kuzeyi ele geçirdiğinde, diğer illerde yaptığı gibi kuzeyde de katı İslam düşüncesini uygulamaya başlamışlardır. Hazaralarla Özbeklerin elinden silahlarını almışlardır. Dolayısıyla iki üç gün içinde Taliban'dan bıkmış olan millet, el ele vererek Taliban'a karşı ayaklanmayı başlatmışlardır. Hazaraların bir başka lideri Kerim Halili ile Melik, Taliban'ı köşeye sıkıştırmışlardır. Kuzey tarafına yeni gelmiş olan Taliban kuvvetleri neye uğradığına şaşırılmışlardır. Yeri de bilmedikleri için kaçma fırsatı bulamamışlardır. Millet sokak sokak onları kovalamış, evlerden ve damlardan onlara ateş açmıştır. On beş saat içinde Mezar-ı Şerif'te Taliban 600 kişi kayıp vermiş ve 1000'den fazla kişi de havaalanından kaçmak isterlerken yakalanmıştır. Şibirgan, Faryab ve Semengan illerinin halkı da Taliban'a baş kaldırmışlardır. 24 saat zarfında kuzeyin merkezi Mezar-ı Şerif tasfiye edilmiştir. Tahhar, Faryab, Cuzcan ve Seripul vilayetlerinde sadece beş günlükünde hüküm

¹⁸⁹ Müttevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 62.

¹⁹⁰ Ferzan, *Afganistan Ez Hükümeti Mücahidin Ta Sukut-i Taliban*, s. 236.

¹⁹¹ Raşid, Ahmet, *Taliban, İslam, Neft ve Baziyi Buzurg-i Nev der Asiya-i Miyane*, s. 78.

sürmüş olan Taliban, büyük bir darbeye yıkılmışlardır. Kuzey birlikleri kaçış yolu bırakmadıkları için Taliban çok büyük bir darbeye maruz kalmışlardır. Taliban Kunduz ve Bağlan vilayetlerine geri çekilmişlerdir. Bu savaşta Taliban'ın binlerce insanı ölmüş ve yüzlerce savaşçısı esir düşmüştür. Savaşçıların arasında yüzlerce Pakistan militanları da bulunmuştur.¹⁹² Taliban'ın kuzeydeki kaybı tam olarak bilinmese de binlerden fazla olduğunu söyleyebiliriz. Mezar-ı Şerif ahalisi olarak olaydan bir gün sonra sokağa çıktığımda Taliban'a ait yüzlerce naşı görmüştüm. Feci bir şekilde sokak sokak öldürülmüşlerdi. Fakat onların bu kaybı sadece Mezar-ı Şerif'te değil, bütün kuzeyde olmuştur. Bu olay, Taliban'ı çığırdan çıkartmıştır. Bundan sonra Taliban intikam peşine düşecekti. Büyük bir başarıyı elde eden Taliban, kuzeydeki kaybını kabullenemiyordu. Günü geldiğinde intikamını tekrar alacaktı.

Eskiden General Dostum'un hâkimiyeti altında olan kuzey, artık Melik, Muhakkık, Halili ve Ahmedşah Mesud'un kontrolünde olmuştur. Yalnız Melik itibarını elden vermiştir. İsmail Han'ı Taliban'a teslim ederek Mesud'un, Taliban'la anlaşarak da Hazaralar ve birçok Türk'ün kalbini kırmıştır. Buna rağmen Taliban'a karşı mücadele için diğer liderler onunla ittifak etmişlerdir. Dostum'un Melik'e karşı olan bazı komutanları, Dostum'un tekrar gelmesini istemişlerdir. Hülasa kuzeyin büyük bir kısmında yaşayan Türkler Melik'i yeterli bulmamışlardır. Dolayısıyla General Dostum tekrar kuzeye gelmiş ve mıntıkaya hâkim olmuştur. Melik ve kardeşi Gül Muhammed, bölgeyi terk ederek kaçmışlardır. Bu sırada Taliban, kuzeyin illerinden biri olan Kunduz'u kontrollerine geçirmişlerdir. Badğis tarafında da savunma hatlarını güçlendirmişlerdir. Öbür taraftan Dostum'un da eski gücü kalmamıştır. Bu yüzden hâkimiyeti fazla sürmemiş, 1998'in yazında Taliban tekrar kuzeydeki bütün vilayetleri ele geçirmişlerdir. Dostum da ikinci kez kuzeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Kuzeyde binlerce savaşçısını kaybeden Taliban sokaklarda önüne çıkanı öldürmüş veya tutuklamıştır. Taliban'ın kuzeydeki birinci mağlubiyetinde, nasıl ki sokaklar Taliban'ın naşı ile doluysa, sonraki

¹⁹² Ferzan, Afganistan *Ez Hükümeti Mücahidin Ta Sukut-i Taliban*, s. 238-239.

galibiyetlerinde ise sakaklar muhaliflerinin naşı ile dolmuştur. Şu kadar var ki Taliban, kendileriyle savaşmayan sivilleri de öldürmüşlerdir.¹⁹³

Taliban herkesten daha çok Hazaralara zarar vermiştir. Taliban Şia mezhebine mensup olan Hazaraları, kendilerinin en tehlikeli düşmanı olarak görmüşlerdir. Ayrıca Taliban'a en çok kafa tutan millet de Hazaralar olmuştur. Mezar-ı Şerif tekrar Taliban'ın eline düştüğünde kendileriyle en çok mücadele eden kesim Hazaralar olmuştur. Hazaralar Mezar-ı Şerif'te Taliban'a karşı tek bir kurşun kalana kadar savaşmışlar ve 1500 savaşçılarında sadece yüzü sağ çıkabilmiştir. Taliban Kuzeyi ele geçirdiğinde Hapishaneleri kuzeyin halkıyla doldurmuşlardır. Özellikle Mezar-ı Şerif'te namazı cemaatle kılmak için camiye giden milleti, camiden götürüp hapse atmışlardır. Bu insanlardan yüzlercesi konteynırlarla Mezar-ı Şerif'ten başka bir ile intikal ettirilirken canlarını Hakka teslim etmişlerdir.¹⁹⁴ Çünkü konteynırlara kasıtlı olarak ölsünler diye oksijen girecek bir delik bırakmadan haddinden fazla insan yüklenmiştir.

Hazaralar'ın en çok buldukları bölgeler Bamyan ile merkezi vilayetlerdir. Afganistan'ın bütüncül olarak ele geçmesini isteyen Taliban, Bamyan'ı da almak istemişlerdir. Dolayısıyla Bamyan'ı da 13 Eylül 1998'de Vahdet partisini mağlup ederek ele geçirmişlerdir. Vahdet partisinin bazı komutanlarının Taliban'a teslim olmaları Bamyan'ın işgaline etki etmiştir. Kerim Halili ve partinin diğer önderleri birçok kişiyle Bamyan'ın tepelerine kaçmak durumunda kalmışlardır. Taliban bu vilayette de milleti öldürmekten çekinmemişlerdir. Ayrıca Bamyan'da bulunan tarihi putları patlatmışlardır.¹⁹⁵ Bamyan iki kere Taliban'la Vahdet partisi arasında el değiştiren bir vilayet olmuştur. Öte yandan komutan Mesud da Taliban'a karşı mücadelesine devam ettirmiştir. Bağlan, Kunduz ve Tahhar illerinde Taliban'ın kaybı büyük olmuştur. Bir ay savaşla sonunda Taliban'a karşı savaşanların daha sonraki merkezi sayılan Talikan da Taliban'ın tasarrufu altına geçmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Marsden, Peter, s. 89., Karval, Mirsahib, s. 255-256., Ferzan, Ahmedşah, s. 240-266., Raşit, Ahmet, İslam, Neft ve Bazi-i Buzurği Nev der Asiya-i Miyane, s. 84-100.

¹⁹⁴ Raşit, *Taliban, Zenan, Ticareti Mafya ve Proje-i Azim Der Asiya-i Merkezi*, s. 159-160.

¹⁹⁵ Raşit, *Taliban, Zenan, Ticareti Mafya ve Proje-i Azim Der Asiya-i Merkezi*, s. 164.

¹⁹⁶ Endişmend, *Nehzeti İslami-i Afganistan*, s. 223.

Sonuç itibarıyla Taliban muhaliflerinin Taliban'a karşı güçleri kalmamıştır. Mesud Pençşir'de tutunmuş ve ölene kadar da Pençşir'i düşmana teslim etmemiştir. O, zayıflamış olsa da Taliban'a karşı mücadelesini yandaşlarıyla birlikte devam ettirmiştir. Yalnız her ne kadar mücadele varsa da Taliban muhaliflerinin ilerlemesi mümkün gözüküyordu. Taliban muhalifleri ara ara bazı ilçeleri Taliban'dan tekrar almış olsalar da, bu onların başarısı anlamına gelmezdi. Çünkü 1994 yılında ortaya çıkmış olan Taliban, 1996'da devletin başkentini ve 1997 yılında birçok önemli vilayetleri ele geçirerek devleti yok etmişti. 1998'lerde Afganistan'ın yüzde 90'nına hâkim olan Taliban, kendi hükümetini kurarak büyük bir başarıyı elde etmişti. Uygulamalarıyla dünyanın dikkatini kendisine çeken Taliban, eşi ve benzeri olmayan tek bir hükmetti. Onların devletini sadece Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Eyaleti dışında başka hiçbir ülke resmiyete tanımamıştır. Hatta birçok ülke Taliban'a karşı boykot bile yapmıştır. Fakat Taliban'ın önde gelen liderleri buna aldırış etmiyorlardı. Bunun sebebi, Taliban'ın ya inançlarından yahut da siyaseti bilmediklerinden kaynaklanıyor olmalıydı.

2. 2. Başarılarının Sırrı

İki sene içinde mevcut hükümetin başkenti olan Kabil'in kapılarını çalan Taliban, Afganistan'ın birçok vilayetini süratle ele geçirerek başarılı olmuştur. Onların bu başarısının altında yatan sebeplerin ne olduğu sorusuna Afganistan'ın o günkü dinî ve içtimaî durumu cevap vermektedir. Daha önce de değindiğimiz üzere Afganistan'ın durumu genel olarak Taliban'dan önce çok vahim vaziyette olmuştur. Ülkenin yetkili şahısları birbiriyle kavga ve savaş içerisinde olmuşlardır. Millet mevcut hükümet ve savaşıardan bıkmış durumda olmuştur. Ülkenin birçok vilayetinde düzensizlik, istikrarsızlık ve güvensizlik hâkim olmuştur. Din prensipleri göz ardı edilerek şer ve fesat baş göstermiştir. İşte böyle bir durumda yeni bir hareketin ortaya çıkması, ister istemez başarıyı da kendisiyle getirir. Lakin Taliban'ın başarısını sadece Afganistan'ın o günkü şartlarına bağlamamız da pek objektif bir değerlendirme olmayacaktır diye düşünüyoruz. Çünkü Taliban'da istikrar, inanç, Allah yolunda cihat ve itaat ön planda olmuştur. Bunların hepsi Taliban'ın başarısına sebep olan etkenlerdir.

Dr. Seyyid Abdülkayyum Seccadi Taliban'ın başarısına sebep olan faktörleri, Taliban'ın kuvvetli noktaları ve Taliban karşıtı güçlerinin açığı diye ikiye ayırmaktadır. Seccadi Taliban'ın kuvvetli noktaları başlığı altında, Taliban'ın manevi motivasyonunu, köklü inançlarını, komutta birlik ve ittifak olmalarını; ellerindeki mıntikalarda güven ve istikrarın olmasını sıralarken, Taliban karşıtı güçlerinin açığı başlığı altında ise, siyasetin sınırlı olması, yani birbirini görmemezlik, heterojen içyapı/çeşitli noktalarda değişiklikler gösteren yapı ve gelecekteki güç yapısının belirsizliği faktörlerini zikretmektedir.¹⁹⁷

Seccadi'nin belirttiği gibi Taliban'da manevi motivasyon ve inanç çok önemliydi. Onlar her ne kadar düzen, İstikrar ve güven getirme sloganlarıyla çıkmış olsalar da bu grubun ilk halkaları Afganistan'ın mevcut durumu karşısında güçlü bir şekilde dinî motivasyona sahip olmuşlardır. Şüphesiz ki kendi inançlarına göre şahadet aşkıyla savaşmışlardır. Taliban'ın tebligat bakanı muhbirlerin, ramazan ayında savaşın devam edilmesi konusunda ne diyorsunuz sorusuna Hz. Peygamber'in birçok savaşı ramazan ayında olmuştur; Allah Teâlâ ramazan ayı sebebiyle birçok gazvelerde onları muzaffer kılmıştır; ramazan ayında yapılan amellerin sevabı başka aylara nazaran birkaç kat fazla olacaktır şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁸ Tebligat Bakanının cevabı onların güçlü bir inanca ve iradeye sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu güçlü inanç ve irade kâfire karşı kullanılmış değil, bir Müslüman'a karşı kullanılmıştır. Şehit olup olmama meselesi de tartışmaya açık bir konudur. Dolayısıyla onların manevi motivasyonlarının yüksek olmasının getirisi ve götürüsü bizi ilgilendirmelidir. Tabiidir ki bu özellik onların başarısında büyük bir rol oynamaktadır. Yine Taliban komutta birlik ve beraberliği sağlayabilmişlerdir. Ellerin altındaki bölgelerde güven ve istikrarı getirme konusunda muhaliflerinden başarılı olmuşlardır. Millet birçok konuda özellikle de eğitim konusunda sıkıntı çekmiş olsa da güven konusunda pek sorun yaşamamıştır. Dolayısıyla Taliban'ın başarısına hem Afganistan'ın o günkü şartları ve hem de Taliban'ın kendine özgü bazı özellikleri sebep olmuştur diyebiliriz.

¹⁹⁷ Seccadî, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Afganistan*, s. 324-330.

¹⁹⁸ Seccadî, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Afganistan*, s. 325.

3. TALİBAN'IN KABİNE VE İDARİ YAPISI

Taliban 1996'da başkent Kabil'i ele geçirdikten sonra kabine ve idari işler kurumlarını belirterek resmi bir şekilde devletlerini kurmuşlardır. Taliban örgütünün başında yukarıda da bahsettiğimiz gibi Molla Ömer bulunmuştur. Dolayısıyla Taliban'ın Bakanlar Kurumu ve İdari yapısının şeklini Taliban'ın son Dışişleri Bakanı Mevlevi Mütevekkil'in belirttiği idari yapıyı baz alarak aşağıda tablo şeklinde gösterirken Molla Ömer'in ismi yazılmamıştır.

Tablo 6: Taliban'ın Kabine Yapısı

Sayı	İsim	Görev
1	Molla Übeydullah Âhund	Savunma Bakanı
2	Hafız Ahmedullah	İçişleri Bakanı
3	Molla Muhammed Gavs Âhund	Dışişleri Bakanı
4	Molla Emir Han Mütteki	Bilgi/İtlaat ve Kültür Bakanlığı
5	Molla Hacı Muhammed Ahmedi	Maliye Bakanı
6	Hafız Din Muhammed Hanif	Pian/Pılanlama Bakanı
7	Mevlevi Gıyaseddin Âğâ	Milli Eğitim Bakanı
8	Molla Nureddin Turabi	Adliye Bakanı
9	Molla Dadullah Tayyib	Mühabirat/İletişim Bakanı
10	Mevlevi Ahmedullah Nu'mânî	Yükseköğretim ve Meslek Bakanı
11	Molla Muhammed Nesim Âhundzâde	Tarım ve Hayvancılık Bakanı
12	Mevlevi Abdürrakib	Mülteciler Bakanı

13	Müftü Muhammed Masum Afganî	Sağlık Bakanı
14	Molla Muhammed İsa Âhund	Su ve Elektirik Bakanı
15	Mevlevi Muhammed Rustem Hanefî	Şehercilik Bakanı
16	Mevlevi Ahmed Can	Maden ve Sanayi Bakanı
17	Mevlevi Abdüşşükür Hakkânî	Hac ve Diyanet İşleri Bakanı
18	Mevlevi Celalüddin Afganî	Serhadât/Sınırlar Bakanı
19	Mevlevi Muhammed Veli	Emribil Ma'ruf ve Nehi Anilmünkir Bakanı
20	Mevlevi Abdülveli	Ticaret Bakanı
21	Molla Ahter Muhammed Mensur	Havacılık Bakanı
22	Molla Hbibullah Âhund	Transport/Ulaşım/Ulaştırma Bakanı
23	Mahdüm Abdüssettar Saadet	Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı
24	Mevlevi Hamdullah Zâhid	Endüstri ve Gıda Bakanı
25	Molla Dadullah Vurud	Fevaid-iÂmme/Kamu Yrarı Bakanı
26	Molla Abdussamed Hâksâr	İhtisab/Hesaplama ve İstihbarat Bakanı
27	Molla Muhammed Tahir Enverî	İş İdaresinin Genel Başkanı
28	Mevlevi İhsanullah İhsan	Di Afganistan Bank'ın Genel Başkanı
29	Mevlevi Said Ahmed Gafurî	Kızılay Genel Başkanı

30	Molla Saiededdin Said	Kırsal Kalkınma Kurumu Genel Başkanı
31	Mevlevi Muhammed âbid Verdek	Jeoloji ve Haritacılık Kurumu Genele Başkanı
32	Abdüşşükür Mutma'in	Olimpiyat Genel Başkanı
33	Molla Muhammed Abbas Âhund	Başsavcı
34	Mevlevi Arifullah Arif	Kabil Belediye Başkanı
35	Molla Hamidullah Âhund	Aşar Vergisi ve Zekat Kurumu Genel Başkanı
36	Molla Muhammed Hüseyin Müsteid	Bilim Akademisi Kurumu Genel Başkanı

Burada dikkat çekilmesi gereken iki husus vardır. Biri; görüldüğü gibi Taliban'ın Kabine ve idari yapısının başında Molla, Mevlevi ve Hafızlar bulunmuştur. Yani bakanlar ve başkanların hemen hepsi din adamları/âlimleridir. Bir molla, Mevlevi ve Hafızın ticaret, havacılık, jeoloji, sanayi, sağlık, şehircilik, bankacılık vb. alanı olmayan konularda hâkim olması ve bu meselelerde fikir yürütmesi ne kadar mümkün olabilir? Ülkenin kalkınması ve gelişmesi için, işi işin ehline vermek gerekmez miydi?

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da bakan ve başkanların hemen hemen hepsinin Peştun olmasıdır.¹⁹⁹ Biliyoruz ki Afganistan'da farklı milliyetler birlikte yaşamaktadırlar. Bu milliyetlerin içinde Peştunlar, Farslar/Tacikler, Türkler ve Hazaralar diğer milliyetlere nazaran Afganistan toplumunun genelini oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda Taliban'ın kabineyi tek bir milliyete has kılması, Peştunculuk ve ırkçılık yaptıklarını açık bir şekilde göstermektedir diyebiliriz.

¹⁹⁹ Furuzan, *Afganistan Ez Hükümeti Mücahidin Ta Sukutu Taliban*, s. 172.

Dolayısıyla Taliban'ın bu ve buna benzer olaylarda Peştunculuk yapmaları ileride Taliban'ın çöküşüne de sebep olacaktı.

4. TALİBAN'IN ÇÖKÜŞÜ

Bir örgütün yükselişinde belli başlı amillerin olduğu gibi, çöküşünde de aynı şekilde bazı amiller olacaktır. 1994'te ortaya çıkan Taliban, nasıl ki süratle Afganistan'ın dört bir tarafına yayıldıysa, aynı şekilde 2011 yılında hızlı bir şekilde yıkılmıştır. Tezimizin bu başlığı altında Taliban'ın çöküşünde rol oynayan faktörlerin ne olduğu konusunu tespit etmeye gayret göstereceğiz. Örgütün yıkılmasında genel olarak rol oynayan amillerin “iç ve dış faktörler” başlıkları, adı altında incelemek mümkündür. Biz de bu alt başlıkları altında Taliban'ın çöküşüne sebep olan iç ve dış faktörler hakkında kısa ve öz bir şekilde açıklık getirmeye çalışacağız.

4. 1. İç Faktörler

Taliban'dan önce, ülkenin Mücahitlerin yönetimi altında olduğunu biliyoruz. Her ne kadar ülkenin tek bir cumhurbaşkanı olsa da parti liderleri ülkede inanılmaz güce sahip idiler. Mücahitler döneminde Cemiyet-i İslamî partisinin lideri Rabbanî Cumhurbaşkanı sıfatıyla ülkenin başındaydı. Taliban bu rejime karşı çıkarak 1994'lerde yavaş yavaş kendisini göstermeye başlamıştı. Kısa bir zaman içinde Taliban ülkenin %90'nını ele geçirse de muhaliflerinin hepsini yok etmeye kadir olamamıştı. Özellikle de parti liderlerinin hemen hemen hepsi Taliban'a yakayı ele vermemişlerdi. Şu kadar var ki parti liderlerinin bazıları yurt içinde ve bazıları da yurt dışında olmuşlardır. Bunların hayatta kalmaları aslında Taliban için ileride büyük bir tehditti. Dolayısıyla Taliban'ın çöküşünde büyük ölçüde sebep olan en önemli faktör de Liderlerin hayatta kalmasıdır diyebiliriz. Çünkü liderler milletin tekrardan ayaklanarak Taliban'la mücadele etmelerine etkili olmuşlardır.

Diğer yandan, kimilerine göre Taliban örgütü ilk başlarda siyasi bir teşkilat değildir. Sadece muhalifleri yok etmek ve istikrarı sağlamak üzere çıkmışlardı ve daha sonra 1996'dan itibaren hükümet kurma hedefleri olmuştur.²⁰⁰ Böyle bir

²⁰⁰ Şirazi, Ebu Müslim, *Taliban der Püştü Nikab, Raz-ı Zuhur, Remzi Sukut, Muammayi Baz Tevellüd*, İntişaratı Said, Birinci Baskı, 1393/ 2014, Kabil, s. 75.

değerlendirme yapılmış olsa da, örgütün ta başlangıçtan beri hükümet kurma hedefinin olduğunu ve siyasetin tam içinde olduklarını söylememiz de yanlış olmayacaktır. Siyasi amacı olmayan bir hareketin siyasilerle mücadele etmesi de “ilk başlarda böyle bir niyeti yoktu” düşüncesini savunan araştırmacıların tezinde bir problemin olduğunu göstermektedir. Taliban örgütü çıkışı itibarıyla, siyasilerle mücadele etmiş ve kendi siyasetlerini ele geçirdiği bölgelerde uygulamıştır. Fakat Taliban’ın yanlış politika uygulaması ve genelin düşüncesine önem vermemesi örgütün yıkılmasında zemin hazırlamıştır.

Taliban 1996’da Afganistan’ın başkenti Kabil’i ele geçirdiğinde Dr. Necibullah’ı ve kardeşini Birleşmiş Milletler kurumundan çıkartarak öldürmüş ve cesetlerini şehirde asmışlardır. Kabil’in işgalinden sonra Pakistan, BAE ve Suudi Arabistan Taliban’ı resmi ve meşru bir devlet olarak tanımıştır. Artık El-Kaide lideri Usame ile Molla Ömer’in irtibatı güçlenmiştir.²⁰¹ Taliban’da da ta baştan beri katı İslamcılık düşüncesi hâkimdi. Taliban bu yönüyle Usame’ye daha çok yakındı. Diğer bir ifadeyle el-Kaide örgütüyle Taliban’ın ortak noktaları katı İslamcılık düşüncesi idi. Dolayısıyla Taliban’ın Usame’nin de fikirleri ile birlikte katı İslamcılık düşünceleri daha da pekişmişti diyebiliriz. Hülâsa Taliban, milletin saçına, sakalına, giyimine, kuşamına, eğitimine ve özgürlüğüne karışarak halkın nefretini kazanmıştı. Dolayısıyla Taliban’ın çöküşüne sebep olan iç amillerin bir diğeri de radikal İslamcı davranışları yüzünden, halkın onlara karşı kını olmuştur. Ayrıca ülkede küçümsenmeyecek kadar etkili ve yetkili olan Hazaralar sadece Şia mezhebine ait oldukları için Taliban tarafından dışlanmıştır. Bu da büyük bir kesimin Taliban’a karşı kafa tutması demektir.

Taliban Hazaralara farklı bir gözle bakmış ve onları yoldan sapmış olanlar olarak görmüşlerdir. Bu yüzden Taliban döneminde çok sayıda Hazara canından olmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler kurumunun tespitiyle sadece Mezar-ı Şerifte 5000 Hazara Taliban tarafından öldürülmüştür.²⁰² Şunu da söylemek gerekir ki Taliban, halkın deyimiyle zulmünü sadece Hazara milletine karşı yapmamıştır. Onların fikirlerine karşı çıkan herkes baskı altına alınmış ve azarlanmıştır.

²⁰¹ Şirazî, Ebu Müslim, *Taliban der Püştî Nikab*, s. 76.

²⁰² Şirazî, Ebu Müslim, *Taliban der Püştî Nikab*, s. 76.

Dolayısıyla bunların hepsini göz önünde bulundurduğumuzda Taliban'ın çöküşünde iç amillerin ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde görebiliyoruz.

4. 2. Dış Faktörler

Daha önce de değindiğimiz üzere Taliban devletini Pakistan BAE ve Suudi Arabistan resmiyete tanımışlar ve desteklerini Taliban'dan esirgememişlerdir. Bununla birlikte Taliban'ı resmiyete tanıyan ülkelerde yaşayan radikal Müslümanlar da Taliban'ın yanında yer almıştır. Bunlardan Arabistan'daki Usame b. Ladin'i ve Pakistan'daki Mevlevi Fazlurrahman'ı örnek olarak gösterebiliriz. Yine Taliban'ı resmiyete tanımayan ülkelerde de devlete karşı çıkan radikal Müslümanların Taliban'ın yanında yer aldığını görmemiz mümkündür. Bunlardan da Özbekistan devletine karşı olan Tahir Yoldaş ve Tacikistan devletine karşı çıkan Cumabay Nemenganîden söz etmemiz mümkündür.

Taliban'ın Dışişleri Bakanı Mevlevi Mütevekkil konuyla alakalı şöyle demektedir: “Afganistan cihadından sonra Maverâünnehir İslamî hareketlerindeki bazı gençler Afganistan ve diğer ülkelere gittiler yahut da Tacikistan'ın İslamî hareketi gibi ülkelerinde yaşayarak faaliyetlerine başladılar ki, bunlardan bir kısmı devlet ile barıştı. Bir kesim mücadeleciler de ülkelerinde faaliyetlerine başlamaları nedeniyle devlet tarafından bastırıldılar. Baskı altında alınanlardan biri de Cumabay Nemenganî idi ki sonra kendi liderliğinde az bir kişiyle Tacikistan yoluyla Afganistan'a geldi. Cumabay Nemenganî daha sonra Amerika'nın hava saldırılarında Afganistan'ın kuzeyinde öldü. Fakat Cumabay Nemenganî'den önce de Özbekistan İslamî hareketinin lideri Tahir yoldaş Afganistan'da Taliban'la birlikteydi. Özbekistan devleti bu şahısların Afganistan'dan çıkartılmasını istiyordu. Lakin ülkelerinde Taliban muhaliflerinin bulunması nedeniyle onlar da kendilerini suçlu hissediyorlardı. Diğer yandan Güneydoğu Türkistan'ın Hizbi İslamî hareketine ait bir kesim önceleri, Afganistan Hizbi İslamî hareketindeydiler. Bu kesimin daha sonra Taliban'a katılması Çin devletinin endişelenmesine neden oldu.”²⁰³

Ülkelerinde devlete karşı çıkan radikal İslamcıların Taliban'ın yanında yer alması ister istemez o ülkelerin Taliban'a karşı olumsuz bir tavır sergilemesine neden

²⁰³ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 59-60.

olmuştur. Yalnız bunu genel anlamda söylememiz doğru olmayacaktır. Suudi Arabistan ve Pakistan'daki radikal hareketler bunlardan müstesnadır. Çünkü o ülkelerin hem devleti ve hem de radikal İslam düşüncesine sahip olan insanları, Taliban'ı desteklemişlerdir. Dolayısıyla Taliban'a karşı olan ülkelerin Taliban'ın muhaliflerine yer vermesi ve onlara yardım etmesi, muhaliflerin güçlenmesine sebep olmuştur. Yine Taliban ister siyasî ister dini ve mezhebi anlamda komşularıyla iyi bir politika kuramamışlardır. Afganistan'la komşu olan Özbekistan, Tacikistan ve Çin/Güneydoğu Türkistan'daki radikal düşünceli şahısları yanına alarak komşularını tehdit etmiştir. Öte yandan Taliban, geneli Şia mezhebine mensup olan İran'ın da gönlünü alamamıştır. Özellikle de İran'ın Mezar-ı Şerif'teki konsolosluğunda bulunan İranlı diplomatların öldürülmesi İran'ın Taliban'la ilişkisini daha da kötüye sürüklemiştir. Her ne kadar Taliban bu işi üstlenmemiş olsalar da İran'ın kabulü zor olmuştur ve işler savaş çağırısına kadar götürülmüştür.²⁰⁴

Taliban'ın yanında yer alan ve her türlü yardımda bulunan şahısların başında Usame geliyordu. Usame'nin Taliban'a Yardım ve destek konusunda rolü olduğu gibi, Taliban'ın çöküşünde de çok büyük bir rolü olmuştur. Usame daha önce Sudan'da yaşamıştır. Amerika Usame'nin Sudan'dan çıkmasını istemiş ve bu yüzden de Sudan'ı baskı altına almıştır. 1996'da Celalabad'ın komutanlarından olan Mevlevi Halis'in Hizbi İslamî hareketinden Mühendis Mahmud, Hikmetiyar'ın Hizbi İslamî hareketinden Fazlulhak Mücahid ve İttihadı İslami-î Afganistan hareketinden de Üstat Sayyaf'ın kendisi önderliğinde Sudan'ın inkılâp töreni davetine icabet etmişlerdir. Öyle görünüyor ki bu şahıslar Sudan seferi sırasında Usame ile görüşerek Afganistan'da onun sığınması konusunda yardım edeceklerine dair hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Dolayısı Usame bir şekilde Sudan'dan Afganistan'a getirilmiş, Celalabad'da yukarıda ismi geçen şahıslar ve Mevlevi Halis tarafından korunmuştur. Bu sıralarda Taliban Peştunların yaşadığı bölgelerde süratle ilerlemekte olmuşlardır. Amerika, Mücahitlerin bazı komutanları tarafından Usame'nin yakalanması için bir hayli uğraşmıştır. Ancak Afganistan'ın doğu bölgeleri Taliban

²⁰⁴ Ferzan, Afganistan *Ez Hükümeti Mücahidin Ta Sukut-i Taliban*, s. 278.

tarafından ele geçirilince Usame Taliban'ın yanında yer almıştır.²⁰⁵ Böylece Usame Afganistan topraklarından faaliyetine başlamıştır.

7 Ağustos 1998'de Norveç ve Daru'l-İslam'da patlamalar olmuştur. Usame tarafından düzenlenmiş olan bu patlamalar sonucunda 12 Amerikalı ölmüştür. Bunun üzerine Amerika 17 gün sonra intikam almak için Sudan ve Afganistan'a füze saldırısını gerçekleştirmiştir. Amerikan'ın Host bölgesindeki bombardıman saldırısında Usame'nin yirmi adamı ölmüş ki, onların çoğu Pakistanlılardan oluşmuştur.²⁰⁶ Bu olaydan sonra Usame'nin Amerika'ya karşı düşmanlığı açık bir şekilde başlamıştır. Usame'nin Amerika ve diğer ülkelere karşı düşmanlığı eninde sonunda Taliban'ın sonunu getirecekti. Aslında bu konuda Taliban'ın liderliğinde de bir sorunun olduğunu söylememiz mümkündür. Bu konuda Molla Ömer'in Usame ile aynı düşüncede olduğunu söylememiz de güç değildir. Çünkü Taliban'ın danışmanlığını yapan Usame'nin, olayları gerçekleştirirken onlarla istişare etmesi kaçınılmazdır.

Usame'nin Amerika tarafından zanlı görüldüğü başka bir olay da 11 Eylül hadisesi olmuştur. Şöyle ki 11 Eylül 2001'de Amerikan Airlines uçağı içinde 81 yolcu ve 11 görevliyle, New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezinin kuzey kulesine isabet etmiştir. Diğer uçak United Airlines'tir ki, taşıdığı 85 yolcu ve 9 görevliyle Dünya Ticaret Merkezinin güney kulesine çarpmıştır. Bir diğer uçak yine Amerikan Airlines'e ait olup 58 yolcu ve 6 görevliyle Pentagon binasına²⁰⁷ çarpmıştır. Kırk dakika sonra bir başka United Airlines de 38 yolcu ve 7 görevliyle Beyaz Saraya çarpmak için kaçırılmıştır. Uçak hedefe isabet etmeden önce düşürülmüştür. Yalnız Amerikan Birleşik Devletlerinin Dünya Ticaret Merkezi olan ve 101 kattan oluşan İkiz Kuleleri, yarım saat içinde yerle bir olmuş; hadisede üç bin insan hayatını kaybetmiştir. Çarpmayı Pentagon binasına başarabilen uçak da binanın bir kısmını çöküntüye uğratmıştır. Neticede Amerikan Birleşik Devletleri korkuya kapılmışlardır.²⁰⁸

²⁰⁵ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal Salta-i Taliban*, s. 66-67.

²⁰⁶ Endişmend, Muhammed İkrâm, *Amerika der Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, Kabil 1384/2005, s. 191.

²⁰⁷ Arlington County 'de bulunan Amerikan Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı Karargâhı.

²⁰⁸ Endişmend, Muhammed İkrâm, *Amerika der Afganistan*, s. 28.

Bu olaydan sonra Amerika Taliban'dan el-Kaide lideri Usame'yi istemiştir. Bu istek Taliban tarafından reddedilince Amerikan'ın Taliban'a karşı ciddi bir tutum sergilemekten başka bir yolu kalmamıştır.²⁰⁹ Sonuç itibarıyla 11 Eylül hadisesinden sonra hem ülke çapında ve hem de Uluslararası düzeyde Taliban'ın çöküşü meselesi için zemin müsait olmuştur. Ülke içinde bulunan hemen hemen bütün siyasi ve askeri hareketler Taliban'a karşı aynı safta yer almışlardır. Dolayısıyla Uluslararası düzeyde bütün BM Güvenlik Konseyi, çoğu ülke, Orta Asya ülkeleri, Rusya Federasyonu ve Afganistan Kuzey birlikleri ABD rehberliğinde Taliban ve Terörizme karşı mücadeleye başlamışlardır. Amerika'nın hava saldırıları ve Kuzey birliklerinin mücadelesi sonucunda Taliban'ın rejimi 2001'de sona ermiştir.²¹⁰

5. TALİBAN VE DİN

Taliban Afganistan İslamî hareketlerinden biri olduğu için Taliban'ın dinî yönünün incelenmesi önemlidir. Taliban ve Din başlığı altında kendilerini İslam'ın savunucuları olarak gören Taliban'ın dinî eğitim ve dinî uygulamalarının durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

5. 1. Taliban'ın Dinî Eğitimi

Bir dini, birilerine aktarmak veya birilerine karşı savunmak için ilk önce o dinin öğrenilmesi gerekecektir ki, bu da doğru eğitim yoluyla gerçekleşecektir. Eğer dinî eğitim doğru bir şekilde alınmazsa insanlara dinî konularda örnek olmak oldukça zor olacaktır. Dolayısıyla dini tebliğ etmek, dinin savunucusu, iyi bir Müslüman ve dinî konularda örnek olmak isteyen kişinin, dini iyi bilmesi gerekir.

Mütevekkil Taliban'ın iki kısım din talebelerinden oluştuğunu söylemektedir. Ona göre "Taliban'ın bir kesimi mücahitlerden oluşuyordu ki, onların kendi cephesi vardı. Fakat Kandahar komutanlarının bencillikleri yüzünden zaafa uğrayarak kenara çekildiler. Bunlardan bazıları cephelerini medreseye dönüştürdüler ve bazıları da tamamen sahneden çıktılar. Taliban'ın bir diğer kesimi ise Pakistan'ın dinî medreselerinde yahut da ülkedeki dinî medrese ve camilerde eğitimle meşgul olan

²⁰⁹ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 240.

²¹⁰ Karval, *Dershayi Telh ve İbret Engiz-i Afganistan*, s. 258

Afgan talebelerdir.”²¹¹ Görüldüğü üzere Taliban hareketi dinî medreselerde veya camilerde eğitim gören gençlerden oluşmaktadır.

Taliban ortaya çıkmadan önce yukarıda da değindiğimiz gibi Afganistan’da savaş hâkim olmuştur. Bu yüzden millet canını kurtarmak için güvenli bir yere sığınmak istemişlerdir. Halkın çoğu komşu ülkeler olan Pakistan ve İran’a yönelmişler; böylece milyonlarca Afganistanlı başta bu iki ülke olmak üzere farklı ülkelere de yerleşmişlerdir. Pakistan’da yerleşen bir kesim Afgan, Mütevekkil’in de dediği gibi Pakistan’ın dinî medreselerinde eğitim görmekle meşgul olmuştur. Pakistan medreselerinde eğitim gören çocuk ve gençlerin oradaki din âlimlerinden etkilenmemesi mümkün değildir.

Taliban yönetiminde Taliban’ın içinde bulunan yazar Vahid Müjde de konuyla alakalı fikirlerini şu şekilde beyan etmektedir: “Cihat döneminde dinî ilimlere karşı aşırı derecede ilgi duyuldu. Din âlimleri de fevkalade güce sahip olmuşlardı. Millet din âlimlerinin fetvasıyla cihadı başlatmıştı. Böylece geçmişte toplum içinde önemsenmeyen bu kesim, artık yükselmişti. Ulemanın toplumun prestijini kazanması, milletin çocuklarını dinî medreselere göndermesine sebep olmuştu. Cihadî örgütlerin her biri muhacirlerin kampında yüzlerce mezhebi medrese kurarak onları yönetiyorlardı. Çocuklar, erkeklerin ağır bastığı bir ortamda ailelerinden kopuk bir şekilde yetişiyordu. Taliban’ın/Talebelerin dünyası farklı insanlardan oluşuyordu ve genç talebelerin mizacı, böyle bir çevrede şekilleniyordu. Burası öyle bir ortamdı ki başına sarık takmalı ve sakalı da kendi haline bırakmalıydın. Onlar iyi bir Müslüman ve zahiren şeriatla süslenmiş biri olarak görünmek için çaba gösteriyorlardı. Kadın onların ortamına girme hakkına sahip değildi. Okumuş olan bir kadın, onlara göre tehlikeli bir varlıktı.”²¹²

Yine Pakistanlı yazar ve araştırmacı Ahmet Raşit Taliban’ın eğitimi hakkında şöyle demektedir: Taliban’ın çoğu Muhacirlerin kampında sınır ve Kuvite’de büyümüşlerdir. Bu gençler Pakistan’ın dinî medreselerinde ilmi az olan Afgan mollaları veya Pakistan’daki köktendincilik yapan İslamî partilerin/hareketlerin yanında eğitim görmüşlerdir. Taliban İslam’ın temel prensipleri, Hadis ve Şeriat

²¹¹ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 19.

²¹² Müjde, *Afganistan ve Penç Sal Salta-i Taliban*, s. 32-33.

kurallarının yorumlanması gibi meseleleri ilmi ve bilgisi az olan Afgan Mollaları ve Pakistan'ın aşırı giden ifratî mollalarından öğrenmişlerdir. Yani ne hocalar ve ne de öğrenciler Matematik, Fen, Tarih ve Coğrafya gibi alanlarda resmî bir şekilde eğitim görmüşlerdir.²¹³

Sonuç itibarıyla Taliban böyle bir ortamda, dinî eğitimlerini aldıklarına göre ister istemez ileride bir teşkilat kurduklarında bu çevreden öğrendiklerini diğer kesime de öğretecek ve fikirlerini yayacaklardı. Taliban gerçekten de Afganistan'da ilk hâkim oldukları vilayetlerde fikirlerini uygulamaya başlamışlardır. İyi ve kötü yönünü düşünmeden birdenbire köktencilik yaparak milleti kendilerinden soğutmuşlardır. Çağın sorunlarını geleneksel ve katı İslamcılık bir yöntemle çözmeye çalışmışlardır. El-Cezayirli yazar Muvaffak Zeydan'ın dediği gibi Taliban genel olarak bildikleri bir destura tutunmuşlardır ki, o da İslam'ın Şeriatını uygulamaktır. Taliban İslam şeriatının nasıl uygulanacağına dair tafsilat bildirmemişlerdir. Onlar ideolojilerine geleneksel din eğitimi üzerinden bağlı olmuşlardır. Bu da Abbasiler dönemindeki Nizamiye medreselerinde verilmiş olan eğitim sistemine benzemiştir. Bu eğitim sistemi geleceğe yönelik değil, günün üzerine kurulmuş bir eğitim sistemi olmuştur. Geleneksel eğitim anlayışına göre, sakal, kadınların burka giymesi gibi meselelerde ve halkın tepkisini uyandıran başka konularda, dış görünüşe çok ehemmiyet tanınmıştır. Taliban bu eğitim anlayışını baz aldıklarında Afganistan halkının sosyal, iktisadî, siyasî ve idarî meseleleriyle karşı karşıya kaldıklarında sorunları çözememişlerdir.²¹⁴ Taliban'ın problemleri çözemedikleri gibi sorun yarattıklarını da söylemeden geçemeyeceğiz. Onlar iktidarda oldukları zaman da halkın sosyal, siyasî, iktisadî ve idarî sorunlarını çözmek yerine çoğaltmışlardır. Birçok konuda fikir yürütmekten kaçınmışlardır. Netice itibarıyla aldıkları eğitimin Afganistan'ın kalkınması ve gelişmesi için yetersiz olduğu bir tarafta dursun, İslam'ın doğru anlaşılmasına da yetersiz olduğunu söylememiz mümkündür. Taliban kendilerini her ne kadar samimi ve doğru yolda olduklarını düşünüyor olsalar da, yaptıkları eylemler onların samimi ve doğru olduklarını yansıtmamıştır.

²¹³ Raşit, *İslam, Neft ve Bazi-i Buzurği Nev der Asyayi Miyane*, s. 50.

²¹⁴ Zeydan, *Taliban'ın Yükselişi*, s. 56.

5. 2. Taliban'ın Dinî Uygulamaları

Taliban'ın dinî uygulamaları denilince aklımıza ilk olarak Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir/İyiliklere Emir ve Kötülüklerden Sakındırma Bakanlığı gelmelidir. Afganistan tarihinde ilk olarak bu adla bir bakanlık açılmıştır. Taliban dinî konuları bu bakanlık idareleri vasıtasıyla takip etmiş ve işleri de bakanlıktan çıkan kanunlara göre uygulamışlardır.

Taliban'ın iyilik ve kötülükten anladıklarının ne olduğu konusunun üzerinde durmadan önce, mevzuun ilk önce Kur'an'daki yerine bakmamızda fayda vardır. Konuyla alakalı Allah Teâlâ şöyle demektedir: *Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.*²¹⁵ *Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*²¹⁶ *Bunlar tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele.*²¹⁷

Görüldüğü üzere iyiliğe emir ve kötülükten alıkoyma meselesi Kur'ânîdir. Kurtuluşa eren insan ilk önce kendisi Allah'ın emir ve yasaklarına uyar ve insanları da bu doğrultuda iyiliğe çağırır ve kötülükten alıkoyar. Bunu yaparken de zorbalık yapmaz. Çünkü yüce Allah bir ayeti kerimede şöyle buyurmaktadır: *“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğutu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*²¹⁸

Âl-i İmran'daki 104. ayeti kerimeyi din eğitimcilerinden biri olan Bayraktar Bayraklı şu şekilde yorumlamaktadır: Allah Teâlâ'nın bu ifadesinden toplumda bir eğitim ordusu oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu eğitim ordusunun

²¹⁵ *Âli İmran/104.*

²¹⁶ *Tevbe/71.*

²¹⁷ *Tevbe/112.*

²¹⁸ *Bakara/256.*

yetiştirilmesi toplumların veya milletlerin olmazsa olmazını teşkil etmektedir. Ayetin birinci kısmında yer alan “*İçinizde bir topluluk bulunsun*” ifadesindeki topluluktan maksat, toplumu idare eden ve eğitim politikasını yürüten grup olabilir. İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak bir eğitim faaliyeti olması hasebiyle insanların beyin ve gönüllerini tarla sürer gibi sürmeyi ifade etmektedir. Buna göre ayetin son kısmındaki “*İşte kurtuluşa erenler onlardır*” ifadesine “İşte onlar toplumu eğitenlerin ta kendisidir” şeklinde mana verebiliriz. Onlar insanların beyinlerini, gönül ve nefislerini tarla sürer gibi sürer; beyin, gönül ve nefise iyinin ve doğrunun tohumlarını ekerler. Toplumun umduğuna erişmesini, kötülüklerle savaşmasını ve kazanmasını sağlarlar. Bu eğitim faaliyetini yerine getiren grup, insanların gönüllerine sevgiyi aşırlarlar. Bu da onların kaynaşmasına sebep olur. Bunlar kardeşliği tesis ederek ayrılma ve düşmanlıkla mücadelede insanlığın hedefe ulaşmasına yardımcı olurlar.²¹⁹

İyiliğe emir ve kötülükten sakındırma meselesini Kur’an-ı Kerim ayetleriyle temellendirdikten sonra konuyu bir de Taliban’ın yorumuyla ele almaya çalışacağız. Mevlevi Mütevekkil’e göre İslamî bir sistemde şeriatın kanunlarıyla amel eden Emribil-ma’ruf ve Nehi Anilmünkir idaresinin olması zaruridir. Taliban’dan önce de münkirlerle mücadele denilen bir riyaset/başkanlık mevcuttu ki, Taliban onu Bakanlığa dönüştürmüşlerdir. Bu Bakanlık birimi vilayetlere nazaran şehirlerde daha aktif durumdaydı. Eğitim alanında zayıf olmalarından dolayı halkın arasında münkirlerle mücadele konusunda çok problemler yaşıyorlardı. Bazı konularda uygun olmayan personelleri işe almaları nedeniyle lüzumsuz meselelerde millete hakaret edilir ve uygun olmayan davranışlar sergileniyordu. Belirlenen kararları dikkate almamaları sebebiyle muhalefet dalgasıyla karşı karşıya kalmışlardır.²²⁰

Birimin âmirleri hiçbir kriter olmaksızın kendi anlayışlarını din adına toplumun üzerine dayatmışlardır. Hiçbir mercie cevap vermek gibi bir zorunlulukları olmamıştır. Kimsenin onları eleştirmeye de hakkı olmamıştır. İdarenin/bakanlığın güçlü olması hasebiyle diğer bakanlık birimleri bu idareden korkmuşlardır.

²¹⁹ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C. 4, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2005, s. 287-292.

²²⁰ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 72.

Taliban'ın Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir ünitelerinde görevli olan memurlar, kendilerince her türlü kötülük ve ahlaksızlığı yani insan öldürme, hırsızlık, musiki, şarkı söyleme, televizyon, video çekme ve kaydetme aleti, uydu anteni, hayâsızlık, mahremi olmaksızın kadınların yolculuğa çıkması, sakal kısaltma, tıraş ve fotoğrafı yasaklamışlardır. Zikredilmiş olan şeyleri biri gerçekleştirdiğinde birim tarafından cezalandırılmıştır.²²¹

Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir Bakanlığının sınırsız yetkiye sahip olması örgütün lideri Molla Ömer'in onlara daha çok hak tanınmasından kaynaklanmıştır diyebiliriz. Çünkü konuyla alakalı devlet memurlarına gönderilmiş olan hükümde örgütün lideri Molla Ömer şöyle demektedir: “Şeriat hükümlerine aykırı olan amellerin önlenmesi ve daha iyi bir düzenin sağlanması için sizlere emir veriyorum ki, Şeriata aykırı iş yaptığından dolayı Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir idaresi tarafından tutuklanarak onların emriyle hapse atılmasına veya serbest bırakılmasına siz karışmayın.” Tutuklama konusunda Savunma, İçişleri Bakanlıkları ve Güvenlik idaresi de yetki sahibi olmuşlardır. Fakat bunlar yalnız idareleriyle alakalı suçlu kişileri tutuklayabilmişlerdir. Ancak Emribil-ma'ruf İmaretin kurallarına baş kaldıran ve münkirlere karışan herkesi cezalandırabilmişlerdir. Dolayısıyla bunlar mahkemenin hükmü olmaksızın birilerini dövebilmiş, tutuklayabilmiş ve her türlü ceza verebilmişlerdir.²²²

Taliban'ın İslamî emirler ve Şeriatın hükmü olarak gördükleri mevzularda aşırı gittiklerini görebiliyoruz. İyiliğe Emir ve Kötülükten Sakındırma Bakanlığının koyduğu bazı kurallar günümüzde uygulanması mümkün olmayan şeylerdir. Musiki, şarkı dinlemek, şarkı söylemek, televizyon açmak, uydu kullanmak, kamere kullanmak, fotoğraf çekmek, saç bırakmak, sakalı kesmek vb. şeyler için ceza vermeleri Taliban'ın birçok konuda o dönemlerde bile aşırı gittiklerini göstermektedir. Hâlbuki yasakladıkları birçok şey toplumun ihtiyaçlarından sayılmaktadır. Kadınların toplu taşıma araçlarında erkeklerden ayrı oturmaları ve yine bu araçlarda kadın erkek arasında perdenin bulunması, evlerde televizyon

²²¹ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 157.

²²² Kaker, Muhammed Hasan, Trc. Sultan Ahmed Behin, *Seferi be Vatan, Taliban ve Bünyad Gerayi-i İslâmî*, Naşır, Şirketi Kitab Şah Muhammed, Kabil, 1390/2011, s. 133.

olması için ceza vermeleri, normal fotoğraf çekememek, diğer İslâmi ülkelerde bulunmayan İslâmîleştirilmiş ve dayatılmış prensiplerdir diyebiliriz.

Emribil-ma'ruf kurumunda görev yapan memurların ezan vakitlerinde ellerinde kırbaç, çubuk bulundurarak camilerin önünde yayaları, arabaları durdurup milleti zorla namaza göndermelerine, bazı namaz vakitlerinde özellikle de yatsı ve sabah namazlarında namazdan sonra camilerde yoklama yapıldığına, saçın uzaması yüzünden ceza verilmesine, zina suçundan dolayı recimin uygulanmasına ve hırsızların elinin kesilip ağaçlara asıldığına şahit olan Afganistan halkı, Taliban'ın dinî uygulamalarından bıkmış ve usanmış duruma gelmişti. Daha sonra örgütün yok olması için milletin çaba gösterdiği ve eski liderlerin peşinden giderek arkasında durması milletin Taliban'ın uygulamalarından bezmiş olduklarını göstermektedir. Sonuç itibarıyla konuyu eğer eğitime bağlayacak olursak -ki bağlanmasını da gerekli buluyoruz- Taliban'ın dinde ifrat ve tefrit yapmaları, eğitime doğru düzgün ehemmiyet vermemelerinden kaynaklanıyordu diyebiliriz. Dinî eğitim, doğru bir şekilde öğrenilerek uygulansaydı genel anlamda toplumun Taliban'dan soğuması ve Taliban'ın karşısında yer alması söz konusu olmazdı.

6. TALİBAN'IN EĞİTİM ANLAYIŞI

Bir ülkenin gelişmesi, kalkınması ve modernleşmesi için o ülkenin eğitime ağırlık vermesi gerekir. Fertler, toplumlar, örgütlerin ilerlemesi ve işlerinde başarılı olması da yine eğitim sayesinde gerçekleşir. Toplumların değişimi de eğitimle tahakkuk bulur. Bu bağlamda Taliban'ın eğitim anlayışı da önem arz etmektedir. Afganistan'ın tarihi seyrine baktığımızda Taliban'ın yükselişine de yerilişine de şahit oluyoruz. Bir anlamda Örgütün hem yükselişi ve hem de yıkılışı eğitim anlayışlarıyla ilintilidir. Çünkü zihinler eğitim yoluyla değişikliğe uğrar.

Taliban örgütünün geneli, medreselerde eğitim görmüş insanlardan oluşmaktadır. Bu yüzden geleneksel din eğitim anlayışına önem vermeleri gayet normal olarak karşılanmalıdır. Kaldı ki yukarıda da değindiğimiz üzere Taliban, Pakistan'daki aşırı dinci olan grupların yanında yetişmişlerdir. Dolayısıyla örgüt, köktenci din anlayışına sahip olması sebebiyle geleneksel eğitim sistemine aşırı derecede önem vermişlerdir diyebiliriz. Taliban her ne kadar eğitim alanında genelde

eleştiriye maruz kalmış olsalar da, onların bir eğitim sistemlerinin olmadığı söylenemez. Onların eğitim anlayışlarını resmî ceridelerinde de görmemiz mümkündür. Birçok konuda kanunları bu ceride vasıtasıyla görevlilere ve halka aktardıkları gibi eğitim kanunlarını da aynı ceride aracılığıyla topluma bildirmişlerdir. Fakat bazı konularda ceridedeki kanunlarla çeliştiklerini de görebiliyoruz. Örneğin eğitim kurallarının ikinci maddesinde “İmaretî İslamî Devletinde Afganistan vatandaşlarının tamamı talim ve terbiye görme meselesinde eşit haklara sahiptir”²²³ denilse de Afganistan İmaretî İslamî Devleti, Afganistan vatandaşlarının büyük bir kısmını teşkil eden kadınlara eğitim alma hakkını tanımamıştır. Fakat şu kadar var ki aynı ceridenin üçüncü maddesinde “Kadınların eğitimi, İslam Şeriatı sınırları içerisinde özel yasama belgesi vasıtasıyla düzenlenecektir”²²⁴ denilmektedir. Ne var ki Taliban’ın beş senelik iktidarlarında sınırlılıklarla beraber sağlık sektörü dışında kadınların eğitim gördüğüne kimse şahit olamamıştır.

Taliban’ın eğitim anlayışında sorgulamak, karşı çıkmak ve muhalefet etmek söz konusu değildir. Onların koyduğu kurallara kimse itiraz edememiştir. Müslüman olan gazeteciler bile Taliban’ın kuralları hakkında onlara bir şey soramamışlardır. Yabancı personel yardım görevlileri İslam hakkında bir şeyden bahsedememişlerdir. Taliban’ın tepkisi onlara karşı “sizler Müslüman değilsiniz; dolayısıyla İslam hakkında bahsetme hakkına sahip değilsiniz” olmuştur. Dinden yalnız onların anladığı doğruydı; diğerlerinin İslam’dan ne anladığının bir anlamı yoktu.²²⁵

Taliban liderlerinin yaptıklarının şeriat kurallarına uygun olmasını söyleyerek savunması da ayrı bir meseledir. Molla Emir Han Muttaki, Taliban’ın geçici Kültür Bakanın 15 Kasım 1996 tarihinde Cuma namazı hutbesindeki konuşması dikkatleri çekmektedir. Ona göre İslamî hükümette bundan sonra zulüm, dehşet ve bencillik yoktur. Aksine eşitlik, sözde ve amelde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Şeriatının yasasını yerine getirmek vardır. Afganistan İslamî devletinin başında bulunan Taliban İslamî

²²³ Resmî Ceride, Sayı: 796, Ferman İmaretî İslami-i Afganistan der Mevrîdi İsnadi Taknini Merbuti Vezareti Maarif, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 1.

²²⁴ Resmî Ceride, Sayı: 796, Ferman İmaretî İslami-i Afganistan der Mevrîdi İsnadi Taknini Merbuti Vezareti Maarif, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 1.

²²⁵ Reşîd, Ahmed, *Taliban, Zenan, Ticareti Mafya ve Proje-i Azim Der Asiya-i Merkezi*, s. 220.

hareketi, İlahî Şeriata ve Kuran-ı Kerimin hidayetine uygun olan söylediklerini amelen gerçekleştirmişlerdir. İslamî devletin attığı her adım Şeriatın kanunlarına uygundur. (Bu devlette) dile getirilmiş olan her şey, amelen gerçekleştirilmiştir.²²⁶

Taliban'ın İslam anlayışıyla ve eğitim anlayışı aslında birbiriyle çok yakın ve ilintilidir. Sonuç itibarıyla Taliban'ın eğitim anlayışında İslami ve dinî eğitim ağırlık basmaktadır. Fakat bu İslami ve dini eğitim anlayışı, sorgulayıcı değil kabul edici, arayışçı değil boyun eğici, ılımlı değil katı ve radikalci şeklinde olmuştur. Bu yüzden Dinî medreselerde eğitim görmüş olan Taliban, modern eğitime değil, kendi anlayışlarına uygun olan dinî eğitime önem vermişlerdir.

7. TALİBAN DÖNEMİNDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Eğitim ve öğretimin insan hayatında ayrı bir yerinin olduğunu biliyoruz. İnsanı insan yapan şey eğitim ve öğretimdir. Eğitim ve öğretim olmadan doğru şeyleri yapabilmek ve ilerlemek oldukça zordur. Bu yüzden ki İbn-i Haldun İnsanın hayatında eğitim ve öğretimin önemine binaen “İnsan eğitim-öğretim ile iyiyi kötüden, çirkin ve bozuk olanlardan ayırır. Böylece başıboş gezen hayvanlardan farklı hale gelir. İnsan eğer çirkin ve bozuk şeylerin neler olduğunu, bunların iyilerden nasıl ayırt edileceği konusunda bilgilenir ve eğitilirse ve güzel olanları tekrar ederse bu eğitim sonucunda hayvanlardan farklı hale gelerek güzel ve iyi şeyler üretebilir”²²⁷ demektedir. Dolayısıyla bu başlık altında, önemli ve hayatî bir mesele olan eğitim ve öğretimin Taliban dönemindeki durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

7. 1. Modern Eğitim ve Dinî Eğitim

Eğitim-öğretimde hem modern eğitim ve hem de dinî eğitim önemlidir. Çünkü modern eğitimle bilimi, dinî eğitimle de İslam'ı ve İslamî yaşamı öğrenir insan. İster İslamî bir ülke olsun ister de lâik bir ülke olsun mezkûr eğitim alanlarına önem verilmesi gerekir. Bu bağlamda Taliban'ın eğitim anlayışında modern eğitim ve dinî eğitimin ilişkisini öğrenmekte fayda vardır. Taliban'ın dinî eğitime sıcak bakması ve

²²⁶Marsden, *Taliban, Cenk, Mezhep ve Nizamı Cedid der Afganistan*, s. 79.

²²⁷ Ev, Hacer, *İbn-i Haldun'un Eğitim görüşü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s. 24.

bu eğitimi Afganistan çapında yaygın hale getirmesi, Taliban'ın İslamî bir hareket olmasından kaynaklanmıştır diye düşünülebilir. Taliban hareketinin lideri Molla Ömer'in Kandahar'daki "Biz, Allah'ın dinini O'nun arzında hâkim kılmak, Kelimetullah'a/Allah'ın kitabına hizmet etmek, Allah'ın Şer'i hükmü ve hududunu uygulamak istiyoruz" şeklindeki konuşmasına ve Pakistanlı Şir Ali Şah'ın Taliban için düzenlemiş olan Taliban'ın hedef ve amaçlarına bakacak olursak onların genel anlayışlarının tamamen İslamî ve dinî olduğunu görüyoruz. Ancak, Şir Ali Şah'ın belirlediği hedefler içerisinde bir maddelik de olsa okul ve üniversitelerde İslamî bir yaklaşımla davranılması gerektiğinden ve modern eğitimin tedrisinden de bahsedilmiştir.²²⁸

Taliban taassup ve şiddetle yalnızca kızların yüzüne okulları kapatmış değillerdir. Erkek okulları için de sorun çıkartarak ve büyük ihtimalle modern eğitimin olması hasebiyle muhalefet etmişlerdir. İmareti İslamî hükümetinde modern eğitim tüm alanlarda gerilemeye doğru gitmiştir.²²⁹ Taliban, dinî eğitimi asıl ve modern eğitimi ferî olarak değerlendirmişlerdir.²³⁰

Taliban'ın dinî eğitimi asıl görmelerinin sebebi, kırsal bölgelerde yetişmiş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü Taliban'ın genelini kırsal bölgelerdeki insanlar oluşturmuşlardır. Kırsal bölgedekiler şehirde yaşayan insanlara kötümser bakmışlardır. Kırsaldaki insanların çoğu şehir nizamının, dinsizliğin rüştüne yol açacağı düşüncesini taşımışlardır. Onlara göre komünistlerin darbesini destekleyenler de şehirliler olmuştur. Bu insanlar dinî olmayan okullarda/medreselerde eğitim görmeyen şehirlilere de su-i zan ile bakmışlardır. Uzak kırsal bölgelerinde kız okulları olmamıştır. Taliban işte böyle bir zihniyet ile şehre gelmişlerdir. Onların içinde bulunan aydın düşünceli insanlar da çoğunluğun tesiri altında kalmıştır.²³¹ Dolayısıyla bu insanlar genelde medreseye önem vermişlerdir. Taliban'ın liderleri de molla ve Mevlevi olması hasebiyle medreseye yetişmiş insanlar olmuşlardır. Taliban'ın içindeki Mevlevi, şeyh ve mollalar modernliğin kendisine karşı

²²⁸ Hakkani, Mevlevi Hafızullah, *Taliban, Afganistan, Men Hilmü'l Molla İla İmaretü'l-Mü'minin, ettab-atu'l-Ulâ*, 1997 Ma'hed Edderasarü's-Siyasiyye, el-Kısmu'l Arabi, İslamabâd Pakistan, s.107-109.

²²⁹ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 228.

²³⁰ Hakkani, *Taliban, Afganistan, Men Hilmü'l Molla İla İmaretü'l-Mü'minin*, s. 157.

²³¹ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 109.

çıkışlardır. Her ne kadar Taliban'ın lideri “İmaretî İslamî-i Afganistan hükümeti, muhlis, İslam'a ve ülkenin gelişmesine ilgisi olan deneyimli Müslüman aydınları ve teknisyenleri işe alacaktır” dese de, bu dönemde ne ülkenin gelişmesi için bir aydın işe alınmıştır ve ne de gelişmeye yönelik bir şey ortaya konulmuştur. Kaldı ki İmaret, üç kez memurlarını azaltmış, %80'nini de işten alıkoymuş ve bunların yerine Taliban ve mollaları tayin etmiştir. Taliban'ın İmaretî İslamî hükümetinde aydın, deneyimli insanların sayısı çok azalmış, nizam tamamen talebe/medrese öğrencilerinin ve mollaların eline geçmiştir. Taliban bir sınıf haline gelerek ülkenin düzenini ve toplumu İslamileştirmek istemişlerdir. Onların liderleri resmi ve gayri resmi konuşmalarında ve yazılarında genelde dinî bir pozisyonla küfür ülkesi, İslamî ülke, İslam ordusu, müşrik, fesatçı, haktan sapan, zina, recim, livata, namaz, kıyamet, ecinne, hicapsızlık, mukaddes cihat, had ve hudut, zulüm, fesat, fitne, şeyh, pir, mürit, mürtet, kâfir vb. İslamî, dinî ve ahlakî kelimeleri kullanmışlardır. Onların konuşmalarında millet, bilim, maarif, teknoloji, iktisat, sağlık, fen, kültür, gelişme vb. modern hayatı ilgilendirecek olan veya en azından kendi hayatları için yararlı olan kelimeler, hemen hemen bulunmamıştır.²³²

Asri eğitimden dinî eğitime öncelik tanınması yahut da okula göre medresenin tercih edilmesi Taliban'ın inanç ve siyasi görüşlerinden kaynaklanmıştır. Onların inançlarında veya siyasetlerinde medrese okula göre tercih edilmiştir. Başka bir deyişle, medreseyi okula tercih etmek Taliban'ın resmi politikaları olmuştur. Ancak onların içinde modern eğitim hakkında farklı görüşleri ileri sürenler de olmuştur. Taliban'ın içinde bulunanlardan bazıları modern eğitimi mubah, bazıları da mekruh, bir kısmı da modern eğitimi, bilim ve beşeri ilimlerin eğitimini haram olarak görmüşlerdir. Taliban, konuyla alakalı izlenim ve görüşlerini Maarif yasasına yerleştirerek modern eğitimden dinî eğitime öncelik tanımışlardır. Bu kanuna göre, idare, okul öğretmenleri, okul öğrencilerinin seviye yüksekliğini ulum-i dinî ve Şeriatın hükümlerini bilmesiyle, belirlemekle mükellef olmuşlardır.²³³ Taliban'ın, konuyla alakalı düşünceleri resmi cerideleri ve maarif kanunlarında şu şekilde zikredilmektedir: “Okul öğrencilerinin nezdinde dinî eğitim ve şariat hükümlerinin

²³² Kaker, *Seferi be Vatan, Taliban ve Bünyad Gerayi-i İslâmî*, s. 132.

²³³ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 228.

önemi, belirlenmesi açısından sınav alacak olan öğretmenler ve ilgili idareler, sınavlarda modern eğitime nispeten dinî eğitimin sorularını ve puanlarını tercih etmekle mükelleftirler.”²³⁴

Her ne kadar Taliban, dinî eğitime öncelik tanımış olsalar da Taliban dönemindeki okul müfredatına baktığımızda modern eğitimin ders müfredatından kaldırıldığını göremiyoruz. Aşağıdaki tablolarda Taliban döneminde eğitim ve öğretim müfredatında modern eğitim dersleri ilkökul, ortaokul ve lisede örnek olarak gösterilmektedir.²³⁵

Tablo 7: Taliban döneminde İlkokulda modern eğitim

Sa- yı	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	6.Sınıf
1	Matematik	Matematik	Matematik	Matematik	Matematik	Matematik
2	Resim	Resim	Pratik Eğitim	Pratik Eğitim	Pratik Eğitim	Tarih
3	Spor	Spor	Resim	Resim	Resim	Coğrafya
4			Spor	Spor	Spor	Pratik Eğitim
5						Resim
6						Spor
7						

²³⁴ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 71.

²³⁵ Belh vilayetinin merkezi olan Mezar-i Şerif’te bulunan, eskiden Mirza Uluğbek Lisesi ismiyle ve hali hazırda Ustad Atâ Muhammed Nur Lisesi olarak bilinen liseden aldığımız Taliban zamanındaki müfredat, bunu göstermektedir.

Tablo 8: Taliban döneminde Ortaokulda modern eğitim

Sayı	7.Sınıf	8.Sınıf	9.Sınıf
1	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik
2	İngilizce	Kimya	Kimya
3	Geometri	Fizik	Fizik
4	Fizik	Biyoloji	Biyoloji
5	Kimya	Tarih	Tarih
6	Biyoloji	Coğrafya	Coğrafya
7	Tarih	Geometri	Geometri
8	Coğrafya	İngilizce	İngilizce
9	Spor	Spor	Spor

Tablo 9: Taliban döneminde Lisede modern eğitim

Sayı	10.Sınıf	11.Sınıf	12.Sınıf
1	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik
2	Müsellesat	Müsellesat	Müsellesat
3	Kimya	Kimya	Kimya
4	Fizik	Fizik	Fizik
5	Biyoloji	Biyoloji	Biyoloji
6	Tarih	Tarih	Tarih

7	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
8	Geometri	Geometri	Geometri
9	İngilizce	İngilizce	İngilizce
10	Spor	Spor	Spor

Yukarıdaki tablolara göre Taliban döneminde okul müfredatında modern eğitime yer verildiğini görüyoruz. Fakat bu derslerin eğitim ve öğretimde verilir verilmemesi mevzu-i bahistir. Taliban döneminde modern eğitimin öğretimi olmuş mu olmamış mı sorusu öğrenilmesi gereken önemli sorunlardandır?

Konuyla alakalı Taliban'ın dışişleri bakanı şöyle demektedir: “Afganistan’da iki çeşit eğitim vardır ki, bunlardan biri dinî eğitim ve diğeri de modern eğitimidir. Hükümetler genelde modern eğitime teveccüh etmişlerdir. Dinî eğitim ise çoğu zaman milletin yardımıyla gerçekleşmiştir. Gerçek şu ki her iki cereyan da keyfiyet ve kemiyet açısından halkın ihtiyacını karşılamamıştır. Bu iki akım arasındaki ayırım ve paralelsizlik toplum arasında büyük bir boşluk yaratmıştır. Taliban iki izlenime de dikkat etmişlerdi; fakat ekonomilerinin yeterli olmaması bu işe engel olmuştur. Taliban medreselere/dinî okullara teveccüh etmişler ve şehirlerdeki okulları eski haline bırakmışlardı.”²³⁶

Taliban'ın Dışişleri Bakanın da değindiği üzere Afganistan’da iki akım arasında paralelsizlik olmuştur. Taliban döneminde bu paralelsizlik daha da ileri gitmiştir. Çünkü Taliban daha çok medreselere/dinî okullara önem vermişler ve modern okulları kendilerinin de dediği gibi olduğu gibi bırakmışlardır. Her ne kadar Taliban'ın Mütevekkil gibi önde gelen liderleri ekonomik vs. sorunlar yüzünden modern okullara teveccüh edemediklerini söylemiş olsalar da, bunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Taliban'ın medreseler için büyük ölçüde para harcadıklarını biliyoruz. Dolayısıyla sadece ekonomik sorunlar, ülkedeki yüzlerce modern okulların kapatılmasına neden olmamalıydı. Sonuç olarak dinî derslere ve

²³⁶ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 78.

dinî medreselere önem vermek Taliban'ın önemli politikalarından biri olmuştur. Taliban'ın modern maarifle yaptığı bir diğer iş de eğitim kurumları ve okulların eğitim ve müfredatlarına değişiklik getirmek olmuştur. Gerçi okul müfredatına dinî derslerin çoğalması mücahitler döneminde olmuştur. Fakat Taliban, okullarda dinî eğitimin ve eğitim saatlerinin fazlalaştırılması konusunda tekit ederek daha da ileri gitmişlerdir. Taliban'ın dinî eğitime odaklanması modern eğitimin azalmasına sebep olmuştur. Böylece Taliban döneminde maarifin seyri çökmeye doğru gitmiştir. Bu dönemde haftalık ders saatlerinin çoğu Eğitim Bakanlığı tarafından dinî eğitime ayrılmıştır. Okullarda, ağırlıklı olarak dinî eğitimin olması modern okulları medrese şekline dönüştürmüştür.²³⁷ Bu yüzden de okullardaki modern eğitimin ders saatleri azaltılmış, dinî derslere daha çok dikkat edilmiştir. Ayrıca dinî okullardaki birçok dersler, modern okulların müfredatına yerleştirilmiştir. Tezimizin ilgili başlıkları altında konu hakkında detaylı bir şekilde bilgi veremeye çalışacağız.

7. 2. Dinî Eğitime Ağırlık Vermelerindeki Amaçları ve Doğurdukları

Sonuçlar

Yukarıda da mevzu-i bahis ettiğimiz üzere Taliban hareketi genel olarak Mevlevî, molla ve medrese öğrencilerinden oluşmuştur. Bu yüzden de İmareti İslamî diye adlandırılan Taliban hükümetinin başında, molla ve Mevlevîler bulunmuştur. Bu dönemde din adamlarının hükümetin başında bulunması, hükümetin şariat hükmüyle yürütülmesi demek olmuştur. İmareti İslamî devletinde nasıl ki din, diğer alanlarda ön planda tutulmuşsa, eğitim alanında da din ön planda tutularak dinî eğitime öncelik ve ağırlık verilmiştir.

Taliban döneminde maarif zayıf hale gelmiştir. Maarifin gelişmemesi ve çöküntüye uğraması Taliban'ın eğitim politikasından veya israflarından kaynaklanmış olabilir. Kaldı ki modern eğitime göre dinî eğitime ağırlık vermek Taliban'ın resmi ve siyasi politikası da olmuştur. Taliban'ın nezdinde asıl olan dinî eğitimidir. Taliban, zaman diliminde modern eğitim sisteminin yerine dinî medreselerin sistemini yerleştirmek ve dinî olmayan modern eğitim sistemini zayıflatmak için Eğitim ve Yüksek Öğretim Bakanlıklarının bütçelerine sınırlılıklar

²³⁷ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 229

getirmiş olabilirler. Her nedense Taliban döneminde en büyük darbeyi Maarif almıştır.²³⁸ Öte yandan, Taliban genel olarak da dinî medreselere önem vermişlerdir. Taliban'ın dinî okullara önem vermelerindeki yahut da modern okulları dinî okullara dönüştürmelerindeki amacı savaş eğitimi için de olabilir. Çünkü Amerika'nın savaş tehditleri sırasında Farukiyye Medresesi öğrencilerinden Amerika'ya karşı savaşmak için talebe istenmiştir. Böylelikle bütün talebeler medreseyi bırakmışlardır. Dolayısıyla dinî eğitime ağırlık vermenin neticesinde evlatlarını okutturmak ve yetiştirmek için binlerce insan evlerini terk edip diğer ülkelere ve özellikle de Pakistan'a gitmişlerdir. Peşaver'in her sokağında Afganistanlı kızlar ve erkeklerin eğitimi için okullar açılmıştır. Maddi imkânları iyi olduğu için Pakistan'da geçimini sağlayabilenler ve evlatlarını okutabilenler Afganistan'ın şanslı vatandaşları olmuşlardır. Afganistan'da yaşayan vatandaşların çocuğu, eğitimden yoksun olarak kalmışlardır.²³⁹ Başka bir deyişle Afganistan'da yaşayan vatandaşların evlatları, genel olarak eğitimden ve özel olarak da modern eğitimden uzak kalmışlardır.

Taliban'ın dinî eğitime ağırlık vermeleri Afganistan eğitim tarihine avantaj ve dezavantaj izlerini bırakmıştır. Şöyle ki daha önceki rejimlerde şehirlerde yaşayan halk genel olarak modern eğitimle meşgul olmuşlardır. Taliban döneminde rejimin eğitim anlayışı, ister zorunlu olsun ister de kendi istekleri üzerine olsun halkı dinî eğitime yöneltmiştir. Taliban'ın eğitim politikasından etkilenen halk, evlatlarını medreselere ve daru'l-huffazlara kaydettirmişlerdir. Neticede bu dönemde daha önce benzeri olmayan binlerce medrese ve daru'l-huffaz şehirlerde bile açılmış, binlerce de hafız ve din adamı yetişmiştir. Taliban'ın dinî eğitime ağırlık vermelerindeki avantajlarını zikrederken dezavantajlarını da şu şekilde ifade edebiliriz: İmareti İslamî devletinde asri okulların çoğu kapatılmıştır. Özellikle de kız okullarının tamamı kapatılmış ve kızlar eğitimden uzaklaştırılmıştır. Dinî okullarda ve medreselerde okumak istemeyenler imkân bulunca ülkeyi terk etmiştir. Resmi ve devlete bağlı okullarda da dinî eğitime ağırlık verilmiştir. Taliban'ın eğitim anlayışlarından dolayı modern eğitim öğretmeni olan, binlerce öğretmen işinden olmuş ve tedristen uzak kalmıştır. Böylelikle öğrenciler genelde dinî eğitime odaklı

²³⁸ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 166.

²³⁹ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 115.

olarak yetişmişlerdir. Bu da modern eğitim ve dinî eğitim arasında yahut da asri okul ve medreseler arasında bir paralelsizlik oluşturmuştur.

8. ÖRGÜN EĞİTİM/DEVLETE BAĞLI OKULLARDA DİN EĞİTİMİ

Belirli yaş grubu içerisindeki bireylerin çalışma hayatına atılmadan önce, belirtilmiş amaçlar doğrultusunda, okul ya da okul niteliği taşıyan kurumlarda düzenli ve planlı olarak yapılan eğitim türüne örgün eğitim denilmektedir. Örgün eğitim okul öncesi eğitim kurumlarından itibaren, lisansüstü eğitime kadar devam eden eğitimidir.²⁴⁰

Okullar insanoğlunun girip çıktığı, insan eliyle insanların eğitildiği ve dolayısıyla da insanların ihtiyacını karşıladığı kurumlardır. Devlet toplum adına onun ihtiyaçlarını karşılamak için okul açar ve imkân sağlar. Sosyal olan devlete insanların din eğitimi ihtiyacını ve bireylerin din hakkını yerine getirmede çeşitli görevler düşmektedir. Bununla birlikte devlet ferdin ve toplumun ihtiyaçları arasında dengeyi de gözetlemek zorundadır. Okullar din eğitimi hakkını kullanma konusunda fırsat eşitliğini sağlayan bir kurum olmalıdır. Okuldaki din eğitiminin hedefi “yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek, onların toplumda yaygın olan zihniyetler üzerinde düşüncelerini sağlamak ve gençleri bilinçlendirmek olarak ifade edilebilir.”²⁴¹ Bu bağlamda Taliban döneminde okullardaki eğitim ve din eğitiminin asıl hedefi eğitimin amacına uygun olarak belirlenmiş midir? Yahut da okullardaki modern eğitim ve dini eğitim arasında bir denge sağlanabilmiş midir? Okullardaki dini eğitim ile resmi medreseler arasında bir fark var mıdır?

Afganistan’ın eğitim tarihine bakacak olursak, resmi okullarda dinî eğitimin mevcudiyetini ta başlangıçtan itibaren görebiliyoruz. Afganistan nüfusunun %99 Müslüman’dır. Dolayısıyla okullarda dinî eğitimin olmaması söz konusu olamaz. Ne var ki dini eğitimin ders saatleri bazı dönemlerde azaltılmış ve bazı dönemlerde de çoğalmıştır. Taliban döneminde de dinî eğitime fazla önem verilmiş ve bazı dinî

²⁴⁰ Yavuz, Mustafa, “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Bilimine Giriş*, Eğitim Yayınevi, 8. Baskı, Konya 2011, s. 12.

²⁴¹ Akyürek, Süleyman, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafikler Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, s. 88-89.

dersler ilave edilmiştir. Bu yönüyle Taliban eski rejimlerden tamamen farklı bir yöntem izlememekle birlikte Afganistan din eğitimi tarihinde yeni bir çığır açmıştır diyebiliriz. Çünkü Taliban dinî eğitime öncelik tanıyarak yaygınlaştırmış ve modern okullarda da dinî eğitime daha çok önem vermiştir.

Afganistan eğitim tarihinde devlete bağlı eğitim kurumları, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite, resmi medreseler ve resmi daru'l-huffazlardan ibarettir. Çalışmamız açısından Taliban dönemindeki resmi kurumlarda dinî eğitimin kemiyet ve keyfiyet bakımından nasıl olduğu önem arz etmektedir. Dolayısıyla “*Örgün Eğitim*” başlığı altında Taliban dönemindeki devlete bağlı olan ilkokul, ortaokul, lise, yükseköğretim, resmi medreseler ve daru'l-huffazlarda dinî eğitimin durumunu inceleyeceğiz.

8. 1. İlköğretim’de Din Eğitimi

Taliban döneminde de daha önceki dönemlerin birçoğunda olduğu gibi ilkokul eğitim ve öğretim yılı birinci sınıftan başlayarak altıncı sınıfa kadar devam etmiştir. Konu, Taliban’ın resmî ceridesinde maarif kanunlarında şu şekilde zikredilmektedir: İlkokul eğitim-öğretim yılı birinci sınıftan başlayarak altıncı sınıfa kadar maddi imkânlarla orantılı olarak İmareti İslamî tarafından geliştirilir.²⁴² Yine Taliban’ın maarif yasasında ilkokulda İmareti İslamî’nin eğitim araçlarını sunabildiği bölgelerde 7 ve 13 yaş arası çocukların kaydolabileceği ve ilkokulun zorunlu olduğu beyan edilmiştir.²⁴³

Taliban döneminde ilkokulun temel ve esasi hedefleri de şöyle olmuştur:

- 1) İslam dinine ve Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şeriatına uymak ve bağlılık göstermek.
- 2) Okuma-yazma öğrenmek, İslamî ve hayatî olan gerekli bilgileri öğrenmek.
- 3) Cismi, zihni ve manevi olarak sağlam olmak.
- 4) Ev hayatına, okula, topluma etkili ve yararlı bir şekilde iştirak etme yeteneğine sahip olmak.

²⁴² Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 10.

²⁴³ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 4.

5) İmaretî İslamî'ye ve İslam'ın benimsediği geleneklere vefalı olmak.

6) Beceriler oluşturmak, yetenekleri ve İslamî olan iyi alışkanlıkları geliştirmek.²⁴⁴

Görüldüğü üzere Taliban dönemindeki ilkokulun ana hedefleri de genel olarak İslamî ve dinî olmuştur. Taliban'ın eğitim alanındaki hedefi de İslami ve şer'i olduğundan dolayı, eğitim ve öğretim alanlarında da bu düşüncelerini yansıtmışlardır. Taliban döneminde ilkokullarda dini eğitimin durumunu, ders programlarında ne gibi değişiklikler geldiğini ve müfredata hangi derslerin ilave edildiğini öğrenmek için ilk önce Taliban'dan önceki rejimde ilkokullardaki müfredatın nasıl olduğunu ortaya koymamız gerekecektir. Dolayısıyla aşağıdaki tabloda Mirza Uluğ Bek Lisesinin 1996'daki²⁴⁵ ilkokul ders müfredatı gösterilmiştir.²⁴⁶

Tablo 10: Taliban'dan önceki dönemde ilkokul ders programları

Sa-yı	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	6.Sınıf
1	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran
2	Diniyat	Diniyat	Diniyat	Diniyat	Diniyat	Diniyat
3	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça
4	Matemaik	Matematik	Matematik	Peştunca	Peştunca	Peştunca

²⁴⁴ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 10-11.

²⁴⁵ Taliban, 1994'te Kandahar vilayetinde ortaya çıkmış ve civar illeri hızlı bir şekilde ele geçirmiştir. 1996'da Afganistan'ın başkenti olan Kabil'i de ele geçirmişlerdir. 1996'da Kuzey ağırlıklı olarak Cünbiş partisinin iktidarı altında olmuştur. Ayrıca Kuzeyin bazı bölgelerinde Hareket ve Camiyyet partileri de mevcudiyetlerini göstermişlerdir. Dolayısıyla Taliban 1997-1998 yılları arasında Kuzeyi ele geçirmiş ve hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

²⁴⁶ Mirza Uluğ Bek Lisesinin ismi Taliban'dan sonra Ustad Atâ Muhammed Nur Lisesi olarak değiştirilmiştir. Gösterilmiş olan ders programları, Tezimizin konusu gereği mezkûr liseden 5 Ocak 2016'da elde edilmiştir. Tablonun aslı tezimizin ekler bölümünde mevcuttur.

5	Resim	Resim	Resim	Matematik	Matematik	Matematik
6	Hat	Hat	Hat	Pratik Eğitim	Sihhat/sağlık	Sihhat/sağlık
7	Spor	Spor	Spor	Resim	Pratik Eğitim	Tarih
8		Tehzib/Bakım ve Disiplin	Tehzib/Bakım ve Disiplin	Hat	Resim	Coğrafya
9				Spor	Hat	Pratik Eğitim
10				Tehzib/Bakım ve Disiplin	Spor	Resim
11					Tehzib/Bakım ve Disiplin	Hat
12						Spor
13						Tehzib/Bakım ve Disiplin

Yukarıdaki tabloya göre 1996'da ilkokulda dini eğitim olarak Kuran ve Diniyat/dinî dersleri olmuştur. Aşağıdaki tabloda 1998 ve 2000'li yıllarda Taliban dönemindeki ders programı gösterilmektedir.

Tablo 11: Taliban dönemindeki ilkokul ders programları

Sa yı	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	6.Sınıf
1	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran	Kuran
2	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh
3	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça	Akait	Akait	Akait
4	Matematik	Matematik	Matematik	Deri/ Farsça	Tecvid	Kavânini Zerrâdi
5	Hat	Hat	Hat	Peştunca	Mizanu's- Sarf	Arapça
6	Resim	Resim	Resim	Matematik	Deri/ Farsça	Deri/ Farsça
7	Spor	spor	spor	Nasihat	Peştunca	Peştunca
8	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Pratik Eğitim	Matematik	Matematik
9				Resim	Nasihat	Nasihat
10				Hat	Pratik Eğitim	Tarih
11				Spor	Hat	Coğrafya
12				Tehzib/ Bakım ve	Resim	Pratik Eğitim

				Disiplin		
13					Spor	Hat
14					Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Resim
15						Spor
16						Tehzib/ Bakım ve Disiplin

Tabloda görüldüğü gibi Taliban döneminde ilkokulda dini eğitim dersleri Kuran, Fıkıh, Akait, Nasihat, Tecvid, Mizan's-sarf ve Kavanini Zerradi'den oluşmuştur. Ayrıca Arap dilinin öğrenilmesi için altıncı sınıfta Arapça dersinin de yer aldığını görmekteyiz. Taliban'dan önceki dönemde ise dini eğitim olarak ilkokulda sadece Kuran ve Diniyat/dini dersleri mevcut olmuştur. İki dönemin ders müfredatlarını karşılaştırdığımızda Taliban'ın önceki döneme nazaran dini eğitime daha çok teveccüh ettiklerini görüyoruz.

8. 2. Ortaöğretim ve Lise'de Din Eğitimi

Sanevi/ilkokuldan sonraki eğitim ve öğretim dönemleri ikiye ayrılmaktadır. Yedinci sınıftan başlayıp dokuzuncu sınıfa kadar devam eden eğitim-öğretim dönemine ortaokul, onuncu sınıftan başlayıp on ikinci sınıfa kadar devam eden eğitim-öğretim dönemine de lise dönemi denmiştir. Taliban döneminde de İlkokul mezunu yasama belgesiyle ortaokula ve ortaokul mezunu da aynı şekilde yasama belgesiyle liseye kaydolabilme hakkına sahip olmuşlardır.²⁴⁷

Taliban dönemindeki ortaokul ve lise dönemlerinin eğitim-öğretimin temel hedefleri ilkokul eğitim-öğretimin temel hedefleriyle hemen hemen aynı olmakla

²⁴⁷ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 13.

birlikte az bir değişlikle resmi ceridede kaydedilmiştir. Bu dönemlerin temel eğitim hedefleri de şöyledir:

- 1) İslam dinine ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatına kararlı bir şekilde inanmak.
- 2) Cismi, zihni, manevi olarak sağlam olmak ve nefesine/kendine güvenmek.
- 3) İslami ve içtimai olarak benimsenmiş bir karaktere sahip olmak.
- 4) Ev, okul, çevre, toplum hayatına yararlı bir şekilde sehim olmak ve katılmak.
- 5) Temel bilimleri edinmek, daha yüksek bir seviyede talim ve terbiyeye devam etmek.
- 6) İmaretî İslamî'ye, ülkenin ulusal ve beşeri olan kültürüne vefalı olmak.
- 7) Beceriler oluşturmak, yetenekleri ve İslamî olan iyi alışkanlıkları geliştirmek.²⁴⁸

Taliban'dan önceki dönemlerde de ilkokuldan sonraki eğitim-öğretim ve sanevi denilen dönem, ikiye ayrılarak aynı sistemle devam etmiştir. Fakat Taliban döneminde eğitim ve öğretim sisteminde büyük bir değişlik getirilmiştir. Dolayısıyla Taliban dönemindeki değişlikleri öğrenmek için önceki dönemin eğitim-öğretim ders programını ve sonra da Taliban dönemindeki eğitim-öğretim ders programını göstererek karşılaştırmamızda fayda vardır. Bu sebeple Aşağıdaki tablolarda Taliban'dan önceki ve Taliban dönemindeki ortaokul, lise ders programları gösterilmiştir.

Tablo 12: Taliban'dan önceki dönemde ortaokul ders müfredatı

Sayı	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
2	Diniyat/Din Bilgisi	Diniyat/Din Bilgisi	Diniyat/Din Bilgisi

²⁴⁸ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 13.

3	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Deri/Farsça
4	Peştunca	Peştunca	Peştunca
5	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik
6	Geometri	Geometri	İngilizce
7	Fizik	Fizik	Geometri
8	Kimya	Kimya	Fizik
9	Tarih	Tarih	Kimya
10	Coğrafya	Coğrafya	Tarih
11	Biyoloji	Biyoloji	Coğrafya
12	Malumat/Bilgiler	Malumat/Bilgiler	Biyoloji
13	İngilizce	İngilizce	İktisat
14	Pratik Eğitim	Spor	Spor
15	Spor	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin
16	Tehzib/ Bakım ve Disiplin		

Tablo 13: Taliban dönemindeki ortaokul ders programı

Sayı	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim

2	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh
3	Hadis	Hadis	Hadis
4	Akaid	Akaid	Arapça
5	Arapça	Arapça	Kuduri
6	Kuduri	Kuduri	Deri/Farsça
7	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Peştunca
8	Peştunca	Peştunca	Cebir/Matematik
9	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik	Nasihat
10	İngilizce	Nasihat	Kimya
11	Nasihat	Kimya	Fizik
12	Geometri	Fizik	Biyoloji
13	Fizik	Biyoloji	Tarih
14	Kimya	Tarih	Coğrafya
15	Biyoloji	Coğrafya	Geometri
16	Tarih	Geometri	İngilizce
17	Coğrafya	İngilizce	Spor
18	Spor	Spor	Tehzib/ Bakım ve Disiplin
19	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	

Yukarıdaki tablolara göre ortaokullarda Taliban'dan önceki dini eğitim dersleri yine Kuran ve diniyât'tan ibaret iken Taliban döneminde ortaokullarda dini eğitim, Kuran-ı Kerim, Fıkıh, Hadis, Akait ve Kuduriden ibaret olmuştur. Görüldüğü üzere Taliban zamanında dini eğitimin sayısı önceki döneme nazaran katbekat artmıştır.

Aşağıdaki tablolarda Taliban'dan önce ve Taliban dönemindeki Lise ders programları gösterilmektedir.

Tablo 14: Taliban'dan önceki dönemin Lise ders programı

Sayı	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1	Tefsir	Akait	Akait
2	Diniyat	Deri/Farsça	Deri/Farsça
3	Deri/Farsça	Peştunca	Peştunca
4	Peştunca	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik
5	Cebir/Matematik	İngilizce	İngilizce
6	İngilizce	Kimya	Geometri
7	Geometri	Geometri	Kimya
8	Kimya	Fizik	Fizik
9	Fizik	Biyoloji	Biyoloji
10	Tarih	Tarih	Tarih
11	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
12	Biyoloji	Trigonometri	Trigonometri
13	Trigonometri	Spor	Mantık

14	Jeoloji	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Spor
15	Spor		Tehzib/ Bakım ve Disiplin
16	Tehzib/ Bakım ve Disiplin		

Tablo 15: Taliban dönemindeki lise ders programı

Sayı	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1	Tefsir	Tefsir	Tefsir
2	Akaid	Akaid	Akaid
3	Kuduri	Kenzu'd-Dekaik	Kenzu'd-Dekaik
4	Arapça	Biş-Şemme	Biş-Şemme
5	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Deri/Farsça
6	Peştunca	Peştunca	Peştunca
7	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik	Cebir/Matematik
8	Trigonometri	Trigonometri	Trigonometri
9	Kimya	Kimya	Kimya
10	Nasihah	Nasihah	Nasihah
11	Fizik	Fizik	Fizik
12	Biyoloji	Biyoloji	Biyoloji

13	Tarih	Tarih	Tarih
14	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
15	Geometri	Geometri	Geometri
16	İngilizce	İngilizce	İngilizce
17	Spor	Spor	Spor
18	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin	Tehzib/ Bakım ve Disiplin

Yine yukarıdaki tablolara göre dini eğitim olarak Taliban'dan önceki ders programında tefsir, diniyat ve akait derslerini görmekteyiz. Taliban dönemindeki lise ders programlarında ise dini eğitim olarak tefsir, akait, kuduri, kenzu'd-dekaik ve biş-şemme dersleri yer almaktadır. Ayrıca onuncu sınıfta dil olarak Derice/Farsça ve Peştunca'nın yanında Arapça da görülmektedir. Dolayısıyla Taliban döneminde okullarda eğitim sisteminin değişikliğe uğradığı açık bir şekilde görülmektedir. Daha önceki dönemlerde modern okullarda genel olarak dini eğitim sadece Kuran-ı Kerim, Diniyat, Tefsir ve Akaitten ibaret iken, Taliban döneminde Kuran-ı Kerim, Fıkıh, Akait, Tecvid, Mizanu's-Sarf, Kavanini Zerradi, Hadis, Kuduri, Tefsir, Kenzu'd-Dekaik ve Biş-Şemme'den oluşmuştur. Ayrıca Taliban'dan önceki dönemde Kuran-ı Kerim ve Diniyat dokuzuncu sınıfa kadar, Tefsir sadece onuncu sınıfta ve Akait de 11-12. sınıflarda görülürken; Taliban döneminde Kuran-ı Kerim ve Fıkıh sekizinci sınıfa kadar, Akait, 4. sınıftan 12. sınıfa kadar, tecvid sadece 5. sınıfta, Mizanu's-Sarf yine 5. sınıfta, Kavanini Zerradi 6. sınıfta, Kuduri 7. sınıftan 10. sınıfa kadar, Hadis, 7. sınıftan 9. sınıfa kadar, Tefsir 10. sınıftan 12. sınıfa kadar, Kenzu'd-Dekaik ve Biş-Şemme dersleri de 11. sınıftan 12. sınıfa kadar görülmüştür.

Taliban döneminde okullarda eğitim ve öğretimin, özellikle de dini eğitimin nasıl olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koymak amacıyla Üstad Ata

Muhammed Nur Lisesinde görev yapan ve Taliban döneminde de öğretmen olan değerli öğretmenlerle mülakat yapılmıştır. Öğretmenlere yönelttiğimiz sorular ve onların cevabı şöyledir:

1. Eğer biz Taliban dönemindeki müfredata bakarsak, ders programları arasında modern eğitimi de görüyoruz. Gerçekten de Taliban döneminde modern eğitimin öğretimi yapılmış mıdır?

1. Evet, modern eğitim Taliban döneminde de tedris edilmiştir.

2. Eğer biz Taliban döneminde modern eğitim vardı dersek, o zaman modern eğitimin Taliban'dan önce, Taliban döneminde ve Taliban'dan sonraki dönemlerde aynı olduğunu söyleyebilir miyiz? Eğer farklılık varsa nasıl bir farklılık olmuştur?

2. Taliban'dan önceki dönemlerde modern eğitim haftada 2 ve 3 saat olarak ders programlarında yer almıştı. Taliban maarifi ele geçirdiğinde genel olarak dini eğitime teveccüh etmiş ve modern eğitim derslerini azaltmıştı. Modern eğitimin yerine dini eğitimi yerleştirmişlerdi. Taliban 2 v 3 saat olan modern eğitimi 1 saate indirmişlerdi. Taliban'dan sonraki dönemlerde ise modern eğitim daha önceki dönemlere nazaran çoğaldı ve dini derslere sınırlamalar getirildi. Bilgisayar, meslek, hüner, kültür vb. dersler de modern eğitim üzerine ilave edildi.

3. Taliban döneminde modern okullarda dini eğitim nasıldı? Taliban hangi delile göre dini eğitime çok önem vermişlerdi.

3. Taliban döneminde genel olarak dini eğitime çok dikkat edilirdi. Onlara göre öğrenciler genel olarak şeriati daha önemsemeliydi. Yine onlar öğrencilerin itikâdi fikrini İslam dinine nispeten zayıf olarak görüyorlardı. Bundan dolayı dini eğitime daha çok teveccüh etmişlerdi.

4. Taliban döneminde dini derslerden hangi derslere daha çok dikkat edilirdi?

4. Taliban döneminde genellikle Fıkıh, Hadis, Kuran-ı Kerim, Tefsir ve Akait kitaplarına daha çok dikkat edilirdi. Diğer dini eğitim dersleri de vardı,

fakat zikredilmiş olan derslere daha çok önem verilirdi.

5. Öğrenciler Taliban'ın belirledikleri müfredatla aydın bir din öğrencisi olabilirler miydi?

5. Yalnız dini eğitimle öğrenci aydın bir din öğrencisi olamaz. Taliban'ın eğitim anlayışı din üzerinde kuruluydu. Dolaysı beşeri bilimler ve teknoloji dersleri oldukça azalmıştı. Böyle bir durumda öğrencilerin aydın bir din öğrencisi olarak yetişmeleri mümkün değildi.

6. Taliban döneminde öğretmen ve özellikle de dini eğitimle uğraşan öğretmenler, özgürce fikirlerini beyan edebilirler miydi?

6. Taliban döneminde Taliban'ı eleştirmek ve siyasi meseleler dışında genel olarak öğretmenler fikirlerini özgürce beyan edebilirlerdi.

7. Taliban dönemindeki dini eğitimin durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

7. Taliban dönemindeki dini eğitimin durumu çok da kanaat getirici değildi. Çünkü Taliban birdenbire okullardaki eğitim müfredatlarını değiştirmişlerdi. Dini eğitim derslerinin kitapları genelde Arapça olup sayıları da çoğalmıştı. Öğrenciler onların belirlediği müfredatla daha önce karşı karşıya gelmemişlerdi. Bu yüzden de dersleri öğrenemiyorlardı. Eğer dini dersler tedrici olarak okulların eğitim müfredatına yerleştirilseydi, öğrenciler yavaş yavaş dini eğitim derslerine odaklanabilirlerdi. Fakat böyle bir şey olmamıştı; bu sebeple Taliban eğitim müfredatları konusunda başarılı değillerdi.

8. Taliban döneminde maarifin durumunu genel bir şekilde nasıl değerlendiriyorsunuz?

8. Taliban döneminde Maarif en karanlık çağını yaşamıştır. Halkın %80'ni maarıftan uzak kalmıştı ve eğitimsizlik/cehalet her yeri kaplamıştı. Eğitimin seviyesi oldukça düşmüştü. Halk ekonomik sorunlarla meşgul olmuştu; yaşamak için bir lokma ekmeğin peşine düşmüştü. Dolaysıya bu durumda ilimle uğraşmak zordu. Ayrıca Taliban halkın çalışması için zemin de hazırlamış değillerdi. Hatta öğretmenlere doğru dürüst maaş verilmiyordu. Okullar medrese şeklini kendine

almıştı. Öğrenciler Afganistan'ın genel kıyafeti/pirahen, tunban ve sarıkla okula geliyorlardı. Sonuç olarak Taliban döneminde maarifin durumu ülkede benzeri olmamış bir şekilde kötü olmuştur.²⁴⁹

8. 3. Yükseköğretim'de Din Eğitimi

Yükseköğretimde din eğitimi denilince aklımıza ilk olarak Şer'iyat Fakülteleri ve Daru'l-Ulum-i Âliler gelmektedir. Şer'iyat Fakültesi ilk defa 1951'de öğrencilerin kadim ve cedit/eski ve yeni ilimlerinin yanı sıra akli ve nakli İslami ilimleri de öğrenmeleri amacıyla Kabil Üniversitesi bünyesinde kurulmuştur. Şer'iyat Fakültesi ilk başlarda öğretim görevlilerinin olmaması sebebiyle gayri resmi bir şekilde İslami eğitim gören sınırlı hocalarla eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu hocalar Afganistanlı öğrencilerin el-Ezhar Üniversitelerinden mezun olup Şer'iyat Fakültelerinde göreve başlayana kadar ücretli öğretmenler olarak tedrisle meşgul olmuşlardır.²⁵⁰ Şer'iyat Fakülteleri ilk başlarda Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Felsefe ve İslam Akaidi bölümlerini içermiştir. Daha sonra Fıkıh, Kanun ve Talimatı İslami/İslami Eğitim bölümleriyle sınırlandırılmıştır.²⁵¹

Afganistan'da 1951 tarihinden itibaren Taliban dönemi ve yıkılışına kadarki süreç içerisindeki Şer'iyat Fakültelerinin yeri, sayısı ve kuruluş tarihleri şu şekildedir:

1. Kabil Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi, 1951'de Başkent Kabil'de kurulmuştur
2. Belh Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi, 1993'te Belh vilayetinde kurulmuştur.
3. Ningerhar Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi, 1994'te Ningerhar vilayetinde kurulmuştur.
4. Herat Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi, 1995'te Herat vilayetinde

²⁴⁹ Taliban döneminde okullardaki eğitim ve özellikle de dini eğitimin ve maarifin durumunu öğrenmek için Ustad Ata Muhammed Nur Lisesinde Taliban döneminde de öğretmenlik yapan Sayın Seyid İlyas Sadat, Sayın Üstat Zarif ve Sayın Üstat Seremşah ile mülakat yapılmıştır.

²⁵⁰ Kurul: *Maarifi Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 71-72.

²⁵¹ Kamgar, *Tarihi Maarif Afganistan*, s. 51.

kurulmuştur.

5. Abdullah İbn Mesut Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi 1995'te Tahhar'da kurulmuştur.

6. Alberuni Üniversitesi Şeriat Fakültesi, 2000'de Kapisa vilayetinde kurulmuştur.²⁵²

Şer'iyat Fakültesinin ders müfredatları ilk başlarda şöyle olmuştur: İslam Hukuku, Beşeri Hukuk, Arap Dili ve Edebiyatı, Nahiv, Belagat, Külli Kaideler, Hitabet, Hadis, Mahfuzât, Hukuka Giriş, İngilizce, Hak ve Sorumluluk, Fıkıh Usulü, Tarihi Teşrih, Tefsir, Tefsir Usulü ve Yeni Mantık'tır. Daha sonra yani 1954'te Şer'iyat Fakültesinin ders müfredatı değişmiş ve günümüze kadar ufak tefek değişikliklerle devam etmiştir. Şer'yat Fakülteleri dört yıllık eğitim ve öğretim yılından ibarettir. Aşağıdaki tablolarda Şer'iyat Fakültelerin dört yıllık ders müfredatı gösterilmiştir.²⁵³

Tablo 16: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki Birinci Sınıf Ders Müfredatı

Sayı	1.Sınıf
1	Fıkıh: Ahval-ı Şahsi'nin Birinci Kısmı
2	Fıkıh Usulü: Hüsami
3	Hadis: Tirmizi 1. Cilt
4	Tefsir: Celaleyn
5	Nahiv: Kafiye
6	Mantık: Kutbinin Tasavvurat Bölümü
7	Maani: Telhisu'l-Miftah

²⁵² Siddiqi, Jawad, *Afganistan'da Yüksek Öğretimde Din Eğitimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta, 2006, s. 56.

²⁵³ Kurul: *Maarifi Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 550-551.

8	Edep: Mekamat-ü Hariri
9	Temel Hukuk/Temel Haklar
10	İngilizce

Tablo 17: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 2. Sınıf Ders Müfredatı

Sayı	2.Sınıf
1	Fıkıh: Muamelat-ı Medeni ve Ticareti
2	Feraiz: Şerifiye
3	Arapça
4	Hadis: Tirmizi 2. Cilt
5	Nahiv: Şehi Cami Birinci Bölümü
6	Mantık: Kutbi'nin Tasdikât Bölümü
7	Meani: Muhtasaru'l-Meani
8	Edep: Mekamat-ü Hariri
9	Hak ve Sorumluluk
10	Tefsir: Celaleyn Tefsiri

Tablo 18: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 3. Sınıf Ders Müfredatı

Sayı	3. Sınıf
1	Fıkıh: Muhakimât-i Şer'i

2	Hadis: Buhari 1. Cilt
3	Sarf ve Nahiv: Şerhi Cami'nin bir kısmı
4	Tarih-i Teşri'
5	Meani: Muhtasar Beyan bölümüne kadar
6	Edep: Kaside-i Bürde
7	Arapça
8	Hukuk-i Ayni ve Tefsir
9	Tefsir: Celaleyn Tefsiri
10	İngilizce
11	Pratik Kada/Uygulamalı Yargılama

Tablo 19: Şer'iyat Fakültesinin 1954'teki 4. Sınıf Ders Müfredatı

Sayı	4. Sınıf
1	Fıkıh: İslam Ceza Hukuku
2	Hadis: Buhari 2. Cilt
3	Tefsir: Celaleyn Tefsiri
4	Nahiv: İbn Malik'in Elfiye Kitabı
5	Tarih-i Teşri'
6	Arapça
7	Mecelle-i Ahkâm

8	Ceza Hukuku
9	İngilizce
10	Pratik Kada/Uygulamalı Yargılama

Yukarıda gösterilmiş olan ders müfredatları, Şer'iyat Fakültelerinin temel ve esasi ders programlarını oluşturmuştur. Yalnız şunu da söylemek gerekir ki, Şer'iyat Fakültelerinde ders programları esasi ve ferî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fıkıh, Tefsir, Hadis, Akait, Dil, Arap Dili ve Edebiyatı gibi dersler temel dersler, diğer bütün dersler ise ferî dersler olarak kabul edilmiştir.²⁵⁴

Şer'iyat Fakültelerinin ders müfredatı cumhuriyet döneminden Taliban dönemine kadar değişikliğe uğramış ve Taliban döneminde aynı değişikliklerle devam etmiştir. Dolayısıyla Taliban döneminde yükseköğretim olarak Şer'iyat fakültelerinin eğitim müfredatlarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Fakat öğrencilerin sayısında bir düşüş olmuş, kızlar eğitim-öğretimden uzak kalmış ve kadın öğretim görevlileri görevden alınmışlardır. Yükseköğretimlerde de sarık, sakal ve Afganistan'ın yerel kıyafetinin giyilmesi hem hocalara ve hem de öğrencilere zorunlu olmuş ve fikir özgürlüğü kısıtlanmıştır. İlk başlarda Üniversite Hocaları da özgür bir şekilde fikirlerini beyan edememişlerdir. Ancak, daha sonra nispi bir şekilde de olsa İmaret-i İslamî devletini eleştirmemek ve aşırıya gitmemek kaydıyla fikir özgürlüğü olmuştur. Taliban döneminde Şer'iyat Fakültelerinde Yeni Felsefe, İslam Felsefesi, Dinler Tarihi, Pedagoji, Psikoloji, Eski Mantık, Yeni Mantık ve İslam Medeniyeti gibi modern eğitimin tedrisi olmuştur. Üniversitelerde eğitim sistemi aynı şekilde devam etmiş olsa da bazı üniversitelerde ayrı uygulamalar olabilmıştır. Örneğin, Belh Üniversitesinin bütün öğretim görevlileri her gün bir saatlik zorunlu olarak İslamî ve fikhî eğitim görmek için bir araya getirilmişlerdir. Yine Taliban döneminde eğitim bursları olmamış, seminerler ve sempozyumlar yapılmamıştır.

²⁵⁴ Kurul: *Maarifi Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, s. 552.

Bölümler hâlihazıra göre daha az olmuştur.²⁵⁵

Aşağıdaki tablolarda Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin sekiz dönemlik Eğitim Müfredatı/ders programları gösterilmiştir.²⁵⁶

Tablo 20: Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin 1. Dönemden 4. Döneme kadarki ders müfredatı

Sayı	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
1	Akaid/İlahiyat	Akaid/İlahiyat	Tefsir	Tefsir
2	Tefsir	Tefsir	Hadis	Hadis
3	Hadis	Hadis	Arapça	Felsefe-i Cedit
4	Sarf ve Nahiv	Fıkıh	Fıkıh	Psikoloji eğitimi
5	Mantık-i Kadim	Mantık-i Cedit	Psikoloji	Arapça
6	Fıkıh	Afganistan'ın Muasır Tarihi	Dinler Tarihi	Fıkıh
7	Ulum-i Kuran	Fıkıh Usulü	İslam'ın Mali Nizamı	İslam Medeniyet Tarihi
8	Belagat	Sarf ve Nahiv	Akaid/Semiyat	
9	Tarih-i Teşri'	Belagat		

Tablo 21: Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin 5. Dönemden 8. Döneme kadarki ders müfredatı

²⁵⁵ Belh Üniversitesi Şer'iyat Fakültesinin Başkanı Üstat Selim Şah ve Öğretim Görevlisi Muhammed Kâzım Hekimi ile yaptığımız mülakatın metninden yararlanmıştır.

²⁵⁶ Tezimizin konusu gereği Taliban dönemindeki Şer'iyat Fakültesinin ders müfredatları bir dilekçe üzerine Yükseköğretim Bakanlığının emriyle Belh Üniversitesi Şer'iyat Fakültesinden alınmıştır. Sekiz dönemlik ders programının ve dilekçemizin aslı ekte mevcuttur.

Sayı	5. Dönem	6. Dönem	7. Dönem	8. Dönem
1	Arapça	Fıkıh Usulü	Tefsir	Tefsir
2	Tefsir	Arapça	Hadis	Hadis
3	Pedagoji	Tefsir	Fıkıh	Fıkıh
4	Hadis	Hadis	Fıkıh Usulü	Kavaid-i İfta
5	İslam Felsefesi	İslam Felsefesi	Sarf ve Nahiv	Miras
6	Fıkıh usulü	Kavaid-i Külliye	İslam'ın Mali Nizamı	Sarf ve Nahiv
7	Fıkıh	Fıkıh	Temel Hukuk	İslam'da Hükümün Düzenlenmesi
8		Pedagoji	Tasavvuf ve İrfan	Tasavvuf ve İrfan
9			Kavaidi Külliye-i Fıkıh	Seminer ve Tez

Yükseköğretimlerde din eğitiminin ağırlıklı olarak okutulduğu diğer bir kurum da Daru'l-Ulumlardır. Daru'l-Ulumlar resmi dini medreseler olup iki senelik eğitim ve öğretimle dini eğitim faaliyetlerini sürdüren bir eğitim kurumudur. Yüksek İslami Eğitim Kurumu olan Daru'l-Ulumlar, Resmi Dini Medreselerin yükseköğretim bölümüyle alakalı olduğu için Tezimizin ilgili bölümünde eğitim müfredatlarıyla birlikte anlatılmıştır.

Afganistan devleti, mücahitler döneminde İslami Cumhuriyet ismini almış ve günümüze kadar da İslamî bir ülke olarak gelmiştir. Taliban döneminde, Afganistan devletinden Cumhuriyet ismi kaldırılmış ve İmaret-i İslamî-i

Afganistan şeklinde değiştirilmiştir. Dolayısıyla İslamî bir ülke olması hasebiyle dini eğitim dersleri diğer fakültelerde de olmuştur.

Diğer fakültelerde dini eğitim olarak Sekafet-i İslamî/Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ismiyle yükseköğretim kurumlarının eğitim müfredatlarında yer almıştır. Sekafet dersi ilk defa 1954'te Suriye'deki Dımeşk Üniversitesi Şer'iyat Fakültesinde Nizamü'l-İslam adıyla Muhammed el-Mübarek tarafından başlatılmıştır. Mısır'daki el-Ezher Üniversitesi ders planlama ve geliştirme komisyonu üyesi olan Mübarek, 1964'te Nizamü'l İslam dersini bütün fakültelerin müfredatına dâhil etmiştir. Daha sonra Nizamü'l-İslam eğitimi sırasıyla Medine-i Müvverre İslami Üniversitesinin eğitim müfredatına, Ummu'l-Kura Üniversitesi Mekke-i Mükerrreme Şer'iyat Fakültesinin ders müfredatlarına ve Sudan Ummu Derman Üniversitesinin ders müfredatlarına dâhil edilmiştir. Sonra aynı muhteva ve Sekafet-i İslam adıyla Rıyad Üniversitesinin (Melik Suud Üniversitesi) ders müfredatına eklenmiştir. 1977'de Riyad'daki İmam Muhammed b. Suud Üniversitesinde Sekafet-i İslam adı altında müstakil bir bölüm açılmış ve böylece Arabistan'daki bütün eğitim birimlerinde ilkokuldan yükseköğretime kadar bu dersin eğitimi gerçekleşmiştir. Sekafet-i İslami eğitimi, Afganistan'da cumhuriyetin devrilmesi ve mücahitlerin iktidara gelmesiyle 1992'de üniversitelerin ders müfredatına eklenmiş ve böylece daha gelişerek günümüze kadar devam etmiştir.²⁵⁷

Görüldüğü üzere Sekafet-i İslami dersi İlk önce Suriye'de başlatılmış, el-Ezher Üniversitesinde geliştirilmiş, daha sonra Sudan, Arabistan gibi İslami ülkelerin eğitim müfredatlarına eklenmiş ve önemsenmiştir.

El-Ezher Üniversitesi Afganistan'ın din adamlarına da etkisini bırakmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere Şer'iyat fakültelerinin ilk hocaları el-Ezher Üniversitesinden mezun olarak gelenler olmuşlardır. Mücahitler döneminde cumhuriyet dönemine nazaran İslami eğitime daha çok önem verilmiş ve birçok fakültede dini eğitim, Sekafet-i İslami adıyla ders müfredatlarına dâhil edilmiştir. Taliban döneminde ise yükseköğretimlerde ders müfredatları değiştirilmemiş ve

²⁵⁷ Sarım, Abdulhalık, *Berresi-i Şivehâyi Tedris-i Mezmun-i Sekafet-i İslamî der Pohentun-i Ta'lim ve Terbiye-i Kabul*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kabil, 2009, s. 20-21.

eskisi gibi devam etmiştir.

8. 4. Resmî Dinî Medreseler ve Daru'l-huffazlar

Kelime olarak okutulan yer anlamına gelen medrese, İslam dünyasında uzun zamanlardan beri eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı yer olarak bilinmiştir. Medreselerin ilk çıkışı hakkında hem sebep ve zaman olarak, hem de yer olarak farklı görüşler mevcut olmuştur.²⁵⁸

İslam Hz. Osman döneminde Horasan toprakları olan Afganistan'a girmiş ve Beni Ümmiye döneminde yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla İslam'ın yayılmasıyla birlikte ilk başlarda Afganistan topraklarında eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü en büyük medreseler camiler olmuştur. Daha sonra Samâniler, Gazneviler, Selçuklular, Guriler, Harazımşahlar, Kuregâniler ve Hutekiler dönemlerinde ve hatta tarihi bilgilere göre 19. asrın sonlarına kadar eğitim, mescit ve medreselerde o zamanın revaçta olan şekilleriyle devam etmiştir.²⁵⁹ Her ne kadar Emir Şir Ali Han döneminde, yani 20. asrın başlarında ilk olarak Afganistan'da okulun temeli atıldıysa²⁶⁰ da diğer İslamî ülkelerde olduğu gibi medrese resmi ve gayri resmi şekliyle günümüze kadar devam ede gelmiştir.

Daru'l-huffaz da medresenin bir diğer şeklidir ki, anlamı itibarıyla huffazın/hafızların ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim ezberleme yeri demektir. Afganistan'da Daru'l-huffazlar gibi eğitim kurumlarının amacı, öğrencilere Kuran-ı Kerimi ezberletme, tecvit ve dini meseleleri öğretme olmuştur. Bu kurum Afganistan'da günümüze kadar Daru'l-huffaz ismiyle eğitim faaliyetlerine devam ederken, Türkiye'de Kuran Kursları adı altında eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Taliban'ın resmi ceridesinde Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazlar şu şekilde tarif edilmiştir: İslami Eğitim Medreseleri meslek eğitimi kurumundan ibaret olup, eğitim müfredatının temeli İslami ilimlerden oluşmaktadır. Diğer genel konular, lazım olduğu kadar tedris edilecektir. Resmi Daru'l-huffazlar da

²⁵⁸ Zengin, Zeki Salih, "İslam Din Eğitiminin Tarihsel Gelişimi: İslamda Eğitim ve Öğretim", *Din Eğitimi El Kitabı*, s. 24.

²⁵⁹ Barikzai, *Tarihi, Talim ve Terbiye-i Afganistan*, s. 20-21.

²⁶⁰ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 8.

eğitim ve şer'i/dini kurumlardan ibaret olup, temel eğitim müfredatını Kuran-ı Kerimi ezberleme, kıraat ve tecvit ilimleri oluşturmaktadır. Diğer genel eğitim mevzuları da gerektiği kadarıyla tedris edilecektir.²⁶¹

Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazlarda ders müfredatı devlet tarafından belirlenmiştir. Resmi Medreseler ve Daru'l-huffaz eğitim kurumlarının finansmanı da devlet olmuştur. Dolayısıyla bu kurumlar Eğitim Bakanlığına bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁶² Taliban'ın anayasası mahiyetinde olan resmi ceridede resmi medreseler ve daru'l-huffazlar'ın kaide/kuralları ve hedefleri aynı başlık altında anlatılmıştır. Taliban döneminde hem medreseler ve hem de daru'l-huffazlar ilk, orta ve sanevi/ortaokuldan sonraki dönemler olmak üzere üçe ayrılmıştır. İbtidâî dönemi birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar, mutavassıta/ortaokul yedinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar olmuştur. Medreselerde sanevi dönemi de sanevi ve âli/yükseköğretim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sanevi/ortaokuldan sonraki dönem onuncu sınıftan on ikinci sınıfa kadar ve âli/yükseköğretim dönemi de on üçüncü sınıftan on dördüncü sınıfa kadar devam eden eğitim ve öğretim süreçlerine denmiştir.²⁶³

Resmi Medrese ve Daru'l-huffazlardan mezun olan öğrenciler herhangi bir sınava tabi tutulmadan Üniversitelerin Şer'iyat Fakültelerine girebilmişlerdir. Yine mezun öğrencilerin, öğretmen olarak yetişebilmeleri için dört dönemlik olan aynı medreselerde, yani Yüksek İslamî Eğitim kurumlarında eğitimlerini devam edebilmişlerdir.²⁶⁴ Âli/yükseköğretim döneminde sınavlar simister/dönemlik olarak yapılırken Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazların ilk, orta, lise dönemlerinde, talebeler yılın başlangıcından sonuna kadar vasat/orta sınav ve salane/eğitim-öğretim yılının sonunda gerçekleştirilen sınav olmak üzere yıllık iki kere yazılı, beyanî ve ameli sınava tabi tutulmuşlardır.²⁶⁵

Resmi ceridede Daru'l-huffazların bütün dönemlerinde Kuran-ı Kerimin kıraat, lehçe ve tecvit kaideleriyle ezberlenmesi ve kıraat adabının tedris edilmesi

²⁶¹ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 123-124.

²⁶² Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 123.

²⁶³ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 17.

²⁶⁴ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 125.

²⁶⁵ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 113.

istenmiştir. Ayrıca büyük yaşlı ve görme engelli talebelerine Kuran-ı Kerimi tecvit kuralları, lehçe ve kıraat çeşitleriyle ezberletme eğitiminin, Eğitim Bakanlığı tarafından özel olarak düzenleneceği beyan edilmiştir.²⁶⁶

Resmi ceridede Medreseler ve Daru'l-huffazlar'ın öğrenci kabul etme yaşları şu şekilde belirtilmiştir:

İbtidâi/ilkokul:

1. Sınıfa 7-9 yaşları arasında olanlar alınır.
2. Sınıfa 8-10 yaşları arasında olanlar alınır.
3. Sınıfa 9-11 yaşları arasında olanlar alınır.
4. Sınıfa 10-12 yaşları arasında olanlar alınır.
5. Sınıfa 11-13 yaşları arasında olanlar alınır.
6. Sınıfa 12-14 yaşları arasında olanlar alınır.
7. Sınıfa 13-15 yaşları arasında olanlar alınır.
8. Sınıfa 14-16 yaşları arasında olanlar alınır.
9. Sınıfa 15-17 yaşları arasında olanlar alınır.
10. Sınıfa 16-18 yaşları arasında olanlar alınır.
11. Sınıfa 17-19 yaşları arasında olanlar alınır
12. Sınıfa 18-20 yaşlarında olanlar kabul edilmişlerdir.

Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazlardan mezun olan talebeler direktken iki yıllık Yüksek İslami Eğitim Kurumu olan Daru'l-Ulûmlarda resmi bir şekilde kaydolabilmişlerdir. Cerideye göre Daru'l-Ulûmlarda yaş sınırı 30 olarak belirlenmiştir.²⁶⁷

Yalnız büyük yaşlı ve görme engelli öğrencilerin kendilerine özel olarak yapılmış olan Daru'l-huffazlarda kabul olma yaş sınırlılıkları diğer öğrencilerden farklı olmuştur. Eğitim-öğretim yılının birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar olan

²⁶⁶ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 18.

²⁶⁷ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 100-103.

Özel Daru'l-huffazlar büyükler ve görme engelli öğrenciler için yapılmıştır. Bu Daru'l-huffazlarda öğrenci kabul yaşları şöyle olmuştur:

1. Sınıfa 13-15 yaşları arasında olanlar,
2. Sınıfa 16-18 yaşları arasında olanlar,
3. Sınıfa 19-21 yaşları arasında olanlar,
4. Sınıfa 22-14 yaşları arasında olanlar,
5. Sınıfa 25-27 yaşları arasında olanlar,
6. Sınıfa 28-30 yaşları arasında olan öğrenciler kabul edilmişlerdir.²⁶⁸

Taliban dönemindeki Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazların temel hedefleri maddeler halinde şu şekildedir:

- 1) Usul ve kaidenin öğretimi; İslam dininin itikadî, ameli, ahlaki hükümlerini, boyutlarını bireysel ve toplumsal hayata uygulamak; çevre, toplum, medrese ve ev hayatına yararlı bir şekilde katkıda bulunmak.
- 2) Şer'i meselelerde İslam'ın güvenilir kitaplarına göre talebelerin potansiyellerini geliştirmek.
- 3) Ulema ve misyonerleri terbiye etmek; irşat, tebliğ ve vaaz vasıtasıyla İslami bilgileri öğretmek.
- 4) Ülkenin bütün İslami medreselerinde İslami ilimlerin tedrisi için mesleki/profesyonel öğretmenler yetiştirmek.
- 5) İslami olan yükseköğretim kurumlarına girebilmeleri için talebeleri hazır hale getirmek.
- 6) Talebeleri Allah'a ibadet yönünde geliştirmek, dini ve mezhebi ilkelere bağlı olmalarını sağlamak, Hakk'ı yüceltmek için dine sarılmak, her türlü kötü amellere karşı çıkmak ve cihat etmek, gerekli olan ilimleri, toplum bilimlerini, tabii bilimleri ve dilleri öğrenmek.²⁶⁹

²⁶⁸ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 103.

²⁶⁹ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 16-17.

Aşağıdaki tablolarda Taliban dönemindeki Resmi Medreseler ve Daru'l-huffazların ilk, orta ve lise ders programları gösterilmektedir.²⁷⁰

Tablo 22: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin İlkokul ders programları ve kitapları

Sayı	1. Sınıf	3. Sınıf	3. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
2	Talim ve Terbiye-i Dini	Talim ve Terbiye-i Dini	Talim ve Terbiye-i Dini
3	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Deri/Farsça
4	Matematik	Matematik	Matematik
6	Hat	Hat	Hat
6	Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Beden Eğitimi

Tablo 23: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin İlkokul ders programları ve kitapları

Sayı	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim	Kuran-ı Kerim
2	Talim ve Terbiye-i Dini	Talim ve Terbiye-i Dini	Talim ve Terbiye-i Dini
3	Tecvit	Tecvit	Tecvit

²⁷⁰ Taliban dönemindeki resmi Medrese ve Daru'l-huffazların ders müfredatları tezimizin konusu gereği 12 Ocak 2016 tarihinde Daru'l-Ulum-i Esediyye'den elde edilmiştir. Elde ettiğimiz ders programlarının aslı eklerde mevcuttur.

4	Fıkıh/Şurutu's-Salat	Fıkıh/Müğiyetü'l-Müğla İlk Yarısı	Fıkıh/Müğiyetü'l-Müğla Son Yarısı
6	Akait	Akait/Fıkıh Ekber	Arapça
6	Arapça	Arapça	Tecvidi Muhammedi
7	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Sarf-ı Bahayi
8	Peştunca	Peştunca	Mebadi-i İlmi Nehiv
9	İçtimaiyat	İçtimaiyat	Deri/Farsça
10	Matematik	Matematik	Peştunca
11	Hat	Hat	İçtimaiyat
12	Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Matematik
13			Hat
14			Beden Eğitimi

Tablo 24: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin ortaokul ders programı ve kitapları

Sayı	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim	Kuran Meali/Tercümesi	Kuran Meali/Tercümesi
2	Fıkıh/Kuduri'nin İlk yarısı	Fıkıh/Kuduri Son Yarısı	Fıkıh/Kenz'in İlk Yarısı
3	Akait ve Fıkhu'l-Ekber	Akait/Ebu'l-Münteha	Akait

4	Sarf/Zencani	Sarf/Merrehu'l-ervah	Sarf-ı Sadiyye
5		Hidayetu'n-nahiv	Nahiv/Kafiye
6	Adabı İslami	Adabı İslami	Hadis/Müşküvat
7	Arapça	Arapça ve Konuşma/Pratik	Fıkıh Usulü/Usulü Şaşi
8	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Mantık/İsağuci
9	Peştuca	Peştuca	Belagat/Maani'nin Telhis Bölümü
10	Sayns/Bilim	Sayns/Bilim	Arapça
11	Tarih	Tarih	Deri/Farsça
12	Coğrafya	Coğrafya	Peştuca
13	İngilizce	Hadis Usulü	Bilim
14	Beden Eğitimi	Matematik	Tarih
15		İngilizce	Coğrafya
16		Beden Eğitimi	Matematik
17			İngilizce
18			Beden Eğitimi

Tablo 25: Taliban dönemindeki Resmi Medreselerin Lise ders programları ve kitapları

Sayı	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf

1	Tefsir	Tefsir	Tefsir
2	Hadis/Müşkat İkinci Cilt	Hadis/Müşkat 3. Çeyrek	Hadis/Müşkat 4. Çeyrek
3	Akaid/Molla Ali Kari	Fıkıh/Kenz'in Son Yarısı	Tefsir Usulü
4	Fıkıh/Talak ve Nikâh	Fıkıh Usulü	Fıkıh/Birin Hidaye
5	Fıkıh Usulü	Mirasın Farzları/Seraci	Fıkıh Usulü/Nuru'l-Envâr
6	Hadis Usulü	Belagat/Muhtasaru'l-Maani	Mirasın Farzları
7	Mantık/İsağuci	Nahiv/Şerhi Cami	Tarihu't-Teşri'
8	Belagat/Muhtasaru'l-Maani	Tarihu't-Teşri'	Belagat/Muhtasaru'l-Maani
9	Miras	Mantık/Bediu'l-mizan	Nahiv/Şerhi Cami
10	Tarihu't-Teşri'	Siretu'n-Nebi	Mantık/Şerhi Tehzib
11	Nahiv/Şerhi Cami	Deri/Farsça	Siretu'n-Nebi
12	Deri/Farsça	Peştuca	Deri/Farsça
13	Peştuca	İngilizce	Peştuca
14	İngilizce	Tarih	İngilizce
15	Tarih	Coğrafya	Tarih
16	Coğrafya		Coğrafya

Tablo 26: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların ilkokul ders programları

Sayı	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf
1	Talimu'l-Kuran	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme
2	Talim ve Tebiye-i Dini	Lehçe ve Tecvit	Lehçe ve Tecvit	Lehçe ve Tecvit	Lehçe ve Tecvit	Lehçe ve Tecvit
3	Deri/Farsça	Talim ve Tebiye-i Dini	Talim ve Tebiye-i Dini	Talim ve Tebiye-i Dini	Talim ve Tebiye-i Dini	Hadis
4	Matematik	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Fıkıh	Fıkıh	Talim ve Tebiye-i Dini
5	Hat	Matematik	Matematik	Deri/Farsça	Deri/Farsça	Fıkıh
6	Beden Eğitimi	Hat	Hat	Peştunca	Peştunca	Deri/Farsça
7		Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Matematik	Matematik	Peştunca
8				İçtimaiyat	İçtimaiyat	Matematik
9				Hat	Hat	İçtimaiyat
10				Beden Eğitimi	Beden Eğitimi	Hat
11						Beden Eğitimi

Tablo 27: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların ortaokul ders programları

Sayı	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf
1	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme	Kuran-ı Kerim Ezberleme
2	Tecvit	Tecvit	Tefsir
3	Akaid	Akaid	Tecvit
4	Hadis	Hadis	Hadis
5	Sarf	Sarf	Sarf
6	Arapça	Nahiv	Nahiv
7	Deri/Farsça	Arapça	Fıkıh
8	Peştunca	Deri/Farsça	Arapça
9	İngilizce	Peştunca	Deri/Farsça
10	İçtimaiyat	İngilizce	Peştunca
11	Matematik	İçtimaiyat	İngilizce
12	Tezhip/ Bakım ve Disiplin	İslamî Edep	İslamî Edep
13		Matematik	Tarihu't-Teşri'
14		Tezhip/ Bakım ve Disiplin	Tezhip/ Bakım ve Disiplin

Tablo 28: Taliban dönemindeki Resmi Daru'l-huffazların Lise ders programları

Sayı	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1	Tefsir	Tefsir	Tefsir
2	Hadis	Hadis	Hadis
3	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh
4	Akaid	Akaid	Akaid

5	Sarf	Nahiv	Nahiv
6	Nahiv	Fıkıh Usulü	Fıkıh Usulü
7	Fıkıh Usulü	Mirasın Farzları	Mirasın Farzları
8	Arapça	Siretu'n-Nebi	Tefsir Usulü
9	İngilizce	Hadis Usulü	Arapça
10	Deri/Farsça	Arapça	İngilizce
11	Peştunca	İngilizce	Deri/Farsça
12	İçtimaiyat	Deri/Farsça	Peştunca
13	Matematik	Peştunca	Mantık
14	Kuran-ı Kerim/Arz	Kuran-ı Kerim/Arz	Kuran-ı Kerim/Arz
15	Tezhip/ Bakım ve Disiplin	Tezhip/ Bakım ve Disiplin	Tezhip/ Bakım ve Disiplin

Aşağıdaki tabloda Taliban dönemindeki Daru'l-Ulûmların dört dönemlik eğitim müfredatı gösterilmektedir.²⁷¹

Tablo 29: Daru'l-Ulum/İslami Yüksek Eğitimin 4. Dönemlik ders programı

Sayı	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
1	Tefsir/Medarik Tefsirinden 5. Cüze kadar	Tefsir/Medarik Tefsirinden 6. Cüzden 10. Cüze kadar	Tefsir/Medarik Tefsirinden 11. Cüzden 20. Cüze kadar	Tefsir/Medarik Tefsirinden 21. Cüzden 30. Cüze kadar
2	Hadis/Tirmizi 1. Bölüm	Hadis/Tirmizi 2. Bölüm	Hadis/Buhari, İlk Bölümü	Hadis/Buhari, İkinci Bölümü
3	Fıkıh/Hidaye 1. Rubu'	Fıkıh/Hidaye 2. Rubu'	Fıkıh/Hidaye 3. Rubu'	Fıkıh/Hidaye 4. Rubu'
4	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh	Fıkıh

²⁷¹ Taliban dönemindeki Daru'l-Ulûmların/İslami Yükseköğretimin ders müfredatları tezimizin konusu gereği 12 Ocak 2016 tarihinde Daru'l-Ulum-i Esediyye'den elde edilmiştir. Elde ettiğimiz ders programlarının aslı eklerde mevcuttur.

	Usulu/Nuru'l-Envar 1. Bölümü	Usulu/Nuru'l-Envar 2. Bölümü	Usulü/Hesami	Usulü/Tarihu't-Tavzih
5	Hikmet/Hidayetu'l-Hikmet, 1. Bölümü	Hikmet/Hidayetu'l-Hikmet, 2. Bölümü	Arapça/Okuma-yazma ve konuşma	Arapça/Okuma-yazma ve konuşma
6	Psikoloji	Usulü Tedris	Hitabet Usulü	Davet Usulü/Abdülkerim Zeydan Kitabından
7	Halifeler Tarihi/Suyuti, 1. Bölümü	Halifeler Tarihi/Suyuti, 1. Bölümü	Hikmetu't-Teşrih-i İslami/Hikmetu't-Teşrih'in 1. Bölümü	Hikmetu't-Teşrih-i İslami/Hikmetu't-Teşrih'in 2. Bölümü
8	Sarf/Şafia'	Arapça/Okuma-yazma ve konuşma	Tarihi Maasır-ı Afganistan	Tarihi Maasır-ı Afganistan
9	Arapça/Okuma-yazma ve konuşma	Değerlendirme	Kavaidi Fukaha/Mecelletu'l-Hükema	Kavaidi Fukaha/Muinu'l-Ahkâm
10	Tabakatu'l-Fukaha	Akaid/Şerhi Akaid, 1. Kısım	Akaid/Şerhi Akaid, 2. Kısım	Akaid/Hayali
11	Mantık/Tasavvurat-ı Kutbi	Mantık/Tasdikat-ı Kutbi	Felsefe	Felsefe
12	Peştu Dili ve Edebiyatı	Peştu Dili ve Edebiyatı	Fars/Deri Dili ve Edebiyatı	Fars/Deri Dili ve Edebiyatı
13	Usulü Tedris	Öğretim Eğitimi	Eğitim Bölümü ve Metodoloji	Psikoloji
14			Öğretim Eğitimi	Öğretim Eğitimi

9. YAYGIN EĞİTİM (GAYRI RESMÎ)

Eğitim, sadece okullarda yahut da hayatın belirli dönemlerinde gerçekleştirilen bir faaliyet değildir. Aksine eğitim, hayat boyu devam eden bir süreçtir. Yaygın eğitim örgün eğitimden önce uygulana gelen ve insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir eğitim türüdür. Yaygın eğitim insanlık tarihi kadar eski olduğuna göre ilk Peygamber'den son Peygamber'e kadarki tebliğ süreci de yaygın eğitim türüne girmektedir. Çünkü Peygamberler Allah'ın öğütlerini/dini meseleleri insanlara iletmişlerdir. Dolayısıyla yaygın din eğitimi ilk insandan/Âdem'den itibaren başlamıştır diyebiliriz.²⁷²

Yaygın eğitim örgün eğitim sisteminden farklı olarak planlı, programlı ve sistemli bir şekilde yürütülen eğitim türü olarak bilinmiştir. Yaygın eğitim ayrı bir eğitim sistemi olmamakla birlikte tüm toplumları eğitmek için kestirme bir yol da değildir. Bu eğitim sisteminin temel amacı, örgün eğitiminden uzak kalanlara ikinci bir şans vermek, bir mesleğe hazırlamak olmakla birlikte, çeşitli sebeplerden dolayı eğitimden yoksun olanlara kalkınma programları çerçevesinde geniş bir yelpaze sunmak, faydalı ve kaliteli bilgiler vermek olarak tanımlanmıştır.²⁷³

Yaygın Eğitim adlı başlığı altında, Taliban dönemindeki yaygın eğitimin, yani resmi olmayan eğitim yerlerinde -ki bunlar gayri resmi medreseler daru-lhuffazlar ve camilerden ibarettir- dini eğitimin, eğitim müfredatlarının nasıl olduğunu ve bu eğitim yerlerinin genel durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

9. 1. Gayrî Resmî Medreseler ve Daru'l-huffazlar

Afganistan'ın medreseler tarihine göz attığımızda iki türlü medreseyi görmemiz mümkündür. Bunlardan biri resmi medreseler ve diğeri de gayri resmi medreselerdir. Gayri resmi medreseler diğeri İslamî ülkelerde olduğu gibi Afganistan'da da resmi medreselerden önce varlığını göstermiştir.

²⁷² Doğan, Recai, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, s. 267.

²⁷³ Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimlerine Giriş*, Pegem Akademi, Yay. 4. Baskı, 2010 Ankara, s. 181.

Afganistan İslami bir ülke olması hasebiyle çok eskilerden beri medreselere sahip olan bir ülke olmuştur. Bu medreseler köylerde ve şehirlerde mevcut olup Hindistan ve Buhara'da eğitim görmüş olan Hocalar tarafından yönetilmiştir. Sayıları binlere çıkan bu medreselerin masrafı o yerdeki halk tarafından karşılanmıştır. Gayri resmi medreselerde sarf, nahiv, maani, beyan, hikmet, mantık, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü ve hadis usulü gibi İslami/dini eğitim tedris olunmuştur. Hocalar uzmanı olan alanlarda öğrencilere ders vermişlerdir. Fakat bazı Hocalar yukarıdaki ilimlerin hepsine hâkim olup bu ilimlerin bütünüdür ders vermişlerdir. Zikredilmiş olan ilimlerin hepsini bilen Hocalara üstad-ı kül/herkesin üstadı unvanı verilmiştir.²⁷⁴

Gayri resmi medreselerde yukarıda isimlerini beyan ettiğimiz müfredatlar belirli kitaplardan ders verilmiştir. Bu medreselerin ders müfredatı Pakistan'daki Daru'l-ulum-i Diyobend medresesinin ders müfredatına dayanmıştır. Gayri resmi medreselerin metodu hem Pakistan'da hem de Afganistan'da hemen hemen aynı şekilde olmuştur. Klasik sisteme dayanan bu medreselerin bazılarında sınıf sistemi bulunup eğitim ve öğretim yılı 8 yılken bazılarında sınıf sistemi de mevcut olmamıştır. Bu medreselerde eğitim ve öğretim olarak ders müfredatları ve kitapları genel olarak şöyledir:

1. Sarf: Sarf-i Behâi-Emisile, Sarf-i Mir, Mizanu's-sarf, Zerradi, Zencani, Merrahu'l-ervah, Sa'diye, Şafiye.
2. Naiv: Nahv-i Mir, Miete Âmil, Biş-şemme, Şerhu Miete Âmil, Hidayetün-Nahiv, Kafiye, Şerhi Cami ve Haşiyetü Molla Abdulgafur.
3. Tefsir: Celaleyn, Ruhü'l-Maani, Medarik ve Beydavi, Ruhü'l-Beyan, Tefsiru'l-Kebir, İbn Kesir ve Tefsiratu'l-Ahmediyye.
4. Fıkıh: Münyetu'l-Musalli, Nuru'l-İzah, Kuduri, Fethu'l-Kadir, Hulase, Şurut'us-Salât, Kenzu'd-dekaik, Muhtasaru'l-vikaye, Hidayeteyn, Şerhu'l-vikaye.
5. Fıkıh Usulü: Usulü'ş-Şaşi, Nuru'l-Envar, el-Minar, et-Tavzih, et-Telvih Mevlevi Yakup, Husami, Müsellemu's-Sübut, Telvihi Tevhid, Tavzih ve Müsellemu'l-Usül.

²⁷⁴ Kamgar, *Tarihi Maarif Afganistan*, s. 13.

6. Mantık: Teysiru'l-Mantık, İsağuci, Mir İsağuci, Mirkat, Şerhu Tehzib, el-Kutbî, Bediu'l-Mizan.
7. Maani: Muhtasaru'l-Maani ve Mutavvul
8. Feraiz: Sirraci ve Şerifiyye.
9. Hikmet/Felsefe: Meybizi, Sadra, Hidayetü'l-Hikme.
10. Belagat: Telhisu'l-Miftah, Muhtasaru'l-Maani, Matavval.
11. Arap Dili ve Belagatı: Müfidü't-Talibin, Mekamet'ü-Harir, Seb'a-ı Muallaka, Divanu'l-Hammase (Ebu Tamam)
12. Hadis Usulü: Nuhbetü'l-Fikr, el-Muhaddetu'l-Fazil, el-Camiu'l-Âdâb.
13. Hadis: Buhari, Riyazu's-Salihin, Mişkatü'l-Mesabih ve Sıhahu's-Sitte.
14. Akait: el-Fıkhu'l-Ekber, Nuru'z-Zalem, Ebu'l-Müntehi, Şerhu Fıkhu'l-Ekber(Molla Ali el-Kari, Şehu Akaidi'n-Nesef ve Hiyali.²⁷⁵

Medresenin başka bir versiyonu olan Gayri resmi Daru'l-huffazlar da, hafızların yetiştiği yerdir. Gayri resmi Daru'l-huffazlarda genelde eğitim müfredatı olarak Kuran-ı Kerim dersi olmuştur. Dolayısıyla bu Daru'l-huffazlarda Kuran-ı Kerimin ezberleme eğitim süreci genel olarak 2 buçuk yıl olarak kabul edilmiştir. Kuran-ı Kerimi ezberleme süreci olan 2 buçuk yıllık ezberleme eğitimi bir taraftan olumlu olarak karşılanırsa da, olumsuz tarafı da bu eğitim sürecinde mezun olan/hafız olan talebelerin genelde Kuran-ı Kerimin metni dışında başka bir bilgiye sahip olmamasıdır.²⁷⁶ Bu bağlamda gayri resmi Daru'l-huffazlar'ın eğitim sistemi resmi Daru'l-huffazlara göre pasif kalmıştır. Çünkü resmi Daru'l-huffazlarda genel ders olarak kabul edilen Kuran ezberleme eğitiminin yanında yukarıda da bahsettiğimiz gibi beşeri eğitimler de görülmüştür. Fakat gayri resmi Daru'l-huffazlarda da genel dersler kabul edilen Kıraat, tecvit ve Kuran-ı Kerimi ezberleme dersleri resmi medreselere göre daha hızlı ve daha kaliteli bir şekilde ilerlemiştir diyebiliriz.

²⁷⁵ Khwajamir, Mehterhan, *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi, Bildiriler Kitabı*, TDV, 2014 Bursa, s. 215-216; Kamgar, *Tarihi Maarif Afganistan*, s. 14.; Ayrıca Resmi olmayan medreselerin eğitim müfredatını öğrenmek için Afganistan'ın Belh vilayetindeki Merğînâni Medresesinde tedrisle meşgul olan Mevlevi Abdurrahim ile 4 Şubat 2016'da mülakat yapılmıştır.

²⁷⁶ Khwajamir, *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 217.

Çok eskilerden günümüze kadar gelen medreselerin eğitim sisteminde ve eğitim müfredatında Taliban döneminde de pek bir değişiklik olmamıştır. Çünkü 2008 yılına kadar dini eğitimle alakalı bütün ders müfredatları sadece Hanefi Mezhebine göre hazırlanmış ve okutulmuştur.²⁷⁷ Dolayısıyla Hanefi mezhebi savunucuları olarak bilinen Taliban'ın da medreselerin eski eğitim müfredatına karşı çıkması düşülmemektedir. Yalnız Taliban döneminde bu medreselerin sayısı inanılmaz bir şekilde çoğalmıştır. Ayrıca halk tarafından da bu medreselere çok ilgi duyulmuştur. Molla ve Mevlevilerin iktidarda olduğu sayılan Taliban döneminde, halk Taliban anlayışı etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla ister küçük yaştaki çocuklar ister de gençler, etrafından etkilenecek Medreseler ve Daru'l-huffazlara gitmişlerdir. Durum böyle olunca hem medrese talebelerinin, hafızların ve hem de medreselerin sayısı Taliban döneminde artmıştır.

9. 2. Camiiler/Mescitler

Camiler İslam'ın başlangıcından günümüze kadar Müslümanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Camiler toplumun her kesiminden, her yaş ve seviyeden insanları bir araya getiren, insanları Allah'a kulluk bilinciyle kaynaştıran, birleştiren, dini bilgilerin, ibadetlerin usulüne uygun bir şekilde öğretilmesini sağlayan dini ve içtimai olan bir kurumdur.²⁷⁸ Dolayısıyla Camilerin en temel görevi Allah'a ibadet etme yeri olmakla birlikte, yaygın din eğitimi çalışmalarının gerçekleşme alanlarının en merkezi noktasıdır. Çünkü camiler/mescitler Müslümanların ibadetlerini yaptıkları yerler olmalarının yanı sıra İslamiyet'in ilk zamanlarından beri birer ilim ve irfan yuvası olarak kullanıla gelmişlerdir. Camiler ve mescitler günümüzde de yüzlerce, binlerce üyesi olan bir halk eğitim kurumu ve merkezidir. Camiler ibadetlerin yönetimi, din görevlilerinin vaaz ve hutbeleriyle din eğitimi faaliyetlerinin aktif bir şekilde sürüldüğü mekânlar olmuşlardır.²⁷⁹

İslam dininin yayılmasıyla İslam topraklarının eğitim sistemi değişmiştir. Tefsir, hadis, usul, fıkıh, sarf ve nahiv gibi İslami ilimler eski ilimlerin yerine geçmiş, İslam yeni bir din ve medeniyet olarak tanınmıştır. İslami eğitim, Peygamber

²⁷⁷ Khwajamir, *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 215.

²⁷⁸ Yılmaz, Hüseyin, "Cami Eksenli Din Eğitimi", *Din Eğitimi El Kitabı*, s. 315.

²⁷⁹ Doğan, "a.g.m.", *Din Eğitimi El Kitabı*, s. 275.

Efendimizin be'setiyle başlamış, Halifeler, Emeviler, Abbasiler dönemlerinde eski şekliyle devam etmiştir. İslami ilimlerin eğitimi, camilerde özel, toplumsal ve bireysel olarak ilerlemiştir.

Eskiden Camilerde eğitim, iptidai şekliyle devam etmiş, yani camilerde mezhepsel meseleler ve dini esaslar tedris edilmiştir. Çocuklar altı ve yedi yaşlarında eğitime başlamışlardır. Camiler bir taraftan dini ibadetleri yerine getirme ve bir taraftan da eğitim ve öğretim yerleri olmuşlardır. Afganistan halkı da İslam diniyle tanıştıktan sonra ülkenin dört bir kenarında dini eğitimin öğrenimiyle meşgul olmuşlardır. Dini eğitim öğrenimi çoğunlukla camilerde gerçekleşmiş ve bu camilere özel medreseler de denmiştir. Camilerdeki eğitim sistemi genel olarak şu şekildedir: Talebeler hocanın etrafında toplanırlar. Hocanın etrafına toplanma işine de halka veya meclis adı verilmiştir. Bu halkalar küçük ve büyük halkalardan/meclislerden oluşmaktadır. Halkaların sayısı cami ve mescide göre değişiklik arz etmiştir. Bazı camilerde halkaların sayısı bir veya iki taneden oluşurken bazılarında da bu halkaların sayısı daha fazla olabilmıştır. Her halkada farklı konular tedris edilmiştir. Bazı hocalar genel derslerden sonra talebelerine imla eğitimini öğretmişlerdir. Genel olarak camilerdeki talebelerin masrafı hayırhah halk tarafından karşılanmıştır.²⁸⁰

Taliban döneminde camilerdeki eğitim sistemine belirli bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Fakat camilerde eğitim gören talebelerin sayısı Taliban'dan önceki dönemlere nazaran artmıştır. Taliban döneminde merkezlerdeki birçok büyük camiler sadece iptidai dini meseleleri öğrenme yeri değil, birer medrese ve birer daru'l-huffaz niteliğini taşımıştır. Örnek olarak Mezar-ı Şerifteki ve benim de kendisinde Kuran-ı Kerim eğitimini aldığım, Mirza Haşim camiini söyleyebiliriz. Daha önce talebe sayısı yüze varmayan bu camide Taliban döneminde yaklaşık beş yüz öğrenci eğitim görmekteydi. Bu cami bir daru'l-huffaz niteliğinde olup genel olarak Kuran-ı Kerim ezberleme yeri olan eğitim kurumu mahiyetinde olmuştur. Ülkenin dört bir köşesinde buna benzer camiler olmuştur. Camilerde Taliban döneminde de genel olarak, Kaide-i Bağdadi/Arap alfabesini tanıma, heceleri öğrenme, Küçük sureleri yüzünden okuma ve ezberleme, Kuran-ı Kerimi yüzünden okuma, Kuran-ı Kerimi ezberleme, tecvit, kıraat, genel fıkıh meseleleri, ilmihal, vb.

²⁸⁰ Kamgar, *Tarihi Maarif Afganistan*, s. 13.

dini eğitim konuları talebelere öğretilmiştir. Camiler Taliban'dan önce kız çocuklarının da birer eğitim okulu mahiyetindeyken Taliban döneminde kızlar bu halk eğitim merkezleri sayılan camilerden yararlanamamışlardır. Çünkü Taliban kızların cami imamlarının yanında eğitim görmesini caiz görmemişlerdir.

Taliban döneminde de camilerde eğitim gören ve caminin avlusunda kalan yatılı talebelerin masrafları genelde o bölgenin insanları tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda hocaların maaşı da halk tarafından karşılanmıştır. Fakat merkezlerdeki yatılı olmayan talebeler haftalık bir miktar para öderken, köylerdeki ve kırsal bölgelerdeki talebelerin bir kısmı para, büyük bir kısmı da ekmek, buğday vb. şeyler vermişlerdir.

Taliban İslami bir hareket olması hasebiyle Molla, Hafız ve Mevlevilere daha çok önem vermişlerdir. Dolayısıyla Taliban döneminde camii imamları eskiye göre daha aktif, özgür ve istediği kişiyi istediği şekilde eleştirebilmiştir. Ancak Taliban'ın İmaretî İslami devleti, ne halk tarafından ne de imamlar tarafından eleştirilebilmiştir. Taliban döneminde camilerin talebe sayısı arttığı gibi cemaat sayısı da artmıştır. Namaz vakitlerinde camiler dolup taşmıştır. Halkın bir kısmı gönüllü olarak namazlarını cemaatle kılarken büyük bir kısmı da zorla cemaate gönderilmişlerdir. Camilerde belirli vakitlerde daha önce benzeri olmayan bir şekilde cemaat için yoklama da yapılmıştır. Cemaate katılmayan veya katılamayan kişiler, Taliban tarafından uyarılmış ve cezalandırılmışlardır.

10. TALİBAN DÖNEMİNDE KADIN VE EĞİTİM

Kadın toplumların ayrılmaz bir bağı olduğu gibi bir ülkenin eğitimsel olarak gelişmesinde ve kalkınmasında da büyük rolü olan bir köprüdür. Dolayısıyla her toplumda ve her hükümette kadınlara saygı gösterilmeli ve onun hakları kendisine yakışır bir şekilde verilmedir. Fakat ne yazık ki erkeklerin egemen olduğu bir ülke olan Afganistan'da kadınların haklarına ulaşması veya başka bir ifadeyle kadınların doğru dürüst haklarına sahip olması, oldukça zor görünmektedir.

İslam tarihi boyunca bireyler, gruplar ve fırkalar toplum ve çevreden etkilenerek fikri kapasitelerine göre İslam'ı farklı şekillerde yorumlamışlardır. Bu yorumları İslam'ın özü ve aslı dememiz mümkün değildir. Muhtelif İslamî fırkaların

ve Taliban'ın da kadına karşı görüşlerini bu minvalde değerlendirmemiz gerekir. Taliban'ın Herat vilayetindeki valisi bir röportajda kadınlar hakkında şöyle demiştir: “Kadınlarımızı evde tutmamız için Afganistan'daki herkes bizimle iftihar etmektedir. Kutsal Şeriat herkesin davranışını belirlemiştir. Maksudım şudur ki Şeriat, kadın hasta olursa erkek doktorun yanına gitmesine izin vermiştir. Gerçekten de bizim kadına tanıdığımız hakkı hiçbir ülke tanımamıştır. Bizim onlara verdiğimiz hak, Allah ve Resulünün onlara vermiş olduğu haktır. Bu hak da evde oturmaları ve İslamî hicaptır.” Yine Taliban'ın geçici Eğitim Bakanı kadınlar hakkında şöyle demiştir: “Taliban kadınlara sınırlılıklar getirmiştir diyorlar; doğrudur. Kadın gül gibidir ve evde eğitilmeli/yetişmelidir. Kadın öyle bir çiçektir ki, şahısın kendisi ona evde su vermeli ve evde bakmalıdır. Kadın, evden çıkaracağın ve diğerlerinin koklayacağı bir şey değildir.”²⁸¹

Görüldüğü gibi Taliban'ın kültüründe kadın evde oturmak ve aileye bakmakla mükellef olan bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Taliban döneminde kadınlar daha önceki dönemlerde olan nispi özgürlüklerini de kaybetmişlerdir. Aslında bu Taliban'ın İslam'da kadının yerinin ne olduğunu bilmemelerinden veya İslam'daki kadının yerini yanlış yorumlamalarından kaynaklanmıştır. Taliban'dan önce Afganistan'ın bazı bölgelerinde ve özellikle de şehir merkezlerinde kadınlar en azından eğitim ve öğretim görebilmişler, öğretmen olabilmişler, devlet dairelerinde çalışabilmişler, yabancı kurumlarda çalışabilmişler, evden mahremsiz olarak çarşıya pazara gidebilmişler ve hatta bazı yerlerde burka olmaksızın dolaşabilmişlerdir. Fakat Taliban döneminde kadınlar saydıklarımızın birçoğunu yapamamışlardır.

Taliban'ın kadınlar hakkındaki bazı kanunları şöyle olmuştur: Sağlık alanı dışında belirli bir zamana kadar, yani münasip bir eğitim müfredatı düzenlenene kadar kadınlar için eğitim kurumları tatil olacaktır. Kadın ve erkek giyim kuşamına dikkat edecektir. Kadın dışarı çıkarken burka takacak, erkekler de Afganistan'ın yerel kıyafetini/pirahen-tunbani giyecek, sakal bırakacak ve saçlarını uzatmayacaklardır. Kadınlar evden dışarı çıktıklarında gidip gelmelerine/oturup kalkmalarına dikkat edecekler ve erkeklerden mesafeli bir şekilde yürüyeceklerdir. Taliban, bunlarla birlikte eğer iş için zemine müsait olursa kadınlara çalışma izini de

²⁸¹ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 125-126.

vereceğiz demişlerdir.²⁸² Fakat beş senelik hükümetlerinde kimse böyle bir yeniliğe şahit olmamıştır. Elleri geçirmiş olan her vilayette kadınların/kızların yüzüne okulları kapatmışlardır.²⁸³ Dolayısıyla Taliban döneminde kadınlar ne eğitim görebilmişler ve ne de resmi kurumlarda çalışabilmişlerdir.

Taliban, resmi ceridelerinde toplumda kadınların hakkı ve hukuku başlıklı bir ferman yayınlamışlardır. Fermanın başlığı, her ne kadar da kadınların genel hak ve hukukundan bahsediyor gibi görünse de genel olarak dul kadınların durumuyla alakalı olmuştur. Fermanın metni şöyledir: İslam Şeriatında kadın öyle bir hakka sahiptir ki, eğer kadın onu elde ederse şerefi ve makamı yükselecek, hayâ ve iffeti mahfuz kalacaktır. Ancak ne yazık ki, Afganistan toplumunda gayri şer'i, kötü kültürlerin revaçta olması kadınları bu şer'i hakkında mahrum kılmış ve kadınlara çeşitli zulümler yapılmıştır. Bu adaletsizliklerin önlenmesi için aşağıdaki hükümleri/kanunları onaylıyorum.

1. Eğer biri öldürülürse bu ülkenin Müslüman bir vatandaşı, karşı tarafa kadını meyyitin ailesine diyet, barış veya başka şeyler için veremezler.
2. Ülkenin Müslüman vatandaşları dul kadını aile uzvunun biriyle evlendirmeye mecbur bırakamaz.
3. Dul kadın Şeriat'ın ahkâmına uygun olarak istediği kişiyle evlenebilir.
4. Kadılar ve İmaret'in bütün mesulleri bu hükümlere karşı çıkanlara şiddetli bir şekilde ceza vermekle mükelleftirler.

Bu ferman imzalı tarihinden sonra resmi ceridede yayınlansın. Vesselam;
İslam'ın hizmetçisi Emiru'l-Müminin Molla Muhammed Ömer Mücahit²⁸⁴

Taliban'ın resmi ceridesinde gayri imareti dairelerde ve yabancıların idarelerinde zina ve fuhşa neden olabileceğinden dolayı kadınların çalışmaları yasaklanmıştır. Ayrıca aynı ferman başlığı altında mecburiyetten dolayı sağlık sektörlerinde ve gözetim altında olmaları şartıyla kadınların çalışabilmeleri de

²⁸² Marsden, *Taliban, Cenk, Mezhep, ve Nizamı Cedid der Afganistan*, s. 132.

²⁸³ Endişmend, *Nehzeti İslami-i Afganistan*, s. 220.

²⁸⁴ Resmî Ceride, Sayı: 788, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 77.

zikredilmiştir.²⁸⁵ Dolayısıyla Taliban döneminde kadın sağlık sektörü dışında ne çalışabilmiş, ne eğitim görebilmiş ve ne de hakkına sahip olabilmıştır. Kaldı ki sağlık sektörlerinde de çok zorluklarla çalışabilmişlerdir. Konuyla alakalı ilgili başlıklar altında detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir.

Sonuç itibarıyla kadınların haklarına erişmemelerini sadece Taliban'a mal etmemiz de uygun ve objektif bir değerlendirme olmayacaktır. Kadın ve kadın hakları meselesi Afganistan'ın geleneksel ve sosyal dokusundan kaynaklanmıştır. Tarih boyunca Afganistan'ın sosyal doğasında zihinsel ve davranışsal olarak erkek egemenliği yerleşmiştir. Afganistan'da hiçbir kavim ve hiçbir mezhep ister ehli Sünnetten olsun ister de Şia'dan olsun erkeğin hâkimiyeti konusunda istisna olmamıştır. Taliban'ın kadının özgürlüğü konusundaki tutum ve söylemleri, aslında Afganistan toplumunun büyük bir kısmının görüşünü yansıtmıştır. Taliban'ın kadın meselesindeki görüşü siyasi, tebligat ve medyatikleştirilerek sadece Taliban'a nispet ettirilmiştir. Hâlbuki kadın konusundaki tutum ve davranış Afganistan'ın zihinsel, kültürel ve sosyal dokusundan kaynaklanmıştır. Örneğin burka meselesi Taliban'ın Afganistan toplumu üzerine uyguladıkları yeni bir hicap türü olmamıştır. Burka Taliban'dan önce de Afganistan toplumu tarafından kullanıla gelen ve revaçta olan bir hicap türü olarak gelmiştir.²⁸⁶ Yahut da Afganistan'ın kırsal bölgelerinde veya vilayetlerin ilçelerinde kadınlar/kızlar genel olarak Taliban'dan önce de eğitim ve öğretimden uzak kalmışlardır. Dolayısıyla kadın özgürlüğü, kadın hakları ve kadın'ın eğitim görebilmesi meseleleri genelde Afganistan toplumunun bir sorunu olarak gelmiştir. Fakat Taliban her konuda olduğu gibi bu konuda da ifrat ve tefritten vazgeçmemişlerdir. Taliban kadın meselesi konusunda önceki iktidarlara nazaran daha kötü bir tavır sergilemişlerdir. O yüzden Taliban halk tarafından da ve dünya camiası tarafından da katı bir şekilde eleştirilmişlerdir.

11. TALİBAN'IN EĞİTİM POLİTİKALARI

Her teşkilatın kendine göre bir eğitim politikası olduğu gibi Taliban'ın da kendilerine özel bir eğitim politikaları olmuştur. Taliban diğer teşkilatlar ve devletlerden çok farklı bir eğitim politikası izlemişlerdir. Taliban'ın eğitim politikası

²⁸⁵ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 100.

²⁸⁶ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 125-126.

yüzünden çok sayıda öğrenci eğitim ve öğretimden uzak kalmıştır. Okullardaki eğitim sistemi değişerek Afganistan eğitim tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında Taliban'ın eğitim politikalarının nasıl ve neler olduğunu, özetle açıklamaya ve ortaya koymaya çalışacağız.

11. 1. Kız Okullarının Kapatılması

Afganistan'ın eğitim tarihine baktığımızda kız okullarını ve hatta erkek okullarını da kapatan tek bir kişiyi görebiliyoruz ki o da Afganistan'ın krallarından biri Emir Habibullah Kelekânidir.²⁸⁷ Bu sebeple okullardaki memurlar, öğrenciler ve asri liselerde eğitim gören gençler Habibullah'ın hükümetinden nefret etmişlerdir. Çünkü iş, eğitim ve terbiyeden uzak kalmışlardır.²⁸⁸ Habibullah Han ülke dışında eğitim görmekte olan kızları da istetmiştir.²⁸⁹ Ne var ki Taliban erkek okullarını tamamen kapatmış değillerdi. Habibullah Han bu yönüyle Taliban'dan da katı bir tavır sergilemiştir diyebiliriz. Dolayısıyla Taliban da kız okullarını kapatarak kadınları eğitim ve öğretimden alıkoymuşlardır. Taliban'ın bu konudaki tavrı Afganistan halkını oldukça rahatsız etmiş, fakat Taliban'a karşı baş kaldıramamışlardır.

Taliban 1994'te Kandahar'ı ele geçirdiklerinde İslam âleminde olmayan şeriat kurallarını uygulamaya başlamışlardır. Kızların okullara gidip okumasını İslam'a göre caiz bulmamışlardır ki, ta ilk başlarda bile Kandahar'da kız okullarını kapatmışlardır. Kadınların evden çıkmasını da yasaklamışlardır. Aynı düşüncüyü ele geçirdikleri bütün vilayetlerde uygulamaya başlamışlardır. 1993'te yani Taliban hâkimiyetinden önce Herat okullarında 45000 öğrenci eğitim ve öğretimle meşgul olmuşlardır ki, bunların yarısı kız öğrencilerinden oluşmuştur. O zamanlarda Herat, Nimruz ve Ferah vilayetlerinde İsmail Han hâkim olmuştur. Bu üç vilayetin toplam 75000 öğrencisi olmuştur. Taliban'dan önce Kandahar'da da 45 tane aktif okul mevcuttu ki, Taliban orayı alınca üç okul hariç bütün okulları kapatmışlardır. Herat'ı da ele geçirdikçe bütün okulları kapatmışlar ve hatta kızların evlerde bile

²⁸⁷ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 40.

²⁸⁸ Ademek, Lodik, Trc: Muhammed Fazıl Sahibzade, *Ravabeti Siyasi-i Afganistan der Nime-i Nuhusti Sedde-i Bistum*, Bengai İntişarati Paiz, Paris, 2. Baskı, 1384, s. 236.

²⁸⁹ Deriz, Eminullah, *Afganistan der Karni Bistum*, Yayınevi, Kitaphane-i Dâniş, 2001, Pişaver, s. 186.

eğitim görmesine izin vermemişlerdir. Aynı Şey başkent Kabil için de geçerliydi. Yani Taliban Kabil'i ele geçirdikten üç ay sonra 63 tane okulu kapatmışlardır ki, o okullarda 103.000 kız ve 148.000 erkek öğrenci eğitim görmüşlerdir. Bu okullarda 11.200 öğretmen tedrisle meşgul olmuşlardır ki, 7800'ü kadın öğretmenlerden oluşmaktaydı. Ayrıca 10000 erkek ve 4000 kız öğrencisi olan Kabil Üniversitesini de kapatmışlardır.²⁹⁰

Görüldüğü üzere Taliban döneminde sadece kızlar eğitim ve öğretimden uzak kalmamışlardır. Erkekler de bu rejimin eğitim uygulamalarından zarar görmüşlerdir. Fakat bu dönemde kızlar, tamamen eğitim ve öğretimden uzak kalarak İslam'ın çok önem verdiği talim ve terbiyeden faydalanamamışlardır.

Taliban'ın Dışişleri Bakanı Mevlevi Vekil Ahmet Mütevekkil konuyla alakalı şöyle demektedir: “Taliban'ın en büyük problemi kadınlar konusundaydı. Çünkü Kabil, Nengerhar, Herat ve Belh vilayetlerinde kız okullarını tatil etmişlerdi. Ayrıca bayanların üniversite okuma meselelerini de askıya almışlardı. Yalnız kızlar geleneksel bir şekilde camilerde eğitim görüyorlardı. Fakat hiçbir şekilde yeterli değildi. Bu uygulamalar yerine kızlar, hicapla ve erkeklerden ayrı bir şekilde eğitimlerine devam etselerdi herkesin hayrına olurdu.”²⁹¹

Mütevekkil, her ne kadar orta bir yolu izleyerek konuya açıklık getirmeye çalışmış olsa da Taliban'dan taraf tuttuğu açıkça görülmektedir. Çünkü 1994'ten 2001'e kadar ilk başlarda Afganistan'ın bazı illerinde ve daha sonra da yüzde doksanına hâkim olan Taliban, ülkenin hiçbir yerinde kız okullarının açılmasına izin vermemişlerdir. Dolayısıyla Mütevekkil'in birkaç ilin adını vererek, Afganistan'ın diğer illerinde sanki kız okullarının açılmış gibi göstermesi konuyu örtmeye çalıştığını göstermektedir diyebiliriz. Fakat Mütevekkil'in, konuyla alakalı bir problemin olduğunun farkında olması diğerlerinden farklı düşündüğünü; ayrıca, kızların “hicapla ve erkeklerle karışık olmaksızın ayrı bir şekilde eğitimlerine devam etselerdi milletin hayrına olurdu demesi” en azından konuya bir çözüm getirme isteğinin olduğunu da göstermektedir.

²⁹⁰ Raşit, *İslam, Neft, ve Bazi-i Buzurg der Asya-i Miyane*, s. 47-60, Raşit, *Taliban, Zenan, Ticaret Mafya*, s. 222.

²⁹¹ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 79.

Taliban her ne kadar resmi ceridelerinde “Kadınların eğitimi, İslam Şeriatı sınırları içerisinde özel yasama belgesi vasıtasıyla düzenlenecektir”²⁹² demiş olsalar da iktidar dönemlerinde hiçbir zaman bu konudaki şeriatın belirlenmesini ve sınırlandırmasını da baz alarak bayanların eğitim görebilmesi için herhangi bir kural düzenlememişlerdir. Kadın ve kızların eğitim ve öğretim görebilme meselesine sadece Taliban’ın Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Bakanlığı muhalefet etmemiştir. Emri-bilma’ruf ve Nehi Anilmünkir Bakanlığı da kız okullarını kapatan en büyük organlardan olmuştur.²⁹³

11. 2. Bayan Öğretmenlerin Görevden Alınması

Taliban döneminde kadınlar işten de alıkonulmuşlardır. Taliban’ın bu konudaki tutumu ve aşırı gitmeleri uluslar arası camiayı rahatsız etmiştir. İlk başlarda Taliban’ın ilk Dışişleri Bakanı Molla Muhammed Gavs Birleşmiş Milletlerin heyetiyle görüştüğünde şöyle demiştir: “Bizim askeri kuvvetlerimizle bir anlaşmamız vardır ki, kadınların iş ve eğitiminin yasaklanması da bu anlaşmaya dâhildir. Eğer biz bu anlaşmayı ihlal edersek, askeri kuvvetlerimiz cepheyi/savaşı bırakıp kırsal bölgelere döneceklerdir. Dolayısıyla karşımızda muhalifler olduğu sürece, onlarla savaşmak için kırsal bölgelerdeki savaşçılara ihtiyacımız vardır. Biz bu siyaseti yürütmek zorundayız. Bu siyasetin değişmesi için de savaşın sona ermesi gerekir.” Fakat Taliban bu siyasetlerini geçici olarak göstermiş olsalar da iktidardan düşünceye kadar mezkûr siyasetlerinden vazgeçmemişlerdir.²⁹⁴

1997 yılının baharında Taliban Anaokulları Genel Müdürlüğünü ve Mirmenu Tulene/Kadın kurumunu tatil ettirerek 7014 kadın öğretmeni işten almışlardır. Daha sonra 1998 yılında 27054 öğretmen görevlerinden alınmış ki, bunların çoğu Milli Eğitim Bakanlığı çerçevesinde çalışan kadın öğretmenlerden oluşmuştur. Taliban’ın Milli Eğitim Bakanlığı, resmi bir mektupta İmareti İslamî’nin kadınlarla alakalı konularda -ki bayanların okullarda öğretmen olarak görev yapması ve eğitim kurumlarında eğitim görebilme meselesi de buna dâhil olmuştur- Bakanlık tarafından tasvip edilerek başkent Kabil’in bütün okullarına tebliğ edilmiştir. Mektupta bayan

²⁹² Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 1.

²⁹³ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 224.

²⁹⁴ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 110.

öğretmenler için şöyle denilmiştir: “Kadınlar Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatından ayrılmalıdırlar.”²⁹⁵ Dolayısıyla bu politika Taliban’ın elinde olan bütün vilayetlerde uygulanmaya başlamıştır. Politika yüzünden malum ki binlerce öğretmen işlerinden olmuşlardır. Taliban döneminde Afganistan’da kadın hakları çiğnenmiştir. Taliban’a göre kadın evde oturmak, yemek yapmak eşine ve evlatlarına bakmaktan ibarettir. Böylelikle onlar en güzel haklarına erişmiş olacaktırlar. Taliban’ın düşüncesinde kadınlar özgürlük hakkına sahip değildir. Tabii ki Taliban bunları söylerken, yaptıklarının İslamî olduğunu düşünerek kendi yollarının doğru olduğuna kanaat getirmişlerdir. Örneğin Birleşmiş Milletler Kurumu ve İnsan Hakları savunucuları Taliban’ı bu konuda eleştirdiklerinde Mevlevi Celilullah Mevlevizade “eğer biz kadınlara özgürlük hakkı tanırsak, onlar zina yoluna yönlendirileceklerdir. Böylelikle İslam’ın bozulmasına zemin hazırlanacaktır” diye cevap vermiştir. Yine o şuna inanmaktadır: “Zina herhangi bir İslamî ülkede yaygınlaşırsa, o ülke yıkılarak kâfirlerin hâkimiyeti altında olacaktır. Çünkü erkekler kadınlara benzemeye başlarlar ve kadınlar da kendilerini savunamazlardır. Bizimle müzakereye oturmak isteyen herkes İslam çerçevesi içerisinde konuşmalıdır. Kuran milletin isteklerine göre kendini uyduramaz; millet Kuran’ın gereksinimlerine uymalıdır.”²⁹⁶

11. 3. Sağlık Sektöründe Kadınların Belli Şartlar Çerçevesinde Eğitim Görebilmeleri

Sağlık, insanlar için her şeyden önemli olan bir nimettir. İnsan sağlıkla ayakta durur, işlerini yapabilir ve toplumun içinde bulunabilir. Bu bağlamda sağlık sektörleri de insanlar için bir o kadar önem arz etmektedir. Çünkü Toplumun sağlık ihtiyacına bakan kurum da sağlık sektörleridir. Diğer yandan bakacak olursak sağlık sektörlerindeki çalışanların insanlara hizmet verebilmeleri için, ilk önce eğitim görebilmeleri gerekecektir. Dolayısıyla eğitim ve sağlık sektörleri birbiriyle ilintilidir denilebilir. Eğitim almadan kimse sağlık sektörlerinde çalışamaz. Anlaşılan o ki Taliban da konunun önemini kavrayarak sağlık sektörlerinde çalışan ve bu alanda eğitim gören hanım kızlara ayrıcalık tanımışlardır.

²⁹⁵ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 227.

²⁹⁶ Mehdevi, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Taliban*, s. 173.

Mevlevi Mütevekkil Taliban döneminde kız okullarının tatil edilmesinden söz ederken, Şifahane-i Çeharsed Bester'de²⁹⁷ ve Kabil Üniversitesi Tıp Fakültesinde bayan öğretmenler tarafından bayan öğrencilere eğitim verildiğinden de bahsetmektedir. Ona göre bu öğrenciler hastanelerde pratik olarak da işlerini yapabilmekteydiler. Ayrıca o, bir taraftan fakültenin birkaç kere öğrenci mezun verdiğini vurgularken, diğer taraftan “bu da hiçbir şekilde toplumun ihtiyaçlarını karşılayamazdı”²⁹⁸ demekle, bir anlamda konuyla alakalı mevcut kuralın yetersizliğini de ifade etmektedir. Her ne kadar Mütevekkil Tıbbi meselelerle uğraşan veya Tıp Fakültelerinde okuyan kız öğrencilerinin eğitim görebilmelerini söylemiş olsa da Taliban'ın bu yaptıkları hiçbir şekilde mantıklı düşünülmemektedir. Çünkü ister Tıp Fakültelerinde eğitim görebilmek için, ister sağlık sektörlerinde çalışabilmek için ilk önce bir öğrencinin liseden mezun olması gerekecektir. Taliban kız okullarını kapatarak böylelikle nereye kadar varabilirlerdi? Başka bir ifadeyle arkası getirilemediği takdirde Tıp Fakültesindeki mevcut öğrencilerle nereye kadar gidilebilirdi? Kendilerince bir şeyler düşünmüş olabilirlerdi belki, fakat beş sene boyunca kızların eğitimi için bir şey yaptıklarına şahit olamayan halk, haklı olarak da Taliban'ın eğitim sistemlerinin yahut da eğitim politikalarının yanlış olduğunu söyleyerek eleştirebilirler.

Sağlık sektöründe kadın ve erkek çalışanlar belli şartlar altında çalışabilişlerdir. Ayrıca kadın hastalar için de belli başlı kurallar vardır. Konuyla alakalı Taliban'ın resmi ceridesinde örgütün lideri Molla Ömer'in fermanı şöyle olmuştur: Hasta olan kadınlar, kadın olan doktora muayene ettirmelidirler. Diyelim ki kadın hastaya erkek doktorun muayene etmesi gerekirse, o zaman da hasta kadının yanında mahremi bulunmalıdır. Hasta kadın da erkek doktor da şeriatın hicabına riayet etsinler. Erkek doktor hasta kadının sorunlu olduğu uzvu dışında başka yerlere ne baksın ve ne de dokunsun. Kadın hastalarının bekleme solonu örtülü olmalıdır. Hastanelerde çalışan bayanların nöbeti belirlenmelidir. Onların nöbeti sırasında erkekler bulunmasınlar. Nöbetçiler kadın hastalarının müracaatı üzerine, kadınların bulunduğu hasta odalarına girebilirler. Hastanın isteği olmaksızın odaya girme

²⁹⁷ Şifahane-i Çeharsed Bester: Dört yüz Yataklı Ordu Hastanesi.

²⁹⁸ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 79.

hakkına sahip değillerdir. Kadın doktorlarla erkek hemşireler ve erkek doktorlarla kadın hemşirelerin birbirleriyle oturarak konuşmaları yasaklanmıştır. Eğer konuşma ihtiyacı bulurlarsa o zaman hicapla konuşabilirler. Kadın doktorlar, eskimiş elbiselerle hastaneye gelsinler. Ne süslü elbise giysinler ve ne de kendileri süslensinler. Hastanede çalışan kadın ve kadın hemşirelerin erkeklerin bulunduğu hasta odalarına girmeye hakları yoktur. Hastanedeki çalışanlar Avkaf/diyant işlerinin belirlediği vakitlerde namazlarını cemaatle kılmalıdır. Hastane mesulü mescit veya namaz kılacak yer ve imam bulmakla mükelleftir. Hastanelerin veya muayenehanelerin teftişi ve takibi için Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir görevlileri geldiğinde, kimse onlara engel olamayacaktır. Eğer yukarıdaki kanunları ihlal edecek olan biri varsa, ihlal eden şahsa şer'i ceza verilecektir.

Vesselam; İslam'ın hizmetçisi, Emiru'l Müminin Molla Muhammed Ömer (Mücahit)²⁹⁹

11. 4. Eğitim Kurumlarında Sarık Sarmanın, Sakal bırakmanın Zorunluluğu ve Giyim Kuşama Karışılması

Taliban sarık sarma ve sakal bırakmayı şer'i bir mesele olarak görmüşlerdir. Onlara göre sarık takmak, sakal bırakmak şer'i ve aksi de gayri şer'idir. Taliban'ın nezdinde pantolon, gömlek vs. kıyafetler de Avrupa kıyafetleri olup gayri şer'idir. Yine onlara göre daha önceki hükümetler ve özellikle de komünist rejimi şeriatın sired ve suretine teveccüh etmemişlerdir. Hatta onlar şeriatın emirlerini yok etmeye kalkışmışlardır. Tabii kısmen buna başarılı da olmuşlardır. Mesela hocalar, öğrenciler okullarda, üniversitelerde gayri şer'i ve gayri İslamî olan Avrupa kıyafetlerini kullanmışlardır. Sonra da Afganistan toplumunda bu kıyafetler revaç bulmuştur. Fakat İslamî hareketin ülkeyi ele geçirmesinden sonra gayri şer'i kıyafetlerin açık bir şekilde kullanılması sona ermiştir.³⁰⁰ Dolayısıyla Taliban, Afganistan milletinin giydiği kıyafetleri şer'i kıyafetler olarak tanımlamışlardır. Dünyanın büyük bir kısmında giyilen pantolon, gömlek vs. elbiseleri de Avrupa kıyafetleri olarak görmüşler ve bu yüzden de şeriata uygun olmadığını söyleyerek yasaklamışlardır. Taliban, bunları sadece öğrencilere uygulamış değillerdir.

²⁹⁹ Resmî Ceride, Sayı: 799, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 54-56.

³⁰⁰ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 315.

Afganistan kıyafetini giymeyen her vatandaş, Taliban'ın cezasından nasipsiz kalmamıştır.

Taliban her ne kadar teorik bir şekilde konuyla alakalı görüşlerini eğitim kurumlarına bildirmiş olsalar da bazı okul ve üniversitelerde kıyafet konusunda ufak tefek sorunları görmüşlerdir. Bu yüzden yazılı ferman ile ilgili birimleri uyarılmışlardır. Ferman'ın metni maddeler halinde resmi ceridede şu şekilde yer almaktadır:

1) Zahiren insanın kıyafetinin ıslahı özellikle de sarık, yeni nesillerin üzerine olumlu tesir bıraktığı için bütün Taliban, öğrenciler, hocalar, yatılı okullarda, yatılı olmayan okullarda, üniversitelerde sarık takmak ve pantolon yerine de pirahen tunbanı/Afganistan'ın yerel kıyafetlerini giymekle mükelleftir.

2) Eğer 12 yaşın altında olan çocuklar sarık takmadan yahut da şer'i olmayan kıyafetlerle okula gelirlerse, okul görevlileri tarafından velilere tekrar tavsiye edilsin ki çocuklarını Hz. Peygamber'in kılığına uygun bir şekilde giydirtsinler. Ayrıca hocalar her zaman çocuklara kavli olarak tehditte bulunsunlar ki, öğrenciler sarık taksınlar ve şer'i kıyafetleri giysinler.

3) Taliban, 12 yaşından büyük olan öğrenciler veya hocalar sarık takmadıkları ve şer'i kıyafet giymedikleri takdirde ilk defa onlara tavsiye edilsin; tekrarı halinde okul veya üniversite mesulü tarafından öyle bir disiplin cezası verilsin ki, onların ıslah olmasına sebep olsun.

4) Okul ve üniversite mesullerinin her biri kendi bölgesinde bu fermanı ciddi bir şekilde uygulamakla mükelleftir.

5) Özel okulların, özel üniversitelerin öğrencileri ve hocaları da sarık takmak ve şer'i kıyafetleri giymekle mükelleftirler.

6) Milli Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Bakanlığı, Emribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir, Milli Eğitim Başkanları, valiler ve kayım makamlar fermanın uygulanmasını zaman zaman denetlesinler.

7) Ferman, imza tarihinden itibaren geçerli olup resmi ceridede yayınlanmalıdır.

Vesselam; İslam'ın Hizmetçisi Molla Muhammed Ömer (Mücahit)³⁰¹

Ceridenin başka bir yerinde de konu şu şekilde zikredilmektedir: Milli Eğitim Bakanlığı, vilayetler ve ilçelerdeki bütün öğrencilerin sarık sarma, pantolon yerine de Pirahen giymesine dikkat etmekle mükelleftir. Öğrenciler suret ve siretlerini Hz. Peygamber'e göre ayarlamalıdır. Sakal taraşı yapmaktan, koca bıyık ve caiz olmayan uzun saç bırakmaktan sakınmalıdırlar.³⁰²

11. 5. Okulları Medreseleştirme

Taliban hareketinin karakteristik özelliğine bakacak olursak, örgüt basitliğiyle göze çarpacaktır. Taliban'ın başında köylü liderlerin bulunması hareketin basitliğine sebebiyet arz etmiştir. Hareketin lideri modern ilimlere ve hatta İslamî ilimlere de derin bilgiye sahip olmayan kimse olmuştur. Onun hayatına bakacak olursak dış dünyadan soyutlanmış bir hayatının olduğunu görmemiz mümkündür. Genelde hadis ve alet/vasıta ilimleriyle meşgul olmuş; ancak bu ilimleri de çağdaş olaylara tatbik etmemiştir.³⁰³ Bu yüzden de hareketin ana fikri İslam dini ve şeriatını hâkim kılmak, modernlik ve modern anlayıştan uzak kalarak şeriatın hükmünü uygulamaktır. Dolayısıyla hareket liderlerinin fikri, okullara da yansımış ve okul müfredatlarına dinî dersler fazlasıyla yerleştirilerek normal okullar/modern okullar medreseleştirilmeye çalışılmıştır.

Taliban liderlerinin çoğu dinî eğitimi eğitimin asıllarından saymışlardır. Asri eğitimi ise ferî eğitim/ikinci sınıf olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla modern eğitimle ilgilenmemişlerdir. Bu tür düşünce Afganistan'ın eğitim durumuna tesirini bırakmıştır. Taliban, başkent Kabil'e girmeden önce, fesadı yok etmek için cihadın cereyan etmesini delil getirerek Loger, Meydanverdek ve diğer vilayetlerde bütün liseleri kapatmışlardır. Onlar asri eğitimin izafî bir emir olarak görmüşler ve cihada öncelik tanımışlardır. Aynı zamanda bütçelerinin yeterli olmadığını söyleyerek okul öğretmenlerinin sayısını yarıya indirmişlerdir. Hâlbuki okulların bu öğretmenlere ciddi bir şekilde ihtiyacı olmuştur. Yalnız onlar bir taraftan bunları söylerken, diğer taraftan da Kandahar, Herat, Hilمند ve Gazni vilayetlerinde yatılı dinî

³⁰¹ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 316.

³⁰² Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 25.

³⁰³ Zeydan, *Taliban'ın Yükselişi*, s. 54.

okullar/medreseler için büyük paralar harcamışlardır. Taliban'ın bu yaptıkları öyle bir zamanda olmuştur ki, Zabul, Hilمند gibi vilayetlerde ve hatta Taliban'ın en önemli yerleri olan Kandahar vilayetinde bile lise mevcut olmamıştır.³⁰⁴

İslamî olan bir ülkede tabiidir ki dinî okulların bulunması ve tesis edilmesi normaldir. Fakat Taliban'ın modern okulların yerine dinî okulları/medreseleri yerleştirmesi hiçbir şekilde mazur görülebilir değildir. Örneğin, Kabil'deki kız liselerinden biri olan Zerğune Lisesini Daru'l Huffaz/Kuran Ezberleme Kursuna dönüştürmüşlerdir. Asri okulların eğitim müfredatına dinî dersler ağırlıklı olarak yerleştirilmiş ve ders saatlerinin çoğu dinî derslere ayrılmıştır. Muttaki Eğitim Bakanlığının başına geçince okul üniforması -ki sarık takma da lazım ve vaciplerden sayılırdı- yalnızca devlet okullarının öğrencilerine değil, özel kurs öğrencilerine de zorunlu hale gelmiştir.³⁰⁵ Yine Cuzcan'ın merkezi olan Şibirgan'ın en iyi liselerinden sayılan İbn-i Yemin Lisesinin yarısı yatılı Daru'l-huffaz/Kuran Ezberleme Medresesine ve Hatice Lisesi de Daru'l-Ulum'e dönüştürülmüştür. Ayrıca erkek okulu olan İbn-i Yemin Lisesinin ismi de Hz Ali Lisesi olarak değiştirilmiştir. Daha önce kız okulu olan Hatice Lisesi Daru'l-Ulûme dönüştürüldükten sonra Şibirgan ve Afganistan'ın farklı vilayetlerden gelen öğrencilerin yatılı resmî medresesi olmuştur.³⁰⁶

11. 6. Spor Dallarında Eğitimin Sınırlandırılması

Spor da din de insanlık tarihi kadar eski olan iki olgu sayılmıştır. Spor tahine bakılacak olursa sporun kayıtlı tarih kadar eski olduğunu görür ve yine din ile değişen bir ilişkisinin olduğuna şahit oluruz. Tarihsel perspektiften bakıldığında geleneksel yapıya sahip olan toplumlarda, dinsel törenlerle etrafı örülmemiş fiziksel aktivite yahut da sportif oyun görülmemektedir. Din hayata yön veren temel unsur olması nedeniyle her türlü aktivite dinsel bir anlam taşımaktadır. Spora benzeyen aktiviteler de meşrutiyetini dinsel referanslardan sağlamaktadırlar.³⁰⁷

³⁰⁴ Hakkani, *Taliban, Afganistan, Min Hilmu'l Molla İla İmaretu'l-Mu'minin*, s. 157.

³⁰⁵ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 111.

³⁰⁶ Taliban dönemindeki İbn Yemin Lisesinde eğitim gören öğrencilerden biriyle yapılan mülakat, 05.03.2016.

³⁰⁷ Akgül, Mehmet Haşim, *Popüler Spor Kültürü ve Din*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 2.

Sporun insan sağlığı için önemli olduğunu biliyoruz. İbn-i Sina “sağlığı korumanın üç temel yolu vardır; bunlar da hareket, (spor) gıda ve uykudur” diyerek sağlıklı yaşamın temel unsurlarından biri olan sporu vurgulamıştır.³⁰⁸ Dolayısıyla spor insan hayatı için bu kadar önemliyken Taliban bu alanda bazı sınırlar getirerek spor ve spor eğitime pek de önem vermemişlerdir.

Taliban’ın, öğrencileri baskı altına alma meselesinden biri de spor olmuştur. Modern eğitimin gelişme sırasında spor, Milli Eğitim Bakanlığının çerçevesinde ders müfredatlarına dâhil edilerek ilgileri çekmiştir. Bununla birlikte sporu akademileştirmek ve bu alanda uzman yetiştirmek için Beden Eğitimi Yüksek Enstitüsü de tesis edilmiştir. Fakat ilk defadır ki Taliban’ın İmaret-i İslamî devleti bu alanı tehdit etmiş, anlayış ve düşünceleriyle de konuyu siyasileştirmiştir.³⁰⁹

Taliban dönemindeki ilkökul, ortaokul ve liselerin ders müfredatına baktığımızda bütün sınıflarda sporun olduğunu görüyoruz.³¹⁰ Fakat sorun, spor eğitiminin müfredatta bulunmasıyla birlikte teori ve pratik olarak görülüp görülmemesindedir. Taliban döneminde sporun yüzeysel olarak olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü öğrenciler sınıflarda sporla ilgili teorik olarak eğitim görmüş olmasalar da okul sahasında bazı kısıtlamayla futbol vb sporları oynayabilmişlerdir.³¹¹ Yalnız Taliban sporla alakalı bazı kurallar koymuşlardır. Taliban’ın bu yasaları, sıradan yasalar olmayıp ciddi anlamda sporu sınırlandırmıştır. Konuyla alakalı İmaret-i İslamî’nin fermanı/kararnamesi resmi ceridede şu şekilde geçmektedir: “Spor alanlarında, stadyumlarda abdest ve namaz için yer bulunmaması nedeniyle çoğu milletin namazı kaza yahut da vakitsiz kılınıyor. Dolayısıyla böyle gayri şer’i bir şeyi önlemek için aşağıdaki kuralları onaylayacağım:

1) Bütün spor alanlarında ve stadyumlarda ikinci ezanından sonra oynamak yasaktır.

³⁰⁸ Akgül, *Popüler Spor Kültürü ve Din, a.g.t.*, s. 7.

³⁰⁹ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 233.

³¹⁰ Belh vilayetinin merkezi Mezar-i Şerif’te bulunan, eskiden Mirza Uluğbek Lisesi ismiyle ve hali hazırda Ustad Atâ Muhammed Nur Lisesi olarak bilinen liseden aldığımız Taliban zamanındaki müfredat, bunu göstermektedir.

³¹¹ Taliban döneminde Kunduz ilindeki Şirhan Lisesinde -ki Taliban zamanında De Şirhan Medrese ismini almıştır- eğitim gören öğrencilerden ve ayrıca Mezar-i Şerif’in Bahter Lisesinde eğitim gören öğrencilerden birer kişiyle yaptığımız mülakat, bunu göstermektedir., 07.03.2016.

2) Spor alanlarının ve stadyumlarının mesulleri hükmedilmiş olan fermanın birinci maddesine amel etmekle mükelleftirler.

3) Emiribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir görevlileri de merkez ve vilayetlerde bu kararnamenin uygulanmasını kontrol etmekle mükelleftirler.

4) Ferman, imza tarihinden itibaren geçerli olup resmi ceridede yayınlanmalıdır.

İslam'ın Hizmetçisi, Emiru'l-Müminin Molla Muhammed Ömer (Mücahit).³¹²

Afganistan toplumunun kültürüne baktığımızda ister şehirlerde ister de köylerde olsun spor genelde ikindiden sonra yapılmış ve bu bir gelenek haline gelmiştir. İşte Taliban'ın ikinci ezanından sonra sporu yasaklama fermanı Afganistan milletinin kadimden gelen geleneğine ters düşmüştür. Öte yandan mezkûr kararname ikinci ezanından sonra sporla uğraşan genç ve çocukların azarlanması için, Emiribil-ma'ruf ve Nehi Anilmünkir kurumunun bir malzemesi haline gelmiştir.³¹³ Dolayısıyla Taliban döneminde sporun olmadığını söyleyemsek de spor alanında ciddi bir şekilde kısıtlamalar olduğunu söylememiz mümkündür. Ayrıca bu dönemde sporda giyilen giyim ve kuşam da ayrı bir problemdir. Çünkü Taliban zamanında ister öğrenciler ister de öğrenci olmayanlar için Afganistan'ın milli kıyafeti dışındaki kıyafetler yani pantolon, gömlek, vs. kıyafetler Avrupa giyimi olarak görülmüş ve gayri şer'i olduğu Taliban tarafından ilan edilmiştir.³¹⁴ Sonuç itibarıyla Taliban döneminde sporda kullanılan giyim ve kuşamda da bir kısıtlamanın olduğunu rahatça söyleyebilir ve bunun da sporda bir engel ve sınır teşkil edeceğini düşünebiliriz.

11. 7. Afganistan'da Eğitim ve Öğretim Yapan Yabancı Okulların Kapatılması

Afganistan'ın eğitim tarihine baktığımızda yabancı kurumların ve sivil toplumların Afganistan'da eğitim faaliyetlerine bulduklarını görüyoruz.³¹⁵ Bazı müesseselerin Taliban döneminde de eğitim faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir.³¹⁶

³¹² Resmî Ceride, Sayı: 799, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 111.

³¹³ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 235.

³¹⁴ Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001., s. 315

³¹⁵ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 183-188.

³¹⁶ Mütevekkil, *Afganistan ve Taliban*, s. 74.

Taliban döneminde 2000 yılına kadar eğitim faaliyetlerine devam edebilen kurumlardan biri de Afgan-Türk Çağ Eğitim Kurumu'dur. Mezkûr kurum Afganistan İktisat Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığıyla yaptığı anlaşmalar çerçevesinde 1995 yılından beri başta eğitim olmak üzere değişik alanlarda Afganistan halkına hizmet vermiş olan bir sivil toplum kurumu olmuştur. Kurum 1995 tarihinden Taliban zamanındaki kısa bir vakfa ile günümüze kadar eğitim faaliyetlerini devam ettirerek Afganistan'ın faklı vilayetlerinde Afgan-Türk Liseleri tesis etmiştir.³¹⁷

Taliban'ın son yıllarında (2000) kapatılmış olan Afgan-Türk liseleri İmaretî İslamî devletinin ilk başlarında Başkent Kabil, Mezar-ı Şerif, Şibirgan Herat, Kandahar gibi şehir ve vilayetlerde açık kalarak faaliyetlerine devam edebilmişlerdir.³¹⁸ İlk başlarda bu okulların (açık kalmasının) izni çok zorlukla Taliban'dan alınmıştır. Sonra da başarılı bir şekilde eğitim faaliyetlerini yürütebilmişlerdir. Fakat Taliban daha sonra tedrici bir şekilde mezkûr okullara müdahale etmeye başlamışlardır. Bu kurumu yöneten Türkler Taliban'ın davranışları ve kısıtlamaları karşısında esneklik göstermişlerdir. Afgan-Türk Liselerinde çocuklar altıncı sınıftan sonra bir sınava tabi tutarak alınmıştır. Bu sınavda başarılı olan öğrenciler Afgan-Türk Liselerine girebilme şansını kazanmışlardır. Taliban'ın Afgan-Türk Liselerine müdahalelerinden biri de okulun sınav sistemine karşı çıkmak olmuştur. Yani Taliban, bir sınava tabi tutulmadan öğrencilerin bu okullara girebilmesini istemişlerdir.³¹⁹

Taliban'ın Eğitim Bakanı Molla Muttaki'ye Afgan-Türk okullarının sıkıntıları ve problemleri aktarıldığında Muttaki'nin cevabı şöyle olmuştur: "Afgan-Türk okullarının tesis sebebi Türklerin yaşadığı ülkelerde Pan-Türkizm düşüncesini yaymaktır. Bu nedenle Türk dilini öğrencilere öğretiyorlar. Mezkûr okulların yöneticileri, her ülkenin koşullarına göre kendilerini ayarlayacaklardır. Örneğin Afganistan'da bu okulların atmosferi İslamî'dir. Hâlbuki Türkmenistan'da erkek-kız karışık bir şekilde bu okullarda eğitim görüyorlar. Eğitim müfredatlarında dinî eğitimin izi (bile) yoktur. Her sınıfta Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Sefer Murad

³¹⁷ <http://afghanturk.org.af/afturk/atce/announcement/about>, (Erişim Tarihi: 08.03.2016.)

³¹⁸ Endişmend, *Maarif-i Asri-i Afganistan*, s. 236.

³¹⁹ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 113.

Niyazof'un fotoğrafları asılıdır.” Ayrıca, konu bakanlar kurumuna sunulduğunda Eğitim Bakanı Molla Muttaki ve diğer bakanlar şöyle demişlerdir: “Sayın Molla Ömer daha önce bu konuyla ilgilenmemiştir. Kendisine konuyla alakalı soru sorduğumuzda “Türkiye’de küfür kanunları hâkimdir. Kadınlar örtünme hakkına sahip de değillerdir. Nasıl oluyor da bu kişiler kendi ülkelerini bırakıp Afganistan’daki genç Müslümanlara ta’lim ve terbiye veriyorlar? Kesinlikle bunların başka hedefleri vardır. Yoksa Afganistan’a nazaran Türkiye gençlerinin İslamî eğitime daha çok ihtiyacı vardır” diye cevap vermiştir. Taliban Lideri Molla Muhammed Ömer’in bu sözleri Afgan-Türk okullarının son bulması demek olmuştur.³²⁰ Böylelikle Afgan-Türk liseleri eğitim faaliyetlerinden uzaklaştırılmış ve kapatılmıştır.

1990’lı yıllarda kızlar, Milli Eğitim Bakanlığının öğrencilerinin %34’nü oluşturmuşlardır. Bu yüzdeler 1999 tarihinde Taliban’ın imareti İslamî devletinde %7’ye düşmüştür. %7’lik bu öğrenciler de bazı kız ilkokullarında ve camilerde Birleşmiş Milletlerin gayri hükümeti olan kurumların yardımıyla eğitim görebilmişlerdir. Kaldı ki kız ilkokulları da Taliban tarafından kapatılmıştır. Daha sonra Taliban yabancı kurumların yardımıyla camilerde eğitim gören kızlara da muhalefet etmeye kalkışmışlardır.³²¹ Kufe denilen bir kurum, camilerde çocuklara eğitim vermeleri için bazı öğretmenleri işe almıştır. Afganistan’ın eğitim sistemine baktığımızda kız ve erkek çocukları camilerde eğitim görebilmişlerdir. Bu konuda kız çocuklarının da izni olduğu için Kufe Kurumu kızların eğitim alabilmesine zemin hazırlamak istemiştir. Kurumun işleri bir zamana kadar başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Fakat çok geçmeden bu okullarda matematik gibi dersler Eğitim Bakanlığı tarafından yasaklanmıştır. Görevli teftişler bu emrin uygulanıp uygulanmamasından emin olmak için öğretmenlerin öğretim şivesini takip altına almıştır. Öğretmenler Sarık takmayan/sarmayan erkek çocukları sınıfa almamışlardır. Seyyid Gıyasiddin Taliban’ın Muttaki’den önceki Eğitim Bakanı derslerin nasıl olduğunu öğrenmek için bu camilere gitmiştir. Çocukların matematik, resim defterini istemiş, bu derslerle karşılaştığında hem öğretmeni ve hem de öğrenciyi kınamıştır.

³²⁰ Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 114.

³²¹ Endişmend, *Maarifi Asri-i Afganistan*, s. 235.

Sonuçta Seyyid Gıyasiddin Kufe kurumuna öğretmenlerin maaşını kendilerinin ödememesini, bu işi Eğitim Bakanlığına devretmesini istemiş ve Eğitim Bakanlığının kendisi ihtiyaca göre öğretmenlere maaş vereceğini söylemiştir. Kufe kurumu buna muhalefet etmiş ve dolayısıyla uzun bir zamana kadar kapalı kalmıştır.³²²

³²² Müjde, *Afganistan ve Penç Sal asalta-i Taliban*, s. 114-115.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Afganistan Asya ülkelerinde merkezi bir bölge olması sebebiyle dünyanın ilgisini çeken ülkelerden biri olmuştur. Dünyanın büyük güçleri Asya ülkelerinde daha etkin olabilmek için hep bu topraklardan yararlanmak istemişlerdir. Özellikle İngiltere, Amerika ve Rusya, orta Asya'daki politikalarını Afganistan halkı üzerinden yürütmek istemişlerdir. Büyük güçler ister farklı bir ülkeyi, ister de Afganistan'ın liderlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanarak, bu topraklarda hâkim olmak istemişlerdir. Öte yandan Pakistan, yıllardan beri Afganistan'ı kendi rakibi olarak görmüştür. Bunun en büyük sebebi de çok eskilerden beri Afganistan topraklarının güney doğusundan güney batısına kadar uzanan Durand hattı olmuştur. Afganistan'ın güney batı sınırları 1893'te İngiltere'nin sömürgesi altında olan Hindistan'dan ayrılmıştır. 1947'de Pakistan devleti resmi bir şekilde kurulduktan sonra mevcut bölgeyi kendi hakkı olarak görmüştür. Pakistan, bu toprakları Afganistan devletine vermemek için yanlış bir siyasetle birçok şeye göz yummuştur. Dolayısıyla Afganistan liderlerinin birçoğunu menfaati gereği bazen desteklemiş ve bazen de yıkmaya çalışmıştır. Böylelikle Afganistan halkını iç karışıklıklarla meşgul etmek istemiştir.

Radikal İslam düşüncesine sahip olan Taliban örgütü, Afganistan'ın bir kesimi olan Mevlevi, molla ve din talebelerinden oluşmuşlardır. Bu kesim, başta Pakistan'ın dini medreseleri olmak üzere Afganistan'ın farklı dini medreselerinde eğitim görmüş talebelerden müteşekkildir. Örgütün lideri Molla Ömer 1994'te *şer* ve *fesat* ile mücadele etme sloganlarıyla dini medreselerde eğitim görmüş olan bazı talebeleri etrafında toplamış ve o günkü devlete baş kaldırarak ayaklanmayı başlatmıştır. Başta Kandahar vilayeti olmak üzere Afganistan Peştunlarının yaşadığı vilayetleri hızlı ve kolay bir şekilde ele geçirmiştir. Başkent Kabil, Kuzey ve Kuzeydoğu illerini ele geçirmede zorlanmış olsa da 1996'da Kabil'i ve 1997-1998'de Kuzey ve Kuzeydoğu illerini hızlı bir şekilde elde ederek Afganistan'ın %90'nına hâkim olmuştur.

Taliban süratle Afganistan vilayetlerinin hemen hemen hepsini ele geçirerek başarılı olmuşlardır. Taliban'ın başarısının altında yatan sır, bir taraftan Taliban'ın manevi motivasyonu, köklü inançları, ittifak ve komutta birlik faktörleri olurken; diğer taraftan, Taliban muhaliflerinin arasında siyasetin sınırlı olması, çeşitli

noktalarda fikir ayrılığı, birbirlerini görmemezlik ve gelecekteki güç yapısının belirsizliği olmuştur. Dolayısıyla Taliban bu durumdan azami bir şekilde istifade etmiş ve ara ara muhalif liderlerden bazılarıyla anlaşmalar yaparak bir diğerini zayıflatmış ve neticede gücü, bütün liderlerin elinden alarak ülkede tek başına hâkim olmuştur.

Taliban Afganistan'da, hâkim olduktan sonra her ne kadar kendilerinden bir önceki döneme nazaran nispi bir şekilde ülkede düzen, istikrar ve güveni getirmiş olsalar da ülkenin vatandaşlarıyla barışamamışlardır. Daha önce düzensizlikten bıkmış olan halkın birçoğu, "Taliban'la birlikte istikrar da gelecek" düşüncesiyle Taliban örgütünü desteklemişlerdir. Fakat Taliban'ın halka karşı tutumunun sert olması, halkın Taliban'dan soğumasına sebep olmuştur. Ayrıca Taliban'ın Emribil-maruf ve Nehi Anilmünkir Bakanlığı, Dinî uygulamalar konusunda halkı aşırı derecede eziyet etmiştir. Öte yandan Taliban Pakistan dışında komşu ülkelerle iyi bir iletişim kuramamışlardır. Özbekistan ve Tacikistanlı radikal İslamcılarını yanına alarak bu iki ülkeyi, Şia düşmanlıkları yüzünden de İran'ı kendilerine karşı kışkırtmışlardır. Kaldı ki, Mezar-ı Şerifte bulunan İran konsolosluğundaki diplomatları öldürerek İran'ı daha da kızdırmışlardır. İşte bunların her biri Taliban'ın yıkılışına sebep olmuştur. Bununla birlikte Usame'yi yanına alarak Amerika'yı karşılarına almışlardır. el-Kaide lideri Usame, 11 Eylül'de New York'taki ikiz kuleleri patlattıktan sonra Amerika Usame'yi Taliban'dan istemiştir. Taliban bu isteği reddedince Amerikan'ın tutumu Taliban'a karşı değişmiştir. Bu olaydan sonra hem ülke çapında ve hem de Uluslararası düzeyde Taliban'ın çöküşü meselesi için zemine müsait olmuştur. Ülke içinde bulunan hemen hemen bütün siyasi ve askeri hareketler Taliban'a karşı aynı safta yer almışlardır. Dolayısıyla Uluslar arası düzeyde BM Güvenlik Konseyi, Orta Asya ülkeleri, Rusya Federasyonu ve Afganistan Kuzey birlikleri ABD rehberliğinde Taliban'a karşı mücadeleye başlamışlardır. Böylelikle Amerika'nın hava saldırıları ve Kuzey birliklerinin mücadelesi sonucunda Taliban'ın rejimi Ekim 2001'de sona ermiştir.

Taliban liderlerinin birçoğu dini okullarda/medreselerde, özellikle de Pakistan'ın Cemiyet-i el-Ulemâ-i İslam hareketine ait ve köktenci din anlayışına sahip olan Diyobend Medreselerinde yetişmişlerdir. Bu sebeple, mezkûr

medreselerde yetişen gençlerin radikal İslam düşüncesine sahip olmaması düşünülemez. Dolayısıyla Taliban hareketinin birçoğu böyle bir medresede eğitim görmüşler, etkilenmişler ve buradaki düşüncelerini Afganistan'da da uygulamışlardır. Köktenci din anlayışına sahip olan Taliban'ın eğitim anlayışında sorgulamak, karşı çıkmak, itiraz etmek, aklî delilleri ortaya koymak ve onlardan farklı düşünmek söz konusu olamamıştır.

Taliban en çok eğitim ve öğretim alanında eleştirilmiştir. Çünkü Taliban döneminde Afganistan maarifi eşi ve benzeri olmayan farklı bir eğitim sistemine şahit olmuştur. Taliban döneminde eğitim ve öğretimde sınırlılıklar getirilmiş olunsada, bu dönemde okullarda eğitim ve öğretim farklı bir sistemle devam etmiştir. Taliban dini eğitimi asıl ve modern eğitimi ferî eğitim olarak değerlendirmişlerdir. O yüzden bu düşüncelerini modern okullarda da yansıtmışlardır. Bu dönemde okullardaki eğitim müfredatlarına değişiklikler getirilmiştir. Taliban'dan önceki dönemde okullarda modern eğitim, ders programlarında iki ve üç saat yer alırken Taliban döneminde bir saatle sınırlandırılmıştır. Ayrıca okul müfredatlarında kendilerinden önceki dönemde dini eğitim olarak sadece Kuran-ı Kerim, diniyat/dini dersler, Tefsir ve Akait eğitimi mevcut iken, Taliban döneminde dini eğitim, Kuran-ı Kerim, Fıkıh, Akait, Tecvit, Mizanu's-sarf, Kavanini Zerradi, Hadis, Kuduri, Tefsir, Kenzud-Dekaik ve Biş-şemme'den oluşmuştur. Dini eğitim kitaplarının dili genellikle Arapça olsa da Arapça eğitimini de ders müfredatlarına ilave etmişlerdir. Taliban döneminde yükseköğretim olarak Şer'iyat Fakültelerinin müfredatına herhangi bir değişiklik gelmemiştir. Fakat düşünce özgürlüğü yükseköğretim kurumlarında da mevcut olmamıştır. Bununla birlikte yükseköğretimlerde de öğrencilerin sayısında bir düşüş olmuştur.

Taliban bir taraftan dini eğitime ağırlık verirken diğer taraftan medreseleri modern okullara göre tercih etmişlerdir. Medreselere maddi ve manevi olarak yardımda bulunmuşlardır. Bu dönemde özel medreselerin sayısında bir artış olmuştur. Dolayısıyla bu da Taliban'ın dini eğitime daha çok önem verdiklerini göstermiştir. Taliban'ın dini eğitime ağırlık vermeleri, Afganistan'ın eğitim tarihine avantaj ve dezavantaj izlerini bırakmıştır. Modern okullarda dini eğitim saatleri ve dersleri artmıştır. Taliban'ın anlayışından etkilenen halk, çocuklarını medreselere ve

Daru'l-huffazlara kaydetmişlerdir. Şehirlerde bile binlerce medrese ve Daru'l-huffazlar açılmış ve bu sayede binlerce de hafız ve din adamı aynı medreselerde yetişmişlerdir. Ayrıca camilerde okuyan talebelerin sayısı da artmıştır. Fakat dini okullarda/medreselerde eğitim görmek istemeyen halk imkân bulunca ülkeyi terk etmiş, imkânı olmayanlar da eğitim-öğretimden uzak kalmışlardır. Okullarda modern eğitimin öğretimini yapan binlerce öğretmen işlerinden olmuştur. Neticede öğrenciler genellikle dini eğitime odaklı bir eğitim sistemine tabi tutulmuşlardır. Taliban, normal okulların eğitim müfredatını tedrici olarak değiştirmek yerine birdenbire değiştirmişlerdir. Daha önce böyle bir sistemle karşılaşmayan öğrenciye, Taliban'ın eğitim sistemi zor gelmiştir.

Taliban'ın bir diğer eleştiriye maruz kaldığı nokta da kadın ve kadınların eğitimi meselesi olmuştur. Her ne kadar Taliban'ın resmi ceridelerinde “Kadınların eğitimi, İslam Şeriatı sınırları içerisinde özel yasama belgesi vasıtasıyla düzenlenecektir” denilse bile bu dönemde kadınlar eğitim ve öğretimden uzak kalmışlardır. Taliban'ın kültüründe kadın evde oturmak, yemek yapmak ve eşyle ilgilenmek gibi haklara sahip olmuş ve evden mahremsiz olarak çıkamamıştır.

Afganistan gibi erkeklerin egemen olduğu bir ülkede kadın hakları ve kadın özgürlüğü meseleleri hep sorun olmuştur. Dolayısıyla kadınların haklarına erişememeleri sadece Taliban'dan kaynaklanmamıştır. Afganistan'ın kültürel ve sosyal dokusuna bakıldığında erkeklerin egemen olduğuna şahit oluyoruz. Böyle bir dokuya sahip olan bir ülkede, kadın haklarının verilmemesini sadece Taliban'a mal etmek objektif bir değerlendirme olmayacaktır. Fakat Taliban her şeyde ifrat ve tefritten vazgeçemedikleri gibi kadın hakları ve eğitim görmemesi konusunda da aşırıya gitmişlerdir.

Taliban'ın beş senelik yürüttüğü eğitim politikası da çok ilginç olmuştur. Bu politikaya göre kız okulları kapatılmış, kadın öğretmenler görevden alınmış, bazı kız okulları medreseye dönüştürülmüş, birçok erkek okulları da kapatılmış, genel olarak okullar da medreseleştirilmeye çalışılmış, yabancı okullar kapatılmış, okullarda sarık sarma ve sakal bırakma zorunlu hale gelmiştir. Aynı şekilde, öğrenciler pantolon ve gömlekle okullara girememişler; pirahen tunban/Afganistan'ın yerel kıyafeti sünnete uygun olarak görülmüş ve okullarda da giyilmesi zorunlu kılınmıştır. İkinci

ezanından sonra spor yasaklanarak spor dalında da sınırlılıklar getirilmiştir. Kadınlar sadece sağlık sektörlerinde belirli şartlar çerçevesinde çalışabilmişler ve eğitim görebilmişlerdir. Fakat okul okuyamadıkları için mevcut öğrencilerle bu işin nereye kadar varılacağı düşünülmemiştir.

Sonuç itibarıyla Taliban Afganistan'ı ele geçirdikten sonra düşüncelerini birçok alanda yansıttıkları gibi eğitim alanında da yansıtmışlardır. Geleneksel bir eğitim anlayışına sahip olan ve dini medreselerde eğitim görmüş olan Taliban, dini eğitime daha çok yönelmiştir. Modern okullarda bile dini eğitime ağırlık vermişlerdir. Böylece bu dönemde genel eğitim ihmal edilmiştir. Hâlbuki modern eğitim ve dini eğitim arasında bir denge sağlanması gerekirdi. Çünkü her şey bir bütün olarak ele alındığında daha iyi anlaşılır ve verimli olur. Dolayısıyla Taliban genel eğitim konusunda ihmalkâr davranmışlar ve Afganistan'ın eğitim tarihinde yeni bir sistemle farklı bir sayfa açmışlardır. Taliban'ın eğitim alanındaki getirdikleri değişiklikler, kısmi bir şekilde de olsa Taliban'dan sonraki dönemlerde, özellikle de dini eğitim alanında izini göstermiş ve etkisini bırakmıştır.

Taliban dönemindeki eğitim ve özellikle de dinî eğitimin genel durumunu araştırırken, o dönemde takip edilen bütün kitaplar elde edilemediği için okullardaki müfredatın detayına girilememiştir. İleride konuyla alakalı yapılacak araştırmalarda Taliban dönemindeki modern okulların (ilk, orta ve lise) eğitim müfredatlarından Tefsir, Fıkıh, Akait, Hadis gibi dinî eğitim kitapları üzerinde teferruatlı araştırmalar yapılabilir. Ayrıca bu dönemde okullarda okutulan Kuduri, Kenzud-Dekaik, Tecvit, Kavanini Zerradi, Bişşemme ve Mizanu's-Sarf gibi belirli kitapların içeriğinden bahsedilmesi, bu dönemin eğitim-öğretim ve dinî eğitim alanındaki bir boşluğu dolduracağı düşüncesindeyiz. Yine Taliban döneminde Fıkıh, Akaid, Hadis vb. dinî eğitim ile ilgili derslerin erken dönemden itibaren başladığı ve dini dersler ve ders saatlerinin arttığını görüyoruz. Hâlbuki Taliban'dan önceki dönemde ilk ve ortaokulda sadece Kuran-ı Kerim ve Diniyat/Din bilgisi ve liseden itibaren ise Tefsir, Akait derslerinin olduğunu görüyoruz. Fakat Taliban'dan sonraki dönemlerde dinî eğitimi, erken sınıflarda görmemiz mümkündür. Netice itibarıyla Taliban'ın dinî alandaki eğitim programının tesiri, bir sonraki dönemlere iz bırakmış olduğu

gözükmektedir. Dolayısıyla konuyla alakalı yapılacak araştırmalarla, bu tesirin nedenleri ve sonuçları üzerinde durulabilir ve açıklığa kavuşturulabilir.

EKLER

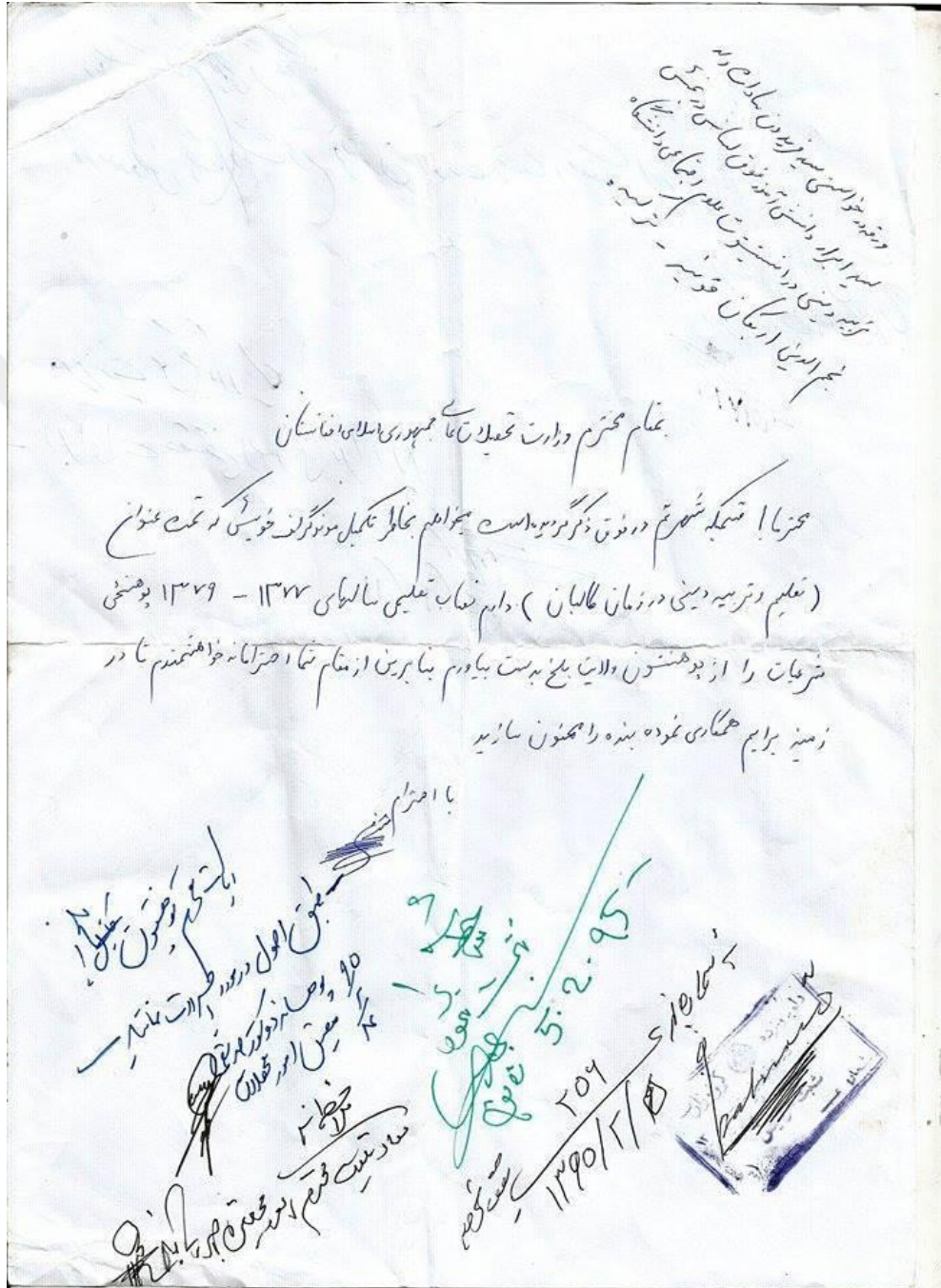
Taliban döneminden önceki rejimin 1996'daki İlkokul, Ortaokul ve lise ders müfredatı Mirza Ulugbek Lisesinden (Ustâd Atâ Muhammed Nûr) Belh İl Eğitim Başkanlığının emriyle elde edilmiştir. Aşağıdaki tablo Taliban döneminden önceki rejimin ders programı olup okulun onaylı ve imzalı olarak verdiği bir belgedir.

تصاحب تعلیمی معارف افغانستان که قبل از حاکمیت رژیم طالبان در نوبه میوزا اولوغ بیک (استاد عطا محمد "تور") تدریس میشد در سال ۱۳۷۵

شماره	صف اول	صف دوم	صف سوم	صف چهارم	صف پنجم	صف ششم	صف هفتم	صف هشتم	صف نهم	صف دهم	صف یازدهم	صف دوازدهم
۱	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	تفسیر شریف	عقاید	عقاید
۲	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات	دینیات
۳	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری	دری
۴	ریاضی	ریاضی	ریاضی	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو	پشتو
۵	رسم	رسم	رسم	ریاضی	ریاضی	الجربر	الجربر	الجربر	الجربر	الجربر	الجربر	الجربر
۶	خط	خط	خط	کار عملی	صحت	هندسه	هندسه	هندسه	هندسه	هندسه	هندسه	هندسه
۷	سپورت	سپورت	سپورت	رسم	کار عملی	تاریخ	فریک	فریک	فریک	فریک	فریک	فریک
۸	تهذیب	تهذیب	تهذیب	خط	جغرافیه	کیمیا	کیمیا	کیمیا	کیمیا	کیمیا	کیمیا	کیمیا
۹				سپورت	خط	کار عملی	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ	تاریخ
۱۰				تهذیب	سپورت	رسم	جغرافیه	جغرافیه	جغرافیه	جغرافیه	جغرافیه	جغرافیه
۱۱					تهذیب	خط	بیالوژی	بیالوژی	بیالوژی	بیالوژی	بیالوژی	بیالوژی
۱۲						سپورت	معلومات	معلومات	معلومات	معلومات	معلومات	معلومات
۱۳						تهذیب	انگلیسی	انگلیسی	انگلیسی	انگلیسی	انگلیسی	انگلیسی
۱۴							کار عملی	سپورت	سپورت	سپورت	سپورت	سپورت
۱۵							سپورت	تهذیب	تهذیب	تهذیب	تهذیب	تهذیب
۱۶							تهذیب	تهذیب	تهذیب	تهذیب	تهذیب	تهذیب

İşbu belge, Yükseköğretim olarak Şer'iyat Fakültesinin Taliban dönemindeki eğitim müfredatını elde etmek için Yükseköğretim Eğitim Bakanlığı'na yazdığımız bir dilekçedir.

İşbu belge, Taliban Dönemindeki ders programlarını onaylı ve imzalı bir şekilde verilmesi için Yükseköğretim Eğitim Bakanlığının, Belh Üniversitesi Şer'iyat Fakültesi Dekanlığına yönelik yazdığı ıslak imzalı emrini göstermektedir.

دستورالعمل
 - دستورالعمل ترم اول دروس و ساعات تدریس
 - دستورات (تعمیراتی)
 دستورات (تعمیراتی)
 5/1/109
 - به اداء حضرت مولانا
 11/5/1395

Aşağıdaki tablo, Belh Üniversitesi Şer'iyat Fakültesinin Taliban dönemindeki (1988-2000) sekiz dönemlik ders müfredatını içeren onaylı ve imzalı belgesini gösterir.

نصاب تعلیمی پوهنځی شرعیات بخش تعلیمات اسلامی در زمان طالبان بین سالهای ۱۳۷۷ - ۱۳۷۹ تدریس میشد.

شماره	سمستر اول	سمستر دوم	سمستر سوم	سمستر چهارم	سمستر پنجم	سمستر ششم	سمستر هفتم	سمستر هشتم
۱	عقاید (الهیات)	عقاید (الهیات)	تفسیر شریف	تفسیر شریف	عربی	اصول فقه	تفسیر شریف	تفسیر شریف
۲	تفسیر شریف	تفسیر شریف	حدیث شریف	حدیث شریف	تفسیر شریف	عربی	حدیث شریف	حدیث شریف
۳	حدیث شریف	حدیث شریف	عربی	فلسفه جدید	پیداگوزی	تفسیر شریف	فقه	فقه
۴	صرف و نحو	فقه	فقه	روانشناسی تربیتی	حدیث شریف	حدیث شریف	اصول فقه	قواعد افتاء
۵	منطق قدیم	منطق جدید	روانشناسی	عربی	فلسفه اسلامی	فلسفه اسلامی	صرف و نحو	میراث
۶	فقه	تاریخ معاصر افغانستان	تاریخ ادیان	فقه	اصول فقه	قواعد کلیه	نظام مالی اسلام	صرف و نحو
۷	علوم قرآن	اصول فقه	نظام مالی اسلام	تاریخ تمدن اسلام	فقه	فقه	حقوق اساسی	نظام الحکم در اسلام
۸	بلاغت	صرف و نحو	عقاید (سمعیات)			پیداگوزی	تصوف و عرفان	تصوف و عرفان
۹	تاریخ تشریح	بلاغت					قواعد کلیه فقه	سینار و مونوگراف

مهر و امضاء رئیس پوهنځی شرعیات

Belh İl Eğitim Başkanlığının emri üzerine Mezar-ı Şerifte'ki Daru'l-huffaz-ı Âli-i Esediyye'den alınmış olan işbu tablo, Taliban dönemindeki (1988-2000) İlkokul Resmi Daru'l-huffazın eğitim müfredatını gösteren onaylı ve imzalı belgesidir.

نصاب تعلیمی دارالحفاظ عالی اسدیہ در زمان طالبان بین سالهای ۱۳۷۷-۱۳۷۹ تدریس میشد

شماره	صنف اول	صنف دوم	صنف سوم	صنف چهارم	صنف پنجم	صنف ششم
۱	تعلیم القرآن	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم
۲	تعلیم و تربیه دینی	لهجه و تجوید	لهجه و تجوید	لهجه و تجوید	لهجه و تجوید	لهجه و تجوید
۳	دری	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	حدیث شریف
۴	ریاضی	دری	دری	فقه	فقه	تعلیم و تربیه دینی
۵	خط	ریاضی	ریاضی	دری	دری	فقه
۶	تربیت بدنی	خط	خط	پشتو	پشتو	دری
۷	تربیت بدنی	تربیت بدنی	تربیت بدنی	ریاضی	ریاضی	پشتو
۸				اجتماعیات	اجتماعیات	ریاضی
۹				خط	خط	اجتماعیات
۱۰				تربیت بدنی	تربیت بدنی	خط
۱۱						تربیت بدنی

مهر و امضای مدیر دارالحفاظ عالی اسدیہ

Belh İl Eğitim Başkanlığının emri üzerine Mezar-ı Şerifte'ki Daru'l-huffaz-ı Âli-i Esediyye'den alınmış olan işbu tablo, Taliban dönemindeki (1988-2000) Resmi Daru'l-huffazın Ortaokul ve Lise eğitim müfredatını gösteren, onaylı ve imzalı belgesidir.

نصاب تعلیمی دارالحفاظ عالی اسدیہ در زمان طالبان بین سالهای ۱۳۷۷-۱۳۷۹ تدریس میشد

شماره	صنف هفتم	صنف هشتم	صنف نهم	صنف دهم	صنف یازدهم	صنف دوازدهم
۱	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم	حفظ قرآنکریم	تفسیر شریف	تفسیر شریف	تفسیر شریف
۲	تجوید	تجوید	تفسیر شریف	حدیث شریف	حدیث شریف	حدیث شریف
۳	عقاید	عقاید	تجوید	فقه	فقه	فقه
۴	حدیث شریف	حدیث شریف	حدیث شریف	عقاید	عقاید	عقاید
۵	صرف	صرف	صرف	صرف	نحو	نحو
۶	لسان عربی	نحو	نحو	نحو	اصول فقه	اصول فقه
۷	دری	لسان عربی	فقه	اصول فقه	فرائض میراث	فرائض میراث
۸	پشتو	دری	لسان عربی	لسان عربی	سیره النبی	اصول تفسیر
۹	انگلیسی	پشتو	دری	انگلیسی	اصول حدیث	لسان عربی
۱۰	اجتماعیات	انگلیسی	پشتو	دری	لسان عربی	انگلیسی
۱۱	ریاضی	اجتماعیات	انگلیسی	پشتو	انگلیسی	ادری
۱۲	تهذیب	آداب اسلامی	آداب اسلامی	اجتماعیات	دری	پشتو
۱۳	ریاضی	ریاضی	تاریخ التشریح	ریاضی	پشتو	منطق
۱۴	تهذیب	تهذیب	تهذیب	گردان قرآنکریم	گردان قرآنکریم	گردان قرآنکریم
۱۵				تهذیب	تهذیب	تهذیب

مهر و امضا مدیر دارالحفاظ عالی اسدیہ

Belh İl Eğitim Başkanlığının emri üzerine Mezar-ı Şerifte'ki Daru'l-Ulum-i Âli-i Esediyye'den alınmış olan işbu tablo, Taliban dönemindeki (1988-2000) Resmi Medreselerin İlkokul eğitim müfredatını gösteren, onaylı ve imzalı belgesidir.

نصاب تعلیمی معارف افغانستان در زمان حاکمیت طالبان در بین سالهای ۱۳۷۷ الی ۱۳۷۹ در مدرسه عالی اسدییه تدریس میشد

شماره	صنف اول	صنف دوم	صنف سوم	صنف چهارم	صنف پنجم	صنف ششم
۱	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم	قرآن کریم
۲	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی	تعلیم و تربیه دینی
۳	دری	دری	دری	تجوید	تجوید	عقاید نور ظلم
۴	ریاضی	ریاضی	ریاضی	فقه شروط و صلوات	فقه نصف اول مینة المصلی	فقه نصف اخیر مینة المصلی
۵	خط	خط	خط	عقاید	عقاید فقه اکبر	لسان عربی
۶	تربیت بدنی	تربیت بدنی	تربیت بدنی	لسان عربی	لسان عربی	تجوید محمدی
۷				دری	دری	صرف بهایی
۸				پشتو	پشتو	مبادی علم نحو
۹				اجتماعیات	اجتماعیات	دری
۱۰				ریاضی	ریاضی	پشتو
۱۱				خط	خط	اجتماعیات
۱۲				تربیت بدنی	تربیت بدنی	ریاضی
۱۳						خط
۱۴						تربیت بدنی

مهر و امضای مدیر مدرسه

Belh İl Eğitim Başkanlığının emri üzerine Mezar-ı Şerifte'ki Daru'l-Ulum-i Âli-i Esediyye'den alınmış olan işbu tablo, Taliban dönemindeki (1988-2000) Resmi Medreselerin Ortaokul ve Lise eğitim müfredatını gösteren, onaylı ve imzalı belgesidir.

نصاب تعلیمی معارف افغانستان در زمان حاکمیت طالبان در بین سالهای ۱۳۷۷ الی ۱۳۷۹ در
مدرسه عالی اسدییه تدریس میشد

شماره	صنف هفتم	صنف هشتم	صنف نهم	صنف دهم	صنف یازدهم	صنف دوازدهم
۱	قرآنکریم	ترجمه قرآنکریم	ترجمه قرآنکریم	تفسیر شریف	تفسیر شریف	تفسیر شریف
۲	فقه نصف اول قدری	فقه نصف اخیر قدری	فقه نصف اول کنز	حدیث شریف مشکوات جلد دوم	حدیث شریف ربع الصوم مشکوات	حدیث شریف ربع چهارم مشکوات
۳	عقاید و فقه اکبر	عقاید ابو المنتها	عقاید	عقاید نصف دوم، ملا علی قاری	فقه نصف اول کنز	اصول تفسیر
۴	صرف زنجانی	صرف مراح الروح	صرف سعیدیه	فقه بحث نکاح وطلاق	اصول فقه	فقه، هدایه اول
۵	نحو نظم ماتعامل شمه	هدایت النحو	نحو کافیه	اصول فقه	فرايض میراث، کتاب سراجی	اصول فقه نصف اول نورالنوار
۶	آداب اسلامی	آداب اسلامی	حدیث شریف مشکوات	اصول حدیث	بلاغت مختصر المعانی فن بدع	فرايض میراث
۷	عربی	عربی و محاوره	اصول فقه، اصول شائسی	منطق میر ایسا غوجی	نحو شرح جامی از بحث مبنی	تاریخ التشریح
۸	دری	دری	منطق ایسا غوجی	بلاغت مختصر المعانی فن اول	تاریخ التشریح	بلاغت مختصر المعانی فن بیان
۹	پشتو	پشتو	بلاغت تلخیص بخش معانی	میراث	منطق بدیع المیزان	نحو شرح جامی از اول الی مبنی
۱۰	ساینس	ساینس	عربی	تاریخ التشریح	سیرت النبی	منطق شرح تهذیب
۱۱	تاریخ	تاریخ	دری	نحو شرح جامی	دری	سیرت النبی
۱۲	جغرافیه	جغرافیه	پشتو	دری	پشتو	دری
۱۳	انگلیسی	اصول حدیث، مصطلح الحدیث	ساینس	پشتو	انگلیسی	پشتو
۱۴	تربیت بدنی	ریاضی	تاریخ	انگلیسی	تاریخ	انگلیسی
۱۵		انگلیسی	جغرافیه	تاریخ	جغرافیه	تاریخ
۱۶		تربیت بدنی	ریاضی	جغرافیه		جغرافیه
۱۷			انگلیسی			
۱۸			تربیت بدنی			

مهر و امضای مدیر مدرسه

Belh İl Eğitim Başkanlığının emri üzerine Mezar-ı Şerifte'ki Daru'l-Ulum-i Âli-i Esediyye'den alınmış olan işbu tablo, Taliban dönemindeki (1988-2000) Resmi Âli Medreselerin/Yükseköğretim İslamî Eğitim kurumunun dört dönemlik eğitim müfredatını gösteren, onaylı ve imzalı belgesidir.

تصاب تعلیمی دارالعلوم عالی اسدیہ در زمان طالبان بین سال های ۱۳۷۹-۱۳۷۷ تدریس میشد

شماره	سمستر اول	سمستر دوم	سمستر سوم	سمستر چهارم
۱	تفسیر شریف، پنج جز اول تفسیر مدارک شریف	تفسیر شریف، از جز (۱۰۰۶) تفسیر مدارک	تفسیر شریف، از جز (۲۰۰۱۱) تفسیر مدارک	تفسیر شریف، از جز (۳۰۰۲۱) تفسیر مدارک
۲	حدیث شریف، قسمت اول ترمذی شریف	حدیث شریف، قسمت دوم ترمذی شریف	حدیث شریف، نصف اول کتاب بخاری شریف	حدیث شریف، نصف دوم کتاب بخاری شریف
۳	فقه شریف ربع اول هدایه اخیر	فقه شریف، ربع دوم هدایه اخیر	فقه شریف، ربع سوم هدایه اخیر	فقه شریف، ربع اخیر هدایه اخیر
۴	اصول فقه، بخش اول نصف تورالاتوار	اصول فقه، بخش دوم نصف اخیر تورالاتوار	اصول فقه، حساسی	اصول فقه، تلویح التوضیح
۵	حکمت، بخش اول هدایه الحکمت	حکمت، قسمت دوم هدایه الحکمت	لسان عربی، آموزش زبان ، مکالمه روزمره، املا وانشا	لسان عربی، آموزش زبان، مکالمه روزمره ، املا و انشا
۶	روانشناسی	اصول تدریس	اصول فن خطابه	اصول دعوت، کتاب عبدالکریم زیدان
۷	تاریخ الخلفاء، نصف اول کتاب تاریخ الحفاظ جلال الدین سیوطی	تاریخ الخلفاء، نصف دوم تاریخ الحفاظ جلال الدین سیوطی	حکمت التشریح اسلامی ، بخش اول کتاب حکمت التشریح	حکمت التشریح اسلامی، بخش دوم کتاب حکمت التشریح
۸	صرف، شافعه	لسان عربی، آموزش زبان، مکالمه روزمره، املا وانشا	تاریخ معاصر افغانستان	تاریخ معاصر افغانستان
۹	لسان عربی، آموزش زبان، مکالمه روزمره، املا وانشا	ارزیابی	قواعد فقهی، مجله الاحکام، سلیم بز	لسان عربی، آموزش زبان، مکالمه روزمره، املا وانشا
۱۰	طبقات الفقهاء، موضوعات از کتاب عبدالحی لکلوی	عقاید، بخش اول شرح عقاید	عقاید، بخش دوم شرح عقاید	طبقات الفقهاء، موضوعات از کتاب عبدالحی لکلوی
۱۱	منطق تصورات قطبی	منطق، تصدیقات قطبی	فلسفه	منطق تصورات قطبی
۱۲	ادبیات پشتو	ادبیات پشتو	ادبیات دری	ادبیات پشتو
۱۳	اصول تدریس	تدریس آموزی	اداره تربیتی و میتود لوجی	اصول تدریس
۱۴			تدریس آموزی	تدریس آموزی

مهر و امضای مدیر دارالعلوم عالی اسدیہ

BİBLİYOGRAFYA

Ademek, Lodik, Trc: Muhammed Fazıl Sahibzade, *Ravabeti Siyasi-i Afganistan der Nime-i Nuhust-i Sedde-i Bistum*, Bengai İntişaratı Paiz, 2. Baskı, Paris 1384/2005.

Akgül, Mehmet Haşim, *Popüler Spor Kültürü ve Din*, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2014.

Akyürek, “Süleyman, İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafikler Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

Burget, Fazıl Ahmed “Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, c. 5, Sayı: 56, Ağustos 2013.

De Afganistan Kaleney, sayı: 53, Yıl: 1366/1987.

De Afganistan Kaleney, sayı: 54, Yıl: 1367/1988.

De Afganistan Kaleney, sayı: 56, Yıl: 1369/1990.

Deriz, Eminullah, *Afganistan der Karn-i Bistum*, Yayınevi, Kitaphane-i Dâniş, Pişaver, 2001.

Doğan, Recai, “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”, *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafikler Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

Duâguy, Mehdi, *Ruydâd Hayi Penç Deheyi Ahir der Afganistan*, Müessiseyi İntişaratı el-Ezhar 1384/2006.

Endişmen, Muhammed İkrâm, *Nahzatu İslami-i Afganistan, Devleti Mücahidin, İmareti Taliban, Cumhuri-i İslamî*, İntişaratı Said, 1. Bakı, Kabil 1392/2014.

Endişmend, Muhammed İkrâm, *Amerika der Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, Kabil 1384/2005.

Endişmend, Muhammed İkrâm, *Maarifi Asri-i Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, Kabil, 2010.

Ev, Hacer, *İbn-i Haldun'un Eğitim Görüşü*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

Feryad Afgan, Necmettin, *Nigerişi Ber Tarihi Maasırı Afganistan*, Encümeni Neşeratı-ı Daniş, Pişaver 2006.

Ferzan, Ahmedşah, *Afganistan Ez Hükümet-i Mücahidin Ta Sukut-i Taliban*, Naşır, Âhengi Kalem, 1. Baskı, 1389/2010.

Ğubar, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan Der Mesiri Tarih*, Merkezi Neşri İnkılab bâ Hemharı-i Cumhuri, Kabil 1268/1889.

Hakkani, Mevlevi Hafızullah, *Taliban, Afganistan, Min Hulmu'l Molla İla İmaretu'l-Mu'minin*, Ma'hed ed-Dirâsâtu's-Siyasiyye, 1. Baskı, İslamabâd Pakistan 1997.

İmamî, Hüsameddin, *Afganistan ve Zuhur-i Taliban*, Müessese-i İntişaratı, Şab, 1. Baskı, Tahran, 1378/1999.

Kaker, Muhammed Hasan, Trc. Sultan Ahmed Behin, *Seferi be Vatan, Taliban ve Bünyad Gerayi-i İslâmî*, Naşır, Şirketi Kitab Şah Muhammed, Kabil 1390/2011.

Kamgar, Cemilurrahman, *Tarihi Maarifi Afganistan*, Bengahı İntişaratı Meyvend, Kabil 2008.

Karval, Mir Sahib, *Dershayi Talh ve İbret Engizi Afganistan*, Bengahı İntişaratı ve Mabaa-i Meyvend, Kabil, 1384/2005.

Keşkeşi, Sabahuddin, *Dehe-i Kanun-i Esasi Gaflet Zedegi-i Afganha ve Fırsat Talabi-i Rusha*, Naşır, Şura-î Sekafeti-i Cehadı Afganistan, 1986.

Keştmen, Sultan Ali, *Yaddaştayi Siyasî ve Ruydathayi Tarihi*, Naşır, Necib Kebir, 2002.

Khvajamir, Mehterkhan, *İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi, Bildiriler Kitabı*, TDV, Bursa, 2014.

Kuran-ı Kerim Meali, D.İ.B., 17. Baskı, Ankara 2009.

Kurul: *Maarifi Afganistan der Pincâh Sali Ahir*, Şube-i Tabaati-i Müdüriyeti Umumi-i Neşerati-i Puhentun-i Kabu/Kabil Üniversitesi Tarafından Yayınlanmıştır.

Maarif-i Afganistan der Nim Karn-ı Âhir Ez 1285 Tâ 1335 (mukaddime), Anonim, Kabil, 1961.

Mahdevî, Ca'fer, *Camia Şinasi-i siyasi-i Taliban, (1994-2001)* İntişarat-ı Müessese-i Âli-i Garcistan, 1. Baskı, Kabil 1339.

Marsden, Piter, Trc: Kazim Firuzmend, *Taliban, Ceng, Mezhep ve Nizamu Cedid der Afganistan*, Neşri Merkez, 2. Baskı, Tahran 1388/2009.

Mirza Zade, Abdulkerim, vd., *Tarihi Ta'lim ve Terbiye der Afganistan ez 1357 tâ 1367*, Naşir, Vezareti Ta'lim ve Terbiye, Kabil 1369/1988.

Mukaddes Barikzayi, Susen, *Tarihi Ta'lim ve Tebiye-i Afganistan*, İntişarat-ı Said, Kabil 2013.

Müjde, Vahid, *Afganistan ve Penc Sal Salta-i Taliban*, Neşreney Yayınları, Tahran 1382/2003.

Mütevekkil, Vekil Ahmet, Trc: Vahit Müjde, *Afganistan ve Taliban*, Naşir, Meyhen Kitap Furuşi, 1383/2015.

Özmen, Süleyman, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Sedar Muahmud Tarzi Han ve Anıları*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Raşid, Ahmed, Trc, Necle Handek, *Taliban, Zenan Ticareti Mafya ve Proje-i Azim-i Neft der Asiya-i Merkezi*, Neşri Bak'a, Tahran 1381/2002.

Raşid, Ahmet, Trc: Abdolvudud Nazari, *Taliban, İslam, Neft ve Baziyi Buzurg-i Nev der Asiya-i Miyane*, Bengahi İntişaratı Meyvend, Kabil 2008.

Resmî Ceride, Sayı: 788, Yıl: h. k., 1422/2001.

Resmî Ceride, Sayı: 796, Yıl: h. k., 1422/2001.

Samadî, Seyfurrahman, *Ta'lim ve Terbiye ve Camia-yi Afganî der Karn-ı Bistum*, Çapi Encümeni Ferhengi-i Afganistan der Fransa 2002.

Seccadi, Abdülkayyum, *Camia Şinasi-i Siyasi-i Afganistan*, Naşir, Müessese-i Tahsilâtı Ali-i Hatamannebiyyin, 2. Baskı, Kabil 1391/2012.

Siddiqi, Jawad, *Afganistan'da Yüksek Öğretimde Din Eğitimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.

Sistani, Muhammed A'zam, *Allame Mahmud Tarzi Şah Emanullah ve Ruhâniyet-i Müteneffiz*, Di Afganistan di Kültürü Vedi Tolana, Pişaver 2004.

Şirazi, Ebu Müslim, *Taliban der Püşt-i Nikab, Raz-ı Zuhur, Remz-i Sukut, Muamma-yi Baz Tevellüd*, İntişaratı Said, 1. Baskı, Kabil, 1393/ 2014.

Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimlerine Giriş*, Yayınevi Pegem Akademi, 4. Baskı, Ankara 2010.

Yavuz, Mustafa, “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Bilimine Giriş*, Eğitim Yayınevi, 8. Baskı, Konya 2011.

Yılmaz, Hüseyin, “Cami Eksenli Din Eğitimi” *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafikler Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.

Zeydan, Ahmed Muvaffak, Trc: Hülya Afacan, *Taliban'ın Yükselişi*, Mana Yayınları, İstanbul 2013.

<http://afghanturk.org.af/afturk/atce/announcement/about>,(Erişim Tarihi: 08.03.2016.)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Adı: Said Fraidoon
Soyadı: SADAT
Doğum Tarihi: 01.02.1987
Doğum Yeri: Balkh Afganistan
Baba adı: Said Abrar
Medeni Durumu: Bekâr
İrtibat: 0554 410 2429

Öğrenim Durumu

2012 Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunu
2016 Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı mezunu

Bildiği Diller

Özbekçe, Türkçe, Farsça